

JELES NAPOK

AZ ESZTENDŐ TERMÉSZETI ÉS LITURGIKUS RENDJE

A természet szüntelen körforgásában; tavaszi újlulásában és őszi pusztulásában, nyári gazdagságában és téli álmában az *esztendő* a legkisebb egység: *vót a világon egy cinőge. Annak vót 366 tojása, de olyanok mind, mint egy 24 akós hordó. Annak a haját még fejszével sē löhet szétverni. A magyarszentmártoni találóskérdés megfejtése: a cinege a világ nagysága. A tojás az esztendő. A hordó a nap 24 órája. Ezt nem lehet szétverni, mert az óra száma nem lehet kevesebb.*

Az esztendő paraszti élményében, a jeles napok szegedi hagyományaiban is éppen a természettel, vegetációval való meghitt kapcsolat tűnik föl leginkább. A paraszétélet és munka sikere hosszú évszázadokon át elsősorban a természettől, időjárástól függött. A jeles napokhoz fűződő szokások, hiedelmek és szertartások biztosítani akarják tehát a föld termését, a jószág egészségét és szaporodását, a fiatalok boldogságát, végső fokon az egész család boldogulását és jövőjét. El akarják továbbá háritani a szelleminek, láthatatlanul jelenlévőnek, folyton kísértőnek érzett ártalmat, rontó szándékot. Ez a mi szemünkben már gyermekeknek tetsző világgép elmúlóban van ugyan, de egyes mozzanatait, töredékei még manapság is fölwillannak.

Az egyházi év liturgikus rendje, adventől-adventig terjedő időszaka voltaképpen az európai népeknek hosszú évezredekken kialakult szemléletéhez igazodik: az évszakasz a téllal kezdődik és az ősszel végződik. A tél eszerint mágikus előkészület és erőgyűjtés az esztendő nagy gyakorlati feladataira, a természet rendjéhez igazodó emberi munkára. Önkényes és sok tekintetben zavaró volna tehát az esztendő hagyományvilágát a naptár polgári rendje szerint újév napjától Szilveszterig tárgyalnunk.

Ma már a technikai civilizáció hódító útja, a munka szervezése mindinkább legyőzi a természet ellenkezését, és lassan elmossa, nagyjából kiegyenlíti az évszakok közötti különbségeket. A modern paraszétélet is sokszor győzedelmeskedik az időjárás kényszerúségein. Régebben, részben még a mai idősebb nemzedékek emlékezetében is, az évszakoknak sajátos jellegük, jelentésük volt, amely mind a munkán, mind pedig az ünneplés módján és célzatain visszatükröződött.

Ez a tradicionális világgép szemünk láttára töredezik. Kereteit ideig-óráig még összetartja a konvenció, belül azonban kezd kiüresedni. Nem kétséges, hogy lassan elmúlik, de nyilván új szemlélet, más szimbólika is sarjad majd belőle. A népelet látzólag szegényebbé válik, de idővel az ember bizonyára meg fogja találni a maga nagykorúságához illő és méltó konvenciórendszert, közösségi jelképeket.

Most pedig lépünk a szegedi táj hagyományvilágába, és éljük végig a szögedi nemzettel az esztendőt. Ne ítélkezzünk szigorúan a naív, sőt sokszor együgyűnek tetsző gesztusok, megnyilatkozások fölött. Néha elképpedünk, olykor mosolygunk is rajtuk, de meg kell éreznünk bennük a költészet megszépítő erejét, az élet teremtő optimizmusát is. Évszázadok során kialakult hagyományrendről van itt szó, amely-

ből a maga módján az embersors tisztelete, a munka és alkotás készsége, a közösségi lét öröme sugárzik.

Talán éppen a jeles napokon tükröződik vissza legszemléletesebben és leghívebben a szegedi nagytáj szellemi egysége, etnikai összetartozása.

A tél a paraszti hagyományban a karácsony és farsang ünnep köré, kultikus és gyakorlati célzatait foglalja magában. A kezdet, születés, elindulás mozzanatai nyilatkoznak itt meg előttünk. Az ünnepek liturgikus fölépítménye alatt, velük sajátos egységbe ötvöződve mindenütt megtaláljuk az emberi boldogulás ősi, primitív szándékát és formáit is.

A jeles napok Szeged-táji hagyományvilága

ADVENT 'úrjövét', öregek ajkán *advēnt* azt a négyhetes előkészületi időszakot jelenti, amely az Egyház tanácsa szerint a karácsonyi ünnepeket megelőzi. Öregek szerdán és pénteken még nem régen is böjtöltek. Ezt valamikor *kisbűt* néven is emlegették.

Advent igazi népi hangulatát a betlehemezés, szegediesen *bötlehemözés*, *bötlehöm-járás* adta meg,¹ amely a múlt század második felében még gazdag változatokban virágzott. Azóta folyton hanyatlik. Az utolsó évtizedekben egészen elsorvadt, bár *Tápén* még 1959-ben is jártak betlehemet. Igen jellemző szokásuk, hogy menetközben, majd a házba lépés előtt kancsikával nagyokat durrantanak, aminek eredeti gonoszűző célzata kétségtelen.

A szegedi táj betlehemjátékának nincs feltűnő sajátossága, helyi íze. Legalábbis a rendelkezésünkre álló szövegek archaikus vonásokat nem árulnak el.

Kálmány a múlt század hetvenes éveiből közöl² két változatot, amely lényegében még a piarista karácsonyi dráma hagyományait őrzi, de álnépies, biedermeier átírása már kelletlenül érint bennünket. Ismerve a franciskánizmusnak a karácsonyi ünnepekhez való bensőséges vonzódását, föltételezhetjük, hogy már a régebbi századokban sem volt a játék Szegeden ismeretlen, sőt liturgikus szerepe is lehetett. Erre vall, hogy öreg tápaiak emlékeznek férfiaknak bent a templomban való betlehemezésére, ostonnal való durrogatására, közvetlenül az éjféli mise előtt. *Tápén* régebben házasemberek is jártak betlehemet. *Őszentivánban* a legelső betlehemezés mindig valamelyik hajnali misén került előadásra. Csak ezután indultak házról-házra. Pásztorjátékról később még szó lesz.

Nincs itt helye, hogy a hagyományról bővebben szóljunk. Csak annyit jegyzünk meg, hogy az egész adventi időszakban folyt. Alkonyat beálltával több csoport is járt házról-házra. A *kisiratosiak* készülődéseiről (1935) szabatos följegyzéseink³ vannak:

„A karácsonyi szent ünnep közeledtével a betlehemes játék megtanulása érdekében az öreg Szanda Gyuri bácsi összehítt bennünket, fiatalokat, oszt kimondta, hogy ki mi lesz. Amikor már tudtuk, hogy például én leszek az első subás, akkor Gyuri bácsi azt is megmondta, hogy nekem mit kell mondani. Én leírtam, oszt esténként tanulgattam a szerepet. Így tettem mind a legények.

Amikor már tudogattuk, akkor egy napon elmentünk Gyuri bácsihoz, oszt mondogattuk vagy két hétig. Mikor jól tudtuk, akkorra érkezett december tizedike is.

Legutoljára elkészítettük a betlehemi templomot keménypapírból meg színes papírból. Szépen kifaragtuk benne a jászolt, meg a búcsún vettünk kisbabát, amit belefektettünk. Az volt a Jézuska, a

¹ A szegedi táj betlehemezése, betlehemező szövegei *Kálmány L.*, *Koszorúk* II, 1-51; Közte néhány följegyzés máshonnan is. Továbbá *Kálmány* I, 99; II, 96; III, 128; *Kovács* 302; *Kovács F.*, *Iratosi kertek* alatt 167.

² *Koszorúk* II, 20-49.

³ *Iratosi kertek* alatt 167.

másikat meg Szűz Máriának csináltuk meg. Szalmát is tettünk a jászol mellé. Megcsináltuk még a három királyt is. Az egyiknek a képit subickkal feketére kentük, az lett a szerecsenkirály. A templomra még fényes csillagot ragasztottunk. Attól volt fényes, hogy ezüstpapírt tettünk rá, meg üveget apróra törtünk, oszt ráragasztottuk. Mikor ez minden készen volt, a subások szereztek zsákokat, hogy abba tegyük, amit kapunk.

December tizedikén elindultunk elsőb Nagyrátosra, ott végigjártuk az összes házakat. Minde-nütt bőségesen adtak ajándékot, mert nagyon tetszett, ahogy mondtuk. Innen Kisvarnyasra, oszt meg Nagyvarnyasra mentünk. Mindenütt vártak minket, mert tudták, hogy érdekes betlehemesek vagyunk. Ezután Tornyára bandukoltunk... Innen Szentpálra, onnét pedig Sofronyára mentünk. Onnan az ötvenesi birtokra, Zimándra, Kisjenőbe, Szentmártonyra meg Mácsára, onnét pedig gyüttünk vissza haza, Kisiratosra.

Mikor hazaértünk, éppen szenteste volt. A falut a *Tódás* végén kezdtük. Minden Házba bemen-tünk, ha megengedték. Az úgy volt, hogy a ház előtt előbb csöngettünk. Ha a gazda kigyütt, oszt beengedett, be mentünk. He nem, hát továbbálltunk egy házzal. Aztán elmondtuk, amit megtanultunk, elénekeltük a betlehemi dalokat. A háziaktól kaptunk sok pénzt, kolbászt, kenyeret, meg ha adódott, pálinkával meg borral is megkínáltak. Mikor az egész falut végigjártuk, hazamentünk Gyuri bácsihoz, oszt ott testvériesen megosztottunk, az enniavalót meg megettük jóízűen.”

A játékok közül Kálmány gyűjtéséből a múlt századi *törökbecsei* változatot mutatjuk be, amely rövidegében is érezteti egyrészt az ünnepi áhitatot, másfelől a túláradó paraszti jókedvet is:

Öten vannak. Két angyal, az egyik fején piros, a másik fején pedig zöld csákó. Fehérbe öltözve, oldalukon fakard. Három juhász ingben, gatyában és subában. A juhászok kintmaradnak a konyhában és lefekszenek. Az angyalok beviszik a betlehemet a szobába és éneklik:

Mennyből az angyal
Lejött hozzátok
Pásztorok, pásztorok,
Kik Betlehembe
Sietve menvén
Lássátok, lássátok.
Lássátok, lássátok.
Az Isten Fia,
Ki ma született
Jászolba, jászolba,
Az lészen néktek
Üdvözítőtek
Valóba, valóba.

Hangosan mondják:

Glória, glória!

Öreg juhász:

Hallod pajtás, gomoja!

Angyalok:

Glória in ekszelzüö!

Második juhász:

Hallod pajtás, bakter türköl a toronyba!

Angyalok:

Glória in ekszelzüö!

Harmadik juhász:

Hallod pajtás, angyalszólás!

Angyalok éneklük:

Pásztorok, pásztorok,
KeljeteK föl!
Örömet, örömet
Mondok néktek,
Mert született
Az Messiás,
Kit megjövendölt
Az írás.

⁴ Kálmány II, 96.

Öreg juhász fölkel és énekl:

Szaporán, szaporán keljetek föl bojtárok!
Az angyal, az angyal azt mondta, hallottátok:
Üdvözítőt im majd láttok, velem együtt imádjátok!

Második juhász fölkel és énekl:

Azt sem tudja gazdánk;
Merre menjünk?
Azért csak sürgesse,
Hogy siessünk.
Angyal szavát
Úgy értette:
Született kis Jézus
Betlehembe.

Harmadik juhász énekl:

Íme, amott látok fényességet,
Bizonyos angyali jelenséget!

Öreg juhász:

Eridj Bandi, nézd meg, ott vagyon-e?
Bízvást oda mehetünk-e?

Első juhász odamegy a betlehem elé, letérdepel, benéz és mondja:

Ott vagyon bizonynal, már megnéztem,
Hogy odaértem, betekintettem.
Jaj, ott fekszik a jászolba,
Be vagyon takarva posztócskába.

Mindnyájan énekl:

Hej víg juhászok, csordások,
Serkendeznek a források!
De gyönyörű ez az éjjel,
Bár csak tekintsetek széjjel!

Nézzetek Betlehem felé,
Micsoda fényesség lett?
Egy szép csillag amint szállott,
A pajta fölött megállott.

Egy csillag támadt Jákobból,
Föl is serkentem álmomból,
Mert álmomban láttam tüzet,
Mely jelenthet anyát, szüzet.

De régen is fúj már szele,
Ez tehát annak jele:
Hol született a Messiás,
Kit megjövendült az Írás.

Öreg juhász:

Ó te álmos Rebike,
Mit szunnyadsz a padkán,
Jobb volna ha farodat
Riszálnád a rokkán.

Az anyád is ott halt meg
A száraz padkácsán.
Karidom, karidom,
Nagyot ütök a farodon!

A három juhász táncol, az angyalok énekl:

Fújjad Istók a dudát,
Te meg Petri furulyát,
Húzz rá Makszus egy nótát,
Pöngesd hegedűd húrját!

Aki nevet bennünket,
Szívből imádjuk ötet.
Dicsértessék a Jézus.

Mikor kifelé mennek, a következőt éneklik:

Elindulának és el is jutának,
Szűz Máriának jónapot mondának.

A betlehemezéssel rokon, de annál egyszerűbb, rövidebb adventi játék volt az *angyali vigasság*, másként *kántálás*, *kóringyálás*, Majdánban *kólingyálás*, Törökbecsén *kóringálás*.⁵ Komolyabb és vígabb énekszövegekből tevődött össze. Egyszerűbb betlehemezésnek is fölfogható.

Félszázadnál már jóval régebben adventi estéken néhány gyerek házról-házra járva bekiáltott az ablakon: *möghallgatják-é az angyali vigasságot?* Másként: *szabad-é kántálni?* Ha megengedték, akkor először karácsonyi éneket énekeltek, majd valami vidám versezetet adtak elő. Amikor megjutalmazták őket, továbbmentek. Különös kedvvel mentek disznótoros házakhoz, ahonnan nyáron hurkát, kolbászt is nyújtottak ki nekik.

Érdemes idéznünk a játék legrégebb *szegedi* megőrkítését a múlt század hatvanas éveiből.

„Már pár héttel — írja⁶ Varga János — az első roráté előtt szervezkedik a kis társaság: négy, öt, legföllebb hat tagból. Leányok és fiúk elege, s advent első vasárnapja estéjén elkezdődnek a kántálások, s tartanak karácsony böjtjéig minden estén.

Esti hét órakor egy lámpával s a szükséges énekeket tartalmazó imakönyvvel fölfegyverkezve indul körútra a kis kántáló csapat, s a célbavett első gyertyavilágos ablak előtt körbe állva unisono köszöntenek a háziaknak eképpen: Dicsértessék a Jézus Krisztus. Möghallgatják-é az angyali vigasságot? Ha megengedik, énekelni kezdenek:

Ávé Mária
Grácia pléna.
Így köszönté angyal
A szép Szűz Máriát,
Krisztusnak választott anyját.

Majd a *Csordapásztorok* közismert énekére kerül sor.
Ajándékot kapnak. Búcsúzóul ezt éneklik:

Adjon Isten jó éjszakát,
Küldje hozzánk szent angyalát,
Bátorítsa szívünk álmát,
Terjessze ránk szent áldását.

A házbeliek olykor meg is tréfálták a kántálókat: gyertyalángnál melegített garast dobtak nekik. Szolgálatuk után olykor nem kaptak ajándékot. Erre gúnyosan ezt énekeltek:

Adjon Isten jó éjszakát,
Hazatoltuk a talicskát.
Nem töttünk benne sémmit kárt,
Csak betörtük a két oldalát.

Sokszor ezzel is megtoldották:

Férhön mönt a reszelő,
Elvötte a meszelő!

Ha elutasították őket, a *magyarszentmártoni* gyerekek erre a csúfolódó versezetre kezdtek rá:

Mendikás koromba a kuckóba laktam,
A gatyám korcába egy tetűt tanáltam.
Mögfogván a lábát, kivetém a hóra,
Uccu pertikulus nem vagy a gatyába.

⁵ *Kálmány I*, 97, III, 122; *Kovács* 301.

⁶ *Varga J.*, Szegedi kántáló gyerekek. VU. 1867, 614. *Jankó János* nem hiteles illusztrációjával.

Most olyan mozdulatot tettek, mintha tetűt szórnanak a barátságtalan házbeliekre.⁷

Vagy:

Mosdik ám a kis prücsök,⁸
Házasodni készül.
Fűsülködik a kis légy,
Férhőn mönni készül.

A légy is csak csokolja
A prücsöknek száját.
A prücsök is nyalja-falja
A légynek orcáját:

Elvönnélek én kis légy,
Ha kicsi nem vonál!
Hozzad mönnék én prücsök,
Ha görbe nem vonál!

Nagyot hörcsen a hörcsög,
Vőfély akar lönni.
Odaugrik az ürge,
Párja akar lönni.

Ez a kettő mögtetszött
A vőlegényünknek.
Szólott is oszt a prücsök
Mind a kettőjüknek.

Szaladnak a vőfélyök
Násznagyot keresni.
A prücsök is csakhamar
A legyet zsebölni.

Mögvót a szent egyessé
Nagy hírbe gyűtt náluk,
Hogy ily dücső nemzetség
Csapja mönnyegzőjét.

Szécskó, darázs, szitakötő,
Száz borozdabillőgető,
Büregér, s több nőmös céhök
Bölcs násznagyok és vőfélyek
Vótak ott nagy parádéba!

A nyoszolyúk mind pillangók
A traktához mögjelöntek.
Mögkezdődött a multság,
Szólottak a trombiták.
Odaugrott a majom,
Mögjárta a polkát.

Gólya vót a székundás,
Kis béka a flótás,
Büdösbogár a brúgós,
Szúnyog vót a primás.

Farkas vót a mézárós,
Hat ökröt lévőgott.
Amellé mög malacot
Ötvenet lérántott.

Kecske vót a szakácsné,
Jó gulyáshúst főzött.
Még az ebéd elkészült:
A trücsök elszőkött.

Az éneknek vége lévén, most szavalva így végzik:

Bor, búza, békesség szálljon házatokra!
Egy garaskát kérnék az én markocskámba!
Adjátok ki hamar, hagy mögyök dolgomra,
Mert másutt is várnak a jó mézes borra.

Ha esetleg elutasították volna őket, akkor ezt énekeltek:

Égy éneköt mondanék,
Ha möghallgatnátok,
Hogy ez a ház röggelre
Szakadozna rátok.

Különös kedvvel mentek a disznótoros házakhoz, ahonnan nyárson hurkát, kolbászt nyújtottak ki nekik. Ilyenkor erre a rigmusra is sor került:

Úgy jóllaktam kásával, kásával,
Sárga tücsök lábával, lábával,
Szúnyog körösztsontjával,
Tetű oldalbordával.

Ne fekete, ne tüdő, ne tüdő,
Sárga paplanlepedő.
Ide addig nem feksző,
Még vőlegény nem lösző.

Lip, lop, lapatyom,
Adjátok ki a garasom!

⁷ Kálmány EA. 2817.

⁸ A tücsöklakodalomhoz vö. *Türóczi-Trostler J.*, A tótágast álló világ. Archivum Philologicum 1943.

A SZÁLLÁSKERESÉS az újabb évtizedekben terjedt el vallásos ponyvairodalmi ösztönzésekre a jámborabb asszonyok körében Alsóvároson, Tápén, Szőregen, tanyaikon és bizonyára más helyeken is. Szövegei: énekei és imádságai kántori eredetre vallanak, dallamviláguk azonban népi.⁹ A szokásba itt-ott régi hagyományok is fel szívódtak.

A hagyomány lényege, hogy a szálláskereső Szent Család tiszteletére kilenc család összeáll, hogy december 15-től karácsony estéig naponta fölváltva a Szent Családnak, illetőleg az ezt ábrázoló képek szállást adjanak. Esténként ájtatoskodni szokott a család és szomszédság előtte. A képet a tisztaszoba fő helyére állítják, meggyújtják előtte a mécses. Ez mindaddig ott ég, amíg a képet másik családhoz nem viszik. A házbeliek napközben is föl-fölkeresik a képet, hogy rövid fohászokkal üdvözlőjék. Másnap aztán ünnepélyes menetben más házhoz kerül. Az ájtatosság befejeztével a kép rendesen valami jámbor lélekhez jut, aki jövő adventig vigyáz rá. Végül egy sokgyermekes szegény családot ajándékoznak meg.

MIKLÓS (dec. 6.) ünnepe a legrégebb szegedi jeles napok közé tartozik, bár ősbibb helyi hagyományai sajnos nem ismeretesek.

Csak a legújabb történelmi kutatások derítették ki, hogy Felsővároson a tatárjárás előtt Szent Miklós tiszteletére bencés apátság virágzott.¹⁰ Már most tudjuk, hogy Miklós püspök a középkorban részben a vízenjárók, részben pedig a kereskedők, továbbá a deákok védőszentje volt. Ismerve a középkor világát, a patrónus megválasztása már Szeged víziközlekedésének, kereskedelmének egykorú fejlettségére vall.¹¹

Az apátság a tatárjárás után nem támad föl. A XIV. században azonban a dominikánusok (1318) majd a török hódoltság után a minoriták ugyanazon a helyen, ugyanannak a Miklós püspöknek tiszteletére szentelik templomukat, ami a szegedi kultusz páratlan szívósságát tanúsítja. A templom régebbi barokk főoltárképe Miklóst a hajósok pártfogójaként ábrázolja. A kapu faragása pedig, a három arannyal telt zacskóval az adakozók, nagylelkű szentet állítja a hívek elé.

Elképzeltetetlen, hogy más vidékek, főleg pedig a legtöbb európai ország igen gazdag Miklós-hagyományaihoz hasonlóan Szeged népének is ne lettek volna hasonló hiedelmek. Ezek azonban az idők folyamán mind elsorvadtak, följegyzetlenek maradtak. Jellemző az is, hogy a búcsú napja már nem vált a barokk újjászületéskor népiünnepé, mint más szegedi templomoknál láthatjuk. Ennek nyilvánvalóan az a magyarázata, hogy a vízenjáróknak új védőszentjük támadt Nepomuki Szent János személyében.

A szegedi gyerekektől is várvavárt *Mikulás* hagyományvilága országszerte újabb eredetű. Osztrák-cseh példára a múlt században vált általánossá. Elsősorban a bevándorló céhes polgárság terjesztette el hazánkban. Ma már csak töredékei élnek: a gyerekek fényesre tisztított cipőjüket Mikulás estéjén Szegeden is kirakják az ablakba és reggel ajándékot találnak benne. Az utcákon itt-ott feltűnő Mikulás-figurák manapság a játékboltok és cukorkaüzletek emberei.

A múlt század derekán azonban a szegedi szokás épebb volt, és még őrzött valamit a középkori Miklós-játékok atmoszférájából.

„Szép azt a Mikulást látni — írja¹² Varga János — hosszú fehér ruhában, széles szürke szakállal, fehér hajjal, láncsal, elől-hátul lelógó, misemondó aranyos ruhában. A nyelve egy rőfnyire kilóg. Aki ettől meg nem ijed, megijedhet attól a sok nyírfa-virgáctól, amit az ölében hord. Hogyne félne tőle a rossz, szófogadatlan fiú, mikor a jó gyermekek is ugyancsak reszketve merik nézni, pedig az ő számukra is van egy garaboly a Mikulás karján, tele mindenféle jó dolgokkal.”

⁹ Szövege, dallama *Eckerdt László* följegyzésében. Jeles napok. A Magyar Népzene Tára. II. Budapest 1953, 385-388.

¹⁰ *Györffy Gy.*, Az Árpád-kori Magyarország. I, 902.

¹¹ Ünnepi kalendárium I, 27.

¹² *Varga J.*, Adventi dolgok a népeletről. Mikulás. VU. 1867.

Megáll az ajtóban és rákezdi:

Rontom bontom csontom,
Csörgő börgő láncos táncos.
Jó estét kíván a Mikulás.
Itthon van-é Jóska, András?

A gazda felel:

Itthon vagyunk, szívesen látjuk,
Szánkat rátátjuk.
András, Jóska, álljatok sorba!

Bent a szobában a Mikulás mozgatja hosszú nyelvét és megsörgeti a láncot:

Rontom bontom csontom,
Csörgő, börgő láncsal jöttem.
Van-é rossz gyerek a háznál?
Van-é jó gyerek a háznál?
A jónak kaláccsal,
A rossznak virgáccsal.

Azután megint megsörgeti a láncot. A gazda pedig megköszöni a látogatást és megszeppent gyerekei nevében ő mondja, hogy jó gyerekek: tudnak imádkozni, keveset tanulnak, sokat esznek. A csizmájuk a konyhában szépen kitisztítva és a Mikulástól ajándékot várnak bele. Ez meg is történik. A csizma sok helyen éjszakára az ablakra kerül és reggelre ott telik meg ajándékkal — fejezi be jellemzését Varga János.

A ferencszállási gyerekek ablakba kitett cipőjébe gonoszúzó célzattal fokhagymát tesznek.¹³

LORETTÓI BOLDOGASSZONY (dec. 10.) tiszteletét már csak tápai jámborabb asszonyok tartják számon: valamelyik énekesasszony hajlékában összegyülekeznek és imádsággal, énekkel és a *lorétói létánia* elvégzésével mondanak dicséretet.

Az ünnepről és a hozzáfűződő egykori országos barokk hiedelemvilágról itt nem szükséges bővebben szólnunk, csak annyit jegyünk meg, hogy a kultusz még a török időkben bontakozott ki, később azonban a fenyegetettség elmúltával sorvadni kezdett.¹⁴ Ma már csak nyomaiban él. Ilyen jámborabb családokban a szombat esti mécs gyújtása a tisztaszoba Mária-képe előtt.

LUCA (dec. 13.) azaz Szent Lúcia nevenapja a Gergely-féle naptárreform előtt az esztendő legrövidebb napja, egyben a téli napfordulat időpontja volt.¹⁵ Kalendáriumi szólas szerint: *Lucának híres napja a napot rövidre szabja.*¹⁶

Évkezdő napnak számított, tele gazdag asszonyi kezdeményezésekkel és változatos tilalmakkal, amelynek hatása, következménye a népi mélytudat szerint azután az egész új esztendőben érvényesül. Most leghosszabbak az éjszakák, amelyeken a gonoszoknak, bűbajosoknak bőven van idejük arra, hogy téteményeikkel megrontsák az embereket, de a föld fiaiban is az elhárítás és előrelátás készsége is ilyenkor a legelenebb.

A szegedi nép Luca-hagyománya máig igen gazdag és változatos. Nincs az esztendőnek egyetlen más napja, amelyhez annyi hiedelem, szokás fűződne, mint ehhez. Ha mosolyogva, vonakodva is, még most századunk derekán is engedelmeskedik a nap sokrétű parancsainak, mágikus előírásainak.¹⁷ Ha egyben-másban, így a luca-

¹³ Horváth Anna kéziratos szakdolgozatából (1971).

¹⁴ Bálint S., Loretto és hazánk. Katolikus Szemle 1943.

¹⁵ Ünnepi kalendárium I, 70.

¹⁶ Mondókák az év napjaihoz. Nyr 1901, 344. Winkler Imre gyűjtése.

¹⁷ 1961-ben Luca napja szegedi hetipiacos napra esett. Most lévén az ideje, sokan kimentek a vásárállásra hízott disznót venni. Megdöbbenve tapasztalták, hogy hiába törekedtek. A tér kongott az ürességtől. A tanyai népek ugyanis nem akartak e napon kimozdulni a hajlékukból még eladni sem. A következő hetipiacon azután annál nagyobb volt a választék. A hagyomány szívósságára jellemző,

szék készítésében már tamáskodnak is, a nap hagyományrendszere máig elevennek mondható.

Lucaestén, Luca estéjin, azaz vigiliáján minden ajtót, ablakot zárva kell tartani, hogy a gonosz ne tudjon rajta bejönni. *Óbecsén* este őrködik a gazda a kapuban, ne-hogy valaki megfaragja a kapufát, mert ezzel a tehén hasznát is magának szerezne meg a búbájos. *Alsótanyán* kutyával őrztetik a kazlat, szénát, hogy rontó szándékkal senki meg ne lopja. Nem szabad ilyenkor semmit, így pénzt sem kiadni a házból, egyesek szerint kérni sem, mert a következő év nem lesz szerencsés.

Ha *Tápén* valaki kérni jön, szinte agyonkínálják lucapogácsával, hogy a végén elfeledkezzék szándékáról. A *kérő*, azaz elkért holmi sorsa az, hogy a búbájos a maga kemencéjébe tapasztja, vagy a szabadkéményébe akasztja. E fondorlattal hatalmas lesz azután a megrövidített ember tehenén, aprójószágán. Újkígyóson még nemrégén is a boltban nem vásároltak semmit sem. Régebben a fehérnépnek sem volt szabad kimennie otthonából, nem lehetett szomszédolnia sem. Valamikor a gazdasszony beült a kuckóba, hogy majd jó kotlósai legyenek. A *kiszomboriak* szerint¹⁸ aludnia is itt kellett éjszaka. Másnap meg szokták a kemence száját és az előtét tapasztani, hogy majd sok csirke legyen. *Ószentiváni* asszonyok bemeszelik. Itt nem engedték meg, hogy más házbeli asszony hozzádörgölőzzék a kemencéhez, mert a hasznot magával vitte volna.

Szatymazon a gyerekeket sem engedik szaladozni e napon.

Sajátos *földeáki* hagyomány szerint a Lucáig meg nem varrott ruhát a rendelő a varrónőtől hazaviszi és csak az ünnepek után hozza vissza neki.

Luca hajnalán, *Algyőn* már éjfélkor megszurkáják a tyúkokat piszkafával, aztán köleskását szórnak eléjük, hogy sokat tojjanak. Más asszony Luca estéjén leül, fon éjfélig, majd ezt mondja: *édös tyúkom tojj, koty, koty! Másé nē tojj, nē koty, koty.* Más gazdasszony meg az aprójószágokat egy kötéllel kerített, vagy bottal rajzolt körbe szórt eleséggel szokta megetetni, miközben ezt mondja: *a mi tyúkunk toj tojást, a másé mög kotkodál!* Ha Luca reggelén olyan kását szórnak abroncs között a tyúkoknak, amely disznólélsből kimaradt, akkor jövőre sokat tojnak. A *rábaiak* szerint tojást ezen a napon nem szabad eladni, mert egész évben szűkölködnének majd benne. Ugyanitt nem ülnek a kemence padkájára, mert a tyúk sem ül majd rendesen a tojáson. Általános a szegedi tájon, hogy ülön szokták egy hosszú, áttüzesített bottal megdöfködni őket, hogy jó tojók legyenek. Luca napján varrni nem szabad, csak fejteni, mert különben bevarrnák a tyúkok fenekét és nem tojnének rendesen. Ugyanezért nem volt szabad a régebben még dohánykertészkedő *Szőregen csomózni*,¹⁹ vagyis a dohányleveleket csomóba kötni ilyenkor. Szintén *Szőregen* a gazdasszony egy kosárba szalmát tesz és egy jó darabig türelmesen ül rajta, hogy ülős kotlója legyen. *Algyőn* egy szakajtó kukoricát tesznek az ágy alá, ebbe pedig félmarék sót, apróra vágott cirokseprőt és egy gerezdekre bontott fokhagymát. Ebből kell a tyúkokat két karácsony között etetni, hogy jó tojók legyenek. *Algyőn* van, aki Luca éjszakáján elmegy a haragosa házához, és a fal tövét körülsöpri, hogy tyúkjai ne tojjanak.

Öreg *felsőtanyai* asszonyok Lucától karácsonyig abroszban szórják oda a kukoricát a jószágoknak.

hogy *Újkígyóson* még napjainkban is akadnak olyanok, akik ezen a napon a pénzbeszedőnek nem hajlandók a villanyszámlát kifizetni. *Krupa A.*, Újabb adatok az újkígyósi kalendáris szokásokhoz. Békési Élet 1977, 436.

¹⁸ Kiss M. H., Kiszombor 141.

¹⁹ Kálmány. EA. 2817.

Sajátos *rábai* szokás a *kotyolás*. Iskolás gyerekek a hajnali misét megelőzőleg tarisznyával a nyakukban egyik társuknál gyülekeznek, ahonnan egyúttal szalmát, vagy forgácsot visznek magukkal.

Amikor egy-egy kis kis csoport együtt van, elindulnak kotyolni. Házról-házra menve, kéri a gazdát, hogy engedje be őket. Benn a magukkal hozott szalmára vagy forgácsra leülnek, és ezt kívánják a gazdának: *hizzon kendnek a disznaja, nagy lögyön a hájja, még nagyobb a szalonnája, még inkább a sonkájja, A ló jól csikózzék, a tehén jól elljék, a fejsze jól álljék a nyelibe, az ördög pedig maradjon a bűrbe!*

Ez a szokás a *palázolás* menetére emlékeztet. Nehéz föltételeznünk, hogy Rábéra ez a dunántúli szokás telepedett át. Sokkal valószínűbb, hogy itt egy elszigetelődött archaikus középkori gyökéretű hagyomány megőrzéséről van szó.

A *tápaiak* mesélik, hogy egy asszony a tilalom ellenére is kenyeret akart Luca napján sütni. Figyelmeztették, ő azonban így vágott vissza: Mire ideér az a *Lucapuca*, addig ki is sült az én kinyerem. A kenyerek azonban mind kővé váltak. A *gyeviek* szerint sem jó Luca napján sütni. Aki ez ellen vét, annak elmegy a haja. *Csanyteleken* is úgy tudják, hogy azoknak a fehérnépeknek, akiket nevenapján sütés, mosás, takarítás közben talál, nagy ollóval észrevétlenül levágja a haját. Az áldozat csak akkor veszi észre, amikor Luca fekete ruhás alakja már messzire ellibeggett. *Szőregi* hagyomány szerint²⁰ egy asszony éppen Luca napján mosta ruháját. Beszóltak hozzá, figyelmeztették, hogy milyen nap van ma. Istenadta Lucája — felelte — még ideér, kimosok! Csakugyan hozzáfogott a mosáshoz. Alig telt bele egy óra, nyílik az ajtó és egy rettenetes véres ember lép be rajta. Odaköszön: adjon Isten jó röggelt! Mosol fiam, mosol? Mosok ám! Jaj Jézusom, Krisztusom, mi lelte magát? Főlkapta az abroszt, megtörölte vele az embert. Közben vérré vált az egész mosóvíz. Az ember újra megszólalt: köszönd az Istenődnek, hogy mögtűrültél, mert különben halálának halálával haltál vóna mög! Kálmány *Szegeden* hallotta, hogy egy asszony ezen a napon mosott. Amikor a konyhára ment, hát látja ám, hogy Luca ott ül a tűzhelyen és a tüzet elrontotta. Kálmány más adata szerint Luca az ilyen gazdasszonyt elveri és a teknőt a fejéhez vágja. A *tápaiak* úgy mesélik, hogy egy asszony kérte a szomszédját, hogy mosáshoz segítsen neki vizet hordani. Ez emlékeztette, hogy Luca napja van. Mit ér az a *Lucapuca* — válaszolta emez. Egyet fordult és a mosóteknőben a víz vérré vált.

Régi *magyarszentmártoni* öregek szerint a Luca, másként *Lucapoca*, *Lucapuca* görbehátú vénasszony, mintha kenyér volna a hátán. Innen a helyi szólás: *olyan púpos a háta, mint a Lucának*.²¹

Kálmány *magyarszentmártoni* följegyzése szerint²² egy asszony Luca estéjén font. Biztatta magát: még *Lucapuca* ideér, telefonja az orsáját. Tele is fonta, de egyszer az ablakon beszólt valaki: add ki az orsódat! Az asszony az orsót ijedtében ki is vetette. Kint a fonást mind egy szálíg letépték. Ráparancsoltak az asszonyra, hogy minden üres orsót tele fonjon, különben vége az életének. Iparkodott is az asszony, és valamennyi orsóra *gőtörítést* font. Így aztán az asszony élete megmaradt.

Sajátos, *Algyőn* élő hiedelem, hogy Luca napja után már nem szabad a még élő legyeket agyonütni, mert a következő évben a jószág is elhull a házból. A régi *apácaiak* e napon titokban iparkodtak a szomszéd tehenét, kecskéjét megfejni. A tejet üvegben eltették, majd vízkeresztkor szentelt vízből három cseppel öntöttek hozzá. Eltették, torokfájásról tartották foganatosnak. Hajdani *tápai* gazdasszonyok Luca éjszakáján a tejsköcsögöket árvaganéval fődték le, hogy majd jó föles tejet fejjenek.

Régebben a lányok Luca napján halat ettek, de nem ittak rá. Utána a kútba néztek, amelynek tükrén megláthatták jövődöbelijük képét. A *kömpöci* lányok éjszakára tükröt és fésűt rejtenek a párnájuk alá, hogy megálmodják: ki lesz a vőlegényük.

²⁰ Kálmány. EA. 2817.

²¹ Kálmány. EA. 2817.

²² Kálmány. 2817 EA.

Mások szerint Luca napján egy alku nélkül vett almába kell éhomra beleharapni. Ezt minden következő napon meg kell ismételni. Karácsony böjtjére essék az utolsó falat. A csutkáját vaktában kell az utcán elhajítani. Akit elér: az, vagy olyan nevű lesz az illető lány vagy legény mátkája. A lányok Luca napján ostort kezdenek fenni. Utána mindennap fonnak rajta valamit. A munkát karácsony böjtjén kell bevégezni. Az éjféltől misén arra a legényre kell észrevétlenül rácsapniuk, akivel elvétetni szeretnék magukat.

Nyilván délszláv közvetítésű mediterrán besugárzással, farsangra előmutató szokással kell számolnunk a *maruca* hagyományában, amely a *rábai*, *tiszaszigeti*, *majdáni* fiatalság körében napjainkban is él. Ezen a napon fognak három csomó kendert. A két szélső két legényt, a középső pedig egy lányt jelképez. Most a két szélső kendercsomót a földön egyszerre meggyújtják. Amelyik csomó hamarabb lángra lobbantja a középsőt, az a legény szereti jobban a megnevezett lányt. Így boronálják össze a lányokat és legényeket. Minden fiatal köteles a játékon megjelenni. Aki nem jön el, annak kapuja elé csúfságból törött edényt raknak.

Amikor a fiatalok már kedvükre kimókázták magukat, akkor három, fehér lepedőbe burkolt kakas-, esetleg kacsatollas, kacsafejű, hápogó alak jelenik meg és kéri bebocsájtását. E maskarának *maruca*, ritkábban *luca* a neve. Megjelenésük a tánc kezdetét jelzi, amely reggelig tart és ők is résztvesznek rajta.

Magyarcsernyén Luca napján a lányok fehér lepedőt borítanak magukra. Nyakukban olvasóval, kezükben vesszővel ellátogatnak azokba a házakba, ahol gyerekek vannak. Itt megkérdezik: jó-e a gyerek, szokott-e imádkozni? Ha a szülők rossznak mondják, akkor a *luca* megvesszőzi őket. Ha dicsérik, akkor diót, mogyorót, almát, aszalt szilvát kapnak ajándékba. Kálmány helyesen utal rá, hogy ez a falubeli németektől átvett szokás a bajor Perchta-kultusz temesközi fejleménye.

Őszentivánon egész nap zárva tartják a kaput, nehogy valaki bejöjjön és elvigye a szerencsét. Ha az ajtó mégis nyitvamarad és férfi lép be, akkor a hasas jószág hímet ellik, ha pedig nő, akkor nöstényt. Így tartják *Tápén* is. *Szórege*n rongyot akasztanak a fákra, hogy majd jó termés legyen, és hogy a férgeket, pókokat elriasszák vele.

Apácán Luca napján fokhagymával keresztet szoktak írni a kéménybe, ajtókilincsre, hogy a boszorkányok ne tudjanak bejönni. Az istálló ajtajára is keresztet írnak, hogy a boszorkányok ne bántsák a jószágot. A lovak kötelét a tápaiak szerint nem szabad ezen a napon csomóra kötni, mert megbetegednek. Nem szabad rájuk ütni sem, mert nehézkessé válnak. Kormos tukarccsal, azaz csutakkal kell őket megdörzsölni, hogy szőrük szép síma és fényes legyen. Különösen jól kell ezen a napon tartani az istállóbeli jószágot is. Az *őszentivániak* Andrásfalvy Bertalan adata szerint az istállóküszöbre keresztben fokhagymát és vöröshagymát tettek, hogy a boszorkányok ne tudjanak a jószághoz bejutni.

Nem jó most a földön feküdni, mert a bűbájosok megnyomnák az embert.

Luca napján a Városban némelyek az ajtóhoz tett söprűbe kést szúrnak, hogy a boszorkányok ne tudjanak bejönni. Tizenkét dióhéjba vizet öntenek és az ablakba teszik. Amelyik dióhéj leghamarabb kiszárad, az a hónap lesz a következő esztendőben a legszárazabb és megfordítva.

A *tápaiak* szerint a bűbájosok Luca napján szokták a rontást: megbabonáztott szemetet, rongyot, szalmaszálat, más tárgyakat szétszórni az utakon. Aki fölvette vagy ráhágott, arra a rontás ráragadt. Gyanútlan gyerekekkel a fölvelt holmit földhöz vágatták és leköpdöstették, hogy megszabaduljon tőle.

A bűbájosok kipuhatólására szolgáltak régebben a lucagúgyúhöz, lucaostorhoz, lucasöprűhöz és lucaszékhez fűződő hagyományok.

A *lucagúgyú* bábúserű gyékénycsomó, amelynek készítéséhez a *tápaiak* Luca estéjén szoktak hozzáfogni. Minden nap kötnek egy csomót egészen karácsony estéig.

Karácsony böjtjén kettőt kötnek, az egyiket nappal, a másikat pedig este. Mikor az éjféli misére beharangoznak, elkezdik a befűtést. Sok háznál azonban az istállóbeli jószágot előbb megcsutakolják vele. Mikor egy-egy gúgyút, azaz csomót bedobnak az égő kemencébe, arról nevezik meg, akinek a faluban boszorkányhíre van. Ha az illető csakugyan bűbajos, akkor meg is jelenik valami állat képében. Ha nem boszorkány, akkor a gúgyú egyszerűen csak elég. Mondják, hogy egyik helyen a negyedik gúgyú fűtésénél hirtelen egy vörös macska támadt a paráznál. *Tápén* egyébként úgy is mondogatják, hogy karácsony éjszakáján a bűbajosok a kemencébe menekülnek, és itt körülülik a tüzet. A gúgyú elégetése után egyes házaknál céklát dobnak ki az udvarra. Okát már nem tudják.

A hagyományt Kálmány *Szöregről* is említi. Itt a gúgyú szalmából készült. Ez mindenestre azt bizonyítja, hogy a lucagúgyú a szegedi tájon régebben általánosabb volt. A hagyománynak értelemvesztett fejleménye él *Mindszenten*. Itt mindennap készítenek egy-egy rongybabát. Karácsony estéjén kemencébe vetik őket, ahol a nagy melegben fölállanak. Ebből aztán az asszonyok jósolnak. *Magyarszentmihályi* hagyomány szerint egy asszony nem bírta a lucagúgyút egészen befejezni, mert karácsony estéjén megszaporodott. Egyszerre *lucaustorcsoörtögés* támadt, zörgettek az ablakon. Az asszony nem volt se holt, se eleven. A boszorkányok söprűn, piszkafán beugráltak a szobájába. Az egyik mondta: húzzuk ki a seggvéghurkáját [= végbelét], jó lősz mög-sütni! A másik meg így szól: inkább a kisgyerököt süssük mög! A harmadik pedig ezt javasolta: szabjunk a hátából terhőlőszíjját! Így is történt: szabtak a hátából terhőlőszíjját. Ez azért volt, mert az asszony nem végezte be a lucagúgyú munkáját. A mondai történetet nyilvánvalóan a társadalmi közösség szorongása szülte: a bajelhárító hagyományokhoz híven kell ragaszkodni, különben baj, pusztulás következik.

A tápai *lucaustor* Luca estéjétől karácsonyestig sodorgatott ostor. Az ünnepek után feldugják az ereszet alá. Ha más jószága téved az udvarba, öregek ezzel tereletetik ki, hogy a szerencsét a kóbor állat ne vigye magával az udvarból. Ráütni azonban nem szabad.

A *lucasöprű* cirokból, vesszőből Luca estéjén készül. A *tápaiak* ezzel szokták felsöpörni az udvart és istállót, majd az istálló ajtajába állítani.

A *lucaszék* — mint tudjuk — Luca és karácsony napja között készített bűvös szék. Már Dugonics följegyezte²³ a lassúságot kifejező mondást: *úgy készül, mint a Luca széke*.

A lucaszéket régebben a legények szokták faragni, *Tápén* gyékényből is fenni. Luca napján fogtak hozzá, mindennap dolgoztak rajta, hogy éppen karácsony estéjére legyen készen. Elvitték az éjféli misére. Ráülve megláthatták a boszorkányokat, más hiedelem szerint a jövődöbelijüket. Kálmány adatai szerint²⁴ a lucaszéken a kórus alatt kell ülni, szentelt krétával kört kell körülötte vonni, kést tartani a kézben, hogy a körbe lépő boszorkányt le lehessen szűrni. A nép óvakodik a lucaszéken ülők közelébe menni, akik egyébként utoljára szoktak kimenni a templomból.

A *szöregiek* szerint a hozzávalót tizenhárom határ tizenháromféle fájából kell szerezni. Először a lapját kell megcsinálni, éspedig öregek szerint ötszögalakúra. Azután a lábak következnek. Az utolsó lábat éppen akkor kell beilleszteni, amikor az éjfélmisére harangoznak. Készítője a templomban az ajtó közelében rááll a székre, köréje kört húz. Innen meglátja az ajtón belépő boszorkányokat és így megtudja, kiktől kell tartogatnia. Hamarosan azonban menekülnie kell, mert a harmadik csöngetés után a boszorkányok kiragadnák a körből és széttépnek. Ezért a székevel hazaszalad és ott-hon a már előre befűtött kemencébe dobja. Igyekeznie kell, mert ha a szék a bűbajosok kezére jutna, hatalmat nyernének rajta.

Múlt századi hiedelem szerint, aki a lucaszékből maradt forgácsokat az ajtó keresztfájára rakja és a házat háromszor megkerülvén, benéz az ablakon: az asztalon kiterítve látja azt, aki az újesztendőben meghal.

²³ Példabeszédek I, 208.

²⁴ Kálmány II, 220.

A lucaszék hiedelemvilága a kincskereséssel is összefolyik. Az alsótanyai *Kancsalszékön* mesélik, hogy valamikor élt egy szegény legény, aki lucaszék készítésére szánta el magát. Karácsony estére meg is volt vele, majd öccsével kiment az egyik útkereszteléshez. A széket a közepére állították, és akkora kört vontak köréje, hogy egy üres kocsi meg tudjon fordulni. Aztán szó nélkül a székre ültek, és várták, lesték, hol lángol majd föl a kincs. Éjfél előtt egy négylovas hintó vágatott feléjük. A lovak tüzet fújtak az orrukon. Amikor azonban a kör széléhez értek, megtorpantak. A hintóból emberek szálltak ki, és mindent ígértek a két testvérnek, ha kijönnek a körből. Ezek azonban rájuk sem hederítettek. Erre ijesztgették őket, majd kötelet dobáltak feléjük, ez azonban nem akadt rájuk. Éjfélkor aztán az emberek fölültek a kocsiira, s ahonnan jöttek, elvágattak. A két testvér belebetegedett az izgalmakba, hozzá még kincset sem találtak.

A következő évi időjárás kifürkészésére irányul a *lucakalandárium*. A Luca napja és karácsony között eltelt 12 nap időjárása a néphagyomány szerint a következő év 12 hónapjának időjárására utal, éspedig a délelőtti a hónap első, míg a délutáni a második felére. Ezt sokan föl is szokták jegyezni.

A család jólétének, ellátottságának érdekeit szolgálja a *lucapogácsa*, amelyet vagy már Luca estéjén kisütnek, vagy a napján, ebéd idején kerül az asztalra.

A lucapogácsa jó sok zsírral készül. Sütés előtt kis tollakat szúrnak bele külön-külön minden családtag számára. Akié sütés közben elég, hamarosan meghal. Ércpénzt is szoktak belesütni. A pénzt aztán vagy az eleséggel keverve a jószágoknak, főleg disznóknak adják, vagy pedig a legközelebbi vásár alkalmával a jószág vételárába fizetik bele, hogy szerencsájük legyen hozzá. Az is szokás, hogy a pogácsába rejtett pénzt koldusnak adják oda. Akadnak olyanok is, akik a templomi Szent Antal-perselybe vetik, szintén, hogy a jószágokhoz szerencsájük legyen. Legújabbban azonban azé lesz, főleg gyereké, aki éppen megtalálja.

Kálmánynak *Magyarkanizsáról* származó adata szerint, ahol nem sütnek lucapogácsát, ott a Luca bosszút áll: a gazdasszonynak kiveszi az eszét és kócot rak a helyére.

A lucapogácsa morzsájából a *tápaiak* a tehén elé, a ló abrakjába is szoktak szórní.

A nap *tápai* étrendjéhez régebben hozzátartozott a *lucakása*: tejben keményre főzött köleskása is, amelynek tetejére mézet és vaját csorgattak. Máshol köleskása leves főtt, utána pedig kukoricaganca, este olajoskáposzta.

A nap hagyománykincisébe kisebb mértékben egyházas mozzanatok is belejárzanak.

Nyilvánvaló, hogy az Egyház nem véletlenül helyezte szűz vértanújának, Luciának ünnepét erre a napra, hiszen a név a *lux* „fényesség” származéka. Érthető ebből az is, hogy Szent Lucához a szegedi tájon is szemfájások szoktak könyörögni. A *tápaiak* úgy tartják, hogy akinek a bőre kiütéses, vagy pattanásos, mossa meg az ablakra rakódó párával ezen a napon. Biztosan elmúlik.

A nép szorongó tiszteletében annyira megy, hogy lánygyermekének alig, *Tápén* pedig egyáltalán nem választja a Luca keresztnévet. Féltek, hogy az ilyen nevű újszülött hamarosan meghal: a Luca elviszi. A naptól a várandósok is tartogatnak. Akik mégis ezen a napon születtek, letagadják.

A *lucabúza* sarjztatása is ősi primitív természetvarázsló, vegetációs kultuszról szublimálódik szinte liturgikus hagyományra.

A lucabúza nem más, mint Luca napján csírátzatott és vízzel, *Algyőn* szentelt vízzel öntött búza. Akadnak olyan idősebb asszonyok, akik a szájukba vett vízzel táplálják. A gazdasszony lapos tányérban meleg helyen búzaszemeket kezd csírátzatni, amelyek karácsonyra kizöldülnek. A *tápai* asszony közben ezt mondja: *néköm kinyerem. jószágomnak legelője, ződ mezeje*. Ha a szára hosszúra nő, jó szalmás termés lesz. Ilyenkor Tápén kék szalaggal kötik át. Ebből a jövő termésre következtetnek, de rontásról is foganatosnak tartják. Így a beteg jószággal szokták etetni. Karácsonykor az asszonyok oltárt, templomi betlehemet is díszítenek vele. Egyesek odateszik a karácsonyfa alá, meg karácsony este vacsorakor az asztalra. *Rábén* ilyenkor még égő gertyát is állítanak közéje. Az ünnepek után a jószágoknak szagatják oda. A *szatymazi* gazdák vízkereszt napján földjeiken, vetéseiken szórják szét.

A lucabúza mediterrán jellegű, Adria-melléki hagyomány,²⁵ antik ősképe az *Adonis kertje*, amely jelenlegi tudomásunk szerint nálunk a katolikus délszlávok (horvátok, bunyevácok, sokacok) északabbra vándorlása következtében honosodott meg. Magyarországi elterjedése máig sem általános. Legelőször azokon a hazai helyeken, déli vidékeken tűnik föl, amelyek a franciskánus obszervancia szellemi hatása alatt állottak. A franciskánizmus a maga jellegzetes életközelségével megnyitotta templomait is a lucabúza előtt, odahelyezte a karácsonyi oltárra, és ezzel a hagyománynak liturgikus jelleget, szentelményi erőt tulajdonított, egyben azonban állandósulását, további virágzását, terjedését is biztosította.

Szintén a vegetációs indítékokkal függ össze, hogy Apácán és Újkígyóson Luca estéjén meggyfaágat vágnak és meleg helyen vízben tartják. Ha karácsonyra kizöldül: jó lesz majd az esztendő, férjhez megy a lány is.

Sajátos szegedi élményháttere van a *Luca szele*, másként *lucaszél* hagyományának. Ez a december hónapban olykor jelentkező szélvihar szegedi megnevezése. Öregék részben már szüleik elmondása nyomán máig emlegetik az 1863-ban pusztító lucaszelet, amely a tanyákon házakat temetett el homokkal, úgy kellett kiánsni őket. A Városban többek között a felsővárosi templom tornyának keresztjét és gombját sodorta le.²⁶

„Luca napján reggel 9 órakor egyszerre teljes sötétségbe borult a Város, az ég mintha megindult volna fölöttünk. Szörnyű süvöltés, recsegés hallatszott a magasból, percekig azt hitte mindenki, hogy összeszakad az ég a földdel és elvész a világ.” A szentanú még hozzá teszi, hogy az elképzelhetetlen erejű orkán nem tartott sokáig, de utána a fél város romokban hevert. Tömörkény így emlékezik meg²⁷ róla: „Hatvanháromban... Luca napján olyan szél járt, hogy a pusztából homokvölgyeket és homokhegyeket csinált. Egyfelől halomra hordta, másfelől vágásokat hagyott. Ma is beszélnek öreg emberek, hogy a szél ereje temérdek régi sírt, elfeledett, nem tudott világok rejtélyes nyomait bontotta föl, mert elhordta a csontokról a takarót.”

Nem lehetett célunk a Luca-nap szegedi hiedelemvilágának nagyobb összefüggésekben való szemlélete. Észrevehettük azonban, hogy a *kotyolás*, *maruca*, *lucabúza* helyi hagyományai tágasabb földrajzi és időbeli összefüggésekre: a szegedi folklór megőrzött középkori régiségeire, továbbá hódoltságai fejleményeire engednek következtetni. A *lucaszél* hiedelemvilága viszont autochtonnak, sajátosnak tetszik, de ugyanakkor föltételezi azoknak az ősi Luca-képzeteknek archaikus ismeretét is, amelyeket a téli napforduló táján felbukkanó és több közép-európai néptől retteggett női démonalak ihletett. Ennek egyébként elfeledett alakja áll a *lucaszék*, *lucagúgyú* jellegzetes hiedelemköre mögött is.

DISZNÓDLÓ TAMÁS (dec. 21.) Tamás apostol névünnepe, Gergely pápa naptár-reformja óta (1582) a téli napfordulat csillagászati időpontja. A jelzős nevet Kálmány örökítette meg.²⁸ Ezen a napon vágott disznó hájával azonos a boszorkánypörökben *Szent Tamás hája* néven emlegetett bűvös szer. 1731. *Az kis fazekacskában pedig Szent Tamás hája volt és szentölt tömjén, istenfája a szentölt víz is volt benne, de igen kikenekődött belőle, azzal kente volt meg.*²⁹ *Tápai* öregek máig úgy tudják, hogy a *tamási háj*, *Szent Tamás hája* különösen kelevényről hasznos. A Tamás napján ölt disznó háját szögre akasztják, olykor öt-hat évig is eltartják. Ha valakinek kelése, kelevénye van, a hájnak egy darabját szétörzsölik és a beteg testrészeire kötik. A szomszédok is eljárnak az ilyen házhoz kölcsönkérni.

²⁵ *Schmidt, L.*, Barbara- und Luciaweizen. Kultur und Volk. Festschrift für Gustav Gugitz zum achtzigsten Geburtstag. Wien 1954, 387. Vö. még *Dömötör S.*, Adalékok népszokásaink ismeretéhez. Karácsonyi asztal és Adonis-kert. Ethn. 1959, 345.

²⁶ *Bitó J.*, Az én kiskirályságom 14.

²⁷ Rónasági csodák 188.

²⁸ *Kálmány EA.* 2817. A napról bővebben Ünnepi kalendárium I, 85.

²⁹ *Reizner IV.* 491.

Elhalt *alsóvárosi* öregektől hallottuk, hogy Tamás napján nem jó kenyeret sütni.

Egy asszony mégis sütni akart. Mondták neki, ne tegye. Akár Tamás, akár nem, ő nem bánja.

Eppen már kovászolt, amikor észrevette, hogy Tamás ott ül az asztalnál. Szigorúan nézett rá. Csak az asszony látta, más nem. Ijedtében a szomszédasszonyt hívta át, akinek elmondta, hogy mi történt. Át is jött, most ő fogott Jézus nevében a munkához. Nagy cipőt szakajtott a koldusoknak is.

Tamás most odaszólt az asszonynak: köszönd, hogy szomszédasszonyod Jézus nevében fogott a sütéshez, különben elvittelek volna.

Ezzel kapcsolatosan szükséges a *disznótor*, tápaiasan *disznóbál* hagyományvilágáról is röviden itt is szólanunk. Ez régebben kisebb lakodalommal is fölért, és reggelig, tanyán olykor több napig eltartott.

A szokásos fogások között elmaradhatatlan a *szárma*, vagyis a töltöttkáposzta. A sütemények mellett, hagyományörző családokban a gyerekeknek külön madáralakú fonatos kalács is készül, ami nyilván még a téli napfordulóhoz kapcsolódó primitív halottkultusz maradványa. Ennek Tápén *kispacsirta*, Mórahalmon *kisgalamb*, *pipicske*, Alsóvároson pedig *tubus*, azaz *kisgalamb* a neve. Tápén borsból, tanyán pedig szőlőmagból van a szeme.

Vacsora alatt olykor még ma is meg szoktak jelenni a tanyán a *kántálók*, ószentivániasan, rábai^asan *marucák*: jókedvű, medvetáncoltató alakoskodók, főleg legények, olykor azonban férfiruhába öltözött fiatal fehérmépek is, akiknek régebben nyáron hurkát, kolbászt nyújtottak ki. Kálmány följegyzése szerint³⁰ viszont Tápén a kántálók nyújtottak be rúdra erősített kecskefejet és ebbe dugták az étkeket. Természetesen be is engedték őket, hiszen elsősorban a családbeli legények, lányok meglátogatásához kerestek ürügyet. A felnőtt kántálókat asztal mellé ültették. Vacsora végeztével előkerült a a cítera, és elkezdődött a fiatalság táncmulatsága. Tréfásan mondogatják: *táncoljunk, hogy fő né keljön*. Tápén emlékeznek rá, hogy bórdudást, tekerőst is hívtak a disznóbálba muzsikálni. Voltak olyan disznótorok, hogy a darvadozó népre rávirradt a kései decemberi hajnal.³¹

KARÁCSONY BÖJTJE (dec. 24.), szegediesen *karácsony büjtje*, ritkásan *karácsony szombaitja* a karácsonyi ünnep vigiliája, egyúttal Ádám és Éva nevenapja, nagypéntek mellett a szegedi nép körében a legszigorúbb böjti nap.³² A tanyán némelyek egész nap nem szoktak mást enni, csak kenyeret és nyers, savanyított káposztát olajjal. Ismét mások són, kenyéren, vízen böjtölnek. A böjt miatt éhes gyerekeket az *újkigyósiak* azzal szokták biztatni, hogy jutalmul majd meglátják az arany szekeret a mennyezeten. *Balástyán* ezüst csikókkal vigasztalják őket, amelyek a ház tetején nyargalnak. Ki is szokták küldeni őket, nézzék meg, vajon látják-e már a csikókat a háztetőn szaladozni. Régi *szőregi* hiedelem szerint meglátja az aranymadarat, aki a karácsony böjtjét megtartja: a madár beszáll a szobába és végigmegy a mestergerendán.³³

Aki e napon húst eszik, azt a *kömpöciek* szerint elviszi az ördög.

A nap hagyományai sokban egyeznek a Luca-napéval, tehát az új esztendőre céloznak. Így most sem szabad a házból semmit sem kiadni, a *jázovaiak* szerint hozni sem. *Újkigyóson* valamikor az utcáról hoztak be földet, illetőleg sarat, hogy majd annak idején a kotlós alá tegyék. A szomszéd kazlából loptak egy pár szalmaszálat, hogy majd szerencsések legyenek.

Régi *tápaiak* szerint az újszülött gyerekek nem szabad karácsony böjtjére kezeszeteletlenül maradnia.

Egész nap folyik az ünnepi előkészület: sütés-főzés, a karácsonyi asztal és az ajándékok rendezgetése.

Az asztal alá egy szakajtóban búzát, kukoricát, szalmát, takarmányt tesznek.

³⁰ Világunk alakulásai 43.

³¹ Varga J., Karácsony ünnepe. VU. 1873, 625.

³² Az esteről egyetemesebb összefüggésben Karácsony, húsvét, pünkösd 51-106.

³³ Európai párhuzamai *Fehle, E.*, Feste und Volksbräuche im Jahreslauf europäischer Völker. Kassel 1955, 21, 37. — Van néhány erdélyi adatunk is.

Sokszor még só is kerül melléje. A *szankiak* már Luca estéjén bekészítik. Az *ószent-ivániaiak* mindezt födetlen fővel hordják be a lakószobába. Itt a búzát tejesfazékba teszik. *Kiszomborban* mindent a család legidősebb tagja készít elő. Mielőtt az asztal alá helyezné, háromszor tündet hajt. Mindezeket az ünnep nyolcadának végén, *Újkígyóson* már István vértanú ünnepén a jószággal általában éhomra etetik meg.

Törökkanizsán még ostort, vesszőket is tesznek a szakajtóra. Ezzel a vesszővel ütogetik meg Aprószentek napján a gyerekeket. Ezt a gyümölcsfavesszőt előre oda-készítik *Kiszomborban*, *Földeákon* is. Itt *ódóricsoló páca* a neve. A szakajtó mellé sok helyen odakerül a lószerszám is, tetejére pedig a gazda kalapja, sapkája, jegykendő, istráng, sulyok, nagykés, mosogatóruha. Mindez — családonként hol az egyiknek, hol pedig a másíknak foganatosságában bíznak — később a fájós testrészt, beteg jószág beborítására, meghúzóztatására szolgál. Így a *gyeviek* az ilyen kalapot fejfájás idején a fejre borítják. Egyébként az a hiedelem, hogy ezen az éjszakán az angyalok pihennek meg a szalmán, sőt magának a Kis Jézusnak is az a fekvőhelye. Innen *alsótanyai* neve: *Jézuska ágya*, *Ószentivánban Jézus ágya*, *Szatymazon*, *Ásotthalmon Jézus jászla*, *Tápén karácsonyi jászol*, *Kiszomborban jézuskafészök*. Más magyarázat szerint a Jézuska számára telepedik rá és eszik a takarmányból. Ahol ezt a készületet elhagyják, oda Kis Jézus nem tér be. Ha a karácsonyi szakajtót véletlenül feldöntik, régi hiedelem szerint a családnak egy álló esztendeig nem kedvez majd a szerencse.

Balástyán a Jézuska ágyára helyezett, párba kötött kukoricacsöveket újév napján morzsolták le: a szemeket jószágnak vetették, a csutkákat pedig gyümölcsfára akasztották.

Régebben az egész lakószobát telehintették szalmával, hogy annál hasonlatosabb legyen a betlehemi istállóhoz. Az ajtót *Alsóvároson*, *Törökkanizsán* kissé nyitva hagyják, hogy a Kis Jézus be tudjon jönni, ne találjon zárt ajtóra és zárt szívekre.

Karácsony estéjén nem szabad az asztalra könyökölni, mert majd nyomorultak, *könyekesek* lesznek a csirkek. Az asztal alá tett szalmából majd a kotló fészkebe is kell tenni, hogy a tyúk nyugodtan üljön a tojáson. A kukoricát lemorzsolva, az ünnepek után jószággal etetik meg. A szénát, szalmát a jószágok fekvőhelyére szórják. A *szőregiek* szerint nem pusztul majd a csirke, ha karácsony éjszakáján készítik elő a fészeknek való szalmát.

A *karácsonyfa* először 1860 táján bukkan föl Szegeden.³⁴ Azóta a társadalom minden rétegében általánossá vált. Egy ágát az ünnepek alatt sokan kiviszik a hozzátartozók sírjára. Egyébként vízkeresztig áll az asztalon, utána az ólba rakják, hogy a disznóknak ne legyen bajuk. *Sövényházán* az istálló gerendájára kötik föl.

A gyerekek valamikor, de *tanyákon*, *Rábén*, *Jázován*, *Újkígyóson*, *Apácán* még ma is *karácsonyi bárányt* is szoktak kapni ajándékba. Ezt a felnőttek székföldből formálják, báránygyapjút ragasztanak rá. Vékony fácskából vagy gyufából van a lába, borsból a szeme. Karácsony estéjén régebben az ablakba rakták. *Tápai* gyerekeknek azt mondják, hogy a Jézuska hajtotta nekik az ablakba. Manapság a karácsonyfa alá, a lucabúza mellé teszik.

Amikor az esthajnali csillag már feljött, kerül sorra a nap egyetlen igazi étkezése, a *karácsonyi vacsora*, amely kultikus-mágikus célatokban különösen gazdag. Alsótanyai öreg regula szerint ilyenkor minél több szemeset kell enni. Először megvizsgáljuk a vacsora kötött menetét, majd pedig egyenként az ételek és tárgyak hagyományvilágát.

³⁴ Első szegedi említése tudomásunk szerint: *Tisztelem én fajunkat eredeti szokásaiban, de ami szívnesemítő, azt a külföldről is szívesen utánzom. Ily utánzásra méltónak találnám én a karácsonyfák és ezek eszméjével egybekötött családi ártatlan örömek elsajátítását.* „A közelgő karácson-ünnepek.” SzH. 1861, 101. sz. A hetvenes években följegyzett egyik betlehemi játkban már karácsonyfával lépnek be a szobába. Koszorúk II, 29. Ez nyilván azt bizonyítja, hogy a karácsonyfa ekkor még újdonság volt. Ezért emelték ki. A karácsonyfáról nagyobb összefüggésben Karácsony, húsvét, pünkösöd 31.

A Fehértó környékének tanyavilágában a kútból tálban behozott vízben kezet mosott minden családtag. A vizet utána a háztetőre zúditották, hogy a gonoszokat elriassa, akik éppen ilyenkor a házbúli megmontására törekszenek.

Régebben, elvétve még századunk elején is sok háznál puskaelövés előzte meg a vacsorát,³⁵ amelyet az udvarban a gonoszok elriasztására a gazda végzett. *Balástyán* háromszor lőttek egymásután. A hagyományörző gazdasszony ilyenkor mindent oda-készít, mert azt a vacsorát végig felállítás nélkül kell elkölteni. Ha az asszony fölkel, a *tápaiak* szerint nem fog majd a csirke kikelni. Ha pedig emberféle kel föl, akkor sok lesz a kakas. Aki közben fölkel, idős *szatymaziak* szerint az új esztendőben a másvilágra távozik az élők sorából, családja köréből. A karácsonyesti halottkultusz nyoma csillan föl egyébként abban a *tápai* hiedelemben is, hogy karácsony böjtjén, főleg éjszakáján nem jó beszólni valakiért az ablakon, mert akkor az új esztendőben a halál valakit kiszólit a családból. *Ferencszálláson* egy tényérről több kerül az asztalra, mint ahányan vannak. Minden ételből raknak rá az *ézőz* hozzátartozók, vagyis a család halott tagjai számára.³⁶

Szép tiszta abroszon ott van egy nagy szál égő gyertya (*Tápe*), amely addig ég, amíg az éjféle miséről haza nem érnek. Ekkor kiviszik az istállóba és megsímogatják vele a jószágot. Van ott az asztalon még lucabúza, vizeskancsó, benne piros almával. Egyes *tápai* családokban búzaszemeket is tesznek az abrosz négy sarkára. Imádkoznak, majd mézbe, ennek híján olykor cukorba mártott fokhagymát, dióbelet nyelnek. A *gyula-falviak* az almát is mézbe mártják. Egyesek ezt azzal magyarázzák, hogy majd így nem lesznek gilvásak. Eredetibb magyarázat szerint azért kell mézbemártott fokhagymát enni, hogy a földön pihenő ember álmában nyáron majd ne másszék a kígyó a szájába, *szatymaziak* szerint ne marja meg, vagyis a kígyó képében rejtőző gonoszlélek meg ne kísértse. Egyébként mindenből a családapá vesz először.

A megtört dió beléből *Szatymazon* először a gazda eszik, de azonnal megkínálja vele a többieket is. Ez kölcsönösen történik. Némelyik családban egy szép piros almát annyi felé vág, ahányan az asztalnál ülnek. Ezt eszik meg legelőször.

A következő fogás a leves (bab, köleskása, szilva, aszaltmeggy, cibere), mákos-tészta, amelyet Apácán mézzel locsolnak, esetleg guba, *Dombiratoson* gömölyés tészta is, majd *bagolytűdő* néven emlegetett aszalt alma, dió. A *tápaiak*, *tanyaiak* úgy tartják, ha vacsora közben valami kiesett a kézből, kanálból, nem szabad utána nyúlni, fölvenni: ez a halottaké. Kálmány szőregi följegyzése szerint dióbelet legelőször a beteg gyermeknek adnak. A haját megfűstölik, és egészséges gyerek udvarába dobják, át, hogy beteg gyermekük meggyógyuljon.³⁷

Vacsora után a *szatymaziak* egyszerre állanak föl az asztal mellől. A hulladékot, amelynek *karácsonyi morzsa* az összefoglaló neve, a szegedi tájon elteszik, és orvosságnak használják. Erről még szó lesz. *Algyőn* az elfogyasztott gyümölcs (szilva, meggy) magját olykor a gyümölcsfákra dobálják. A *leleiek* valamikor eltektek a karácsonyi kenyérből egy darabot, és azzal ettették meg, akit a veszett kutya megmart. A *szatymazi* családban a morzsát, hulladékot két karácsony között az asztal alá, Jézus jászlába öntik. Újév napján aztán a gazda ebből a kosárból, szakajtóból ad enni minden jószágának. Öregek jámbor hiedelme szerint az ünnepek alatt a Kis Jézus is megpihen benne.

³⁵ A városi tanács már a múlt század elején (1819) hiába tilalmazza: „bent a városban puskát ki lönni, ki vévén a veszedett állatokra, még Karátsony s új esztendő napján sem szabad, 1 arany büntetés alatt.” *Tűzi Rendszabások* 10.

³⁶ *Horváth Anna* szakdolgozatából (1971).

³⁷ *Boldogasszony* 28.

Sajátos módon folyt le a *szentvacsora* Rábén. Az öregek minden fogásból az első falatot félretették egy edénybe a jószágok részére, amelyet karácsony másnapján adtak nekik oda, hogy azok is részesüljenek a *szentvacsora* kegyelmeiben. Végül a gazdasszony leguggolt és kezét csipőre téve, háromszor körülszökdelte az asztalt, miközben folyton mondta: *koty-koty-koty*. Az egyik családtag röfögött, a másik nyerített, bőgött, hogy az utánzással felidézett jószág majd szapora legyen. Végezetül a gazda itt újra lövöldözött, hogy a gonoszt a háztól elriassza.

A használati és viseleti tárgyak közül a gazda kalapját *Rábén* arra használják fel, hogy tavasszal a költésre szánt tojásokat, majd a kikelt kiscsirkéket belerakják, hogy szerencsájük legyen hozzájuk. Ez a hiedelem régebben bizonyára az egész szegedi tájon egyetemes volt. *Tápén* a felpuffadt ló hasát szokták meghúogatni a karácsonyi kalappal. A múlt században Szőregen is ilyen kalappal veregették a lovat, ha elállott a vizelete.³⁸ *Apácán* a báránybórsapka lépett a kalap helyébe. A gazda odateszi a karácsonyi asztalra a sapkáját, és rákönyökölve költi el a vacsorát. Ha lovának hasa fáj, ezzel ütögeti.

A régebben gondosan megőrzött *jegykendő* minden évben az asztalra került. Ha aztán a család tagjainak szúrása volt, rákötötték a fájó testrészre. Ha a gyereket megverték szemmel, a *tápai* anya valamikor ezt a kendőt kötötte rá. A *sulyok* szintén az ember, jószág fájó testrészének meghúogatására való. *Sövényházán* évközben kint, az istálló mestergereándáján van a helye. Az istráng, alkalmi *tápai* neve *szenkötél*, arra szolgál, ha valakit a *fülistráng*, azaz fültömírigygyulladás vesz elő, megkeresztezik és meghúogatják vele. Az a *nagykés* pedig, amely a szakajtón volt, arra való, hogy a régi tápaiak a tanuló tinó útját keresztezzék vele, hogy könnyebben beleszokják a járomba, és ne legyen semmi baja. Ezt mondogatták ilyenkor: *Atyának, Fiúnak, Szentlélők Istennek nevébe indítom*. Olykor az *ustornyél* is megfelelt e célnak.

A vacsora végén *Balástyán* a maradékot angyaloknak rakják felre egy tányérba. A gazdasszony ezt mondja fölötte:

Amit nekünk Isten adott,
Szívesen adjuk nektök angyalok.
Fogadjátok szögényös eledelünk,
Imádkozzatok Istennél érettünk.

Ezután keresztet vet magára, a családra, maradékra, Jézuska ágyára, hogy a jószág az új esztendőben egészséges legyen, a család szerencsésen éljen, együttmaradjon.

*

A karácsonyi ételmaradékoknak egész éven át különös erőt és foganatosságot tulajdonítanak. Vegyük sorra őket.

A *karácsonyi alma* szép piros, egészséges alma, amelyet az ivópohárba, köcsögbe, meg az ázott kútba tesznek, és erről iszik, főz, mosakodik a család egészen újévig, esetleg vízkeresztig. Ez a szegedi tájon általános. Azért teszik, hogy egészségesek legyenek. Az almát végül a család közösen fogyasztja el, sőt a jószág ételébe is tesznek belőle. Egyes magyarázatok szerint már karácsony másnapján meg kell enni, hogy senkinek ne legyen nyakfoga, azaz mandulabántalma. *Harkakötönybe* vándorolt alsótanyaiak karácsony éjszakáján vetik a kútba, és újév hajnalán veszik ki. Annyi részre vágják, ahányan vannak a családban. Éhomra meg is eszik. Juhász Antal hallotta, hogy a régi *sándorfalviak* az almát János evangélista napján vették ki a kútból. Evése közben ezt mondogatták: *úton-útfélön szomjúságomba a szentjános alma jusson az eszömbé! Apácán* az almát az asztalról éjféλι misére való beharangozás után dobják a kútba. Újév napján déli harangszóra veszik ki, majd szétosztják. Mint láttuk, az alma

³⁸ Kálmány EA. 2817.

előfordul a fiatalok szerelmi varázslataiban is: a Luca napján fogyasztani kezdett almát karácsony böjtjén kell megenni. *Gyulafalván* a karácsonyi asztalról levett almát vödörbe teszik, letakarják, kézzel megfogják, és úgy itatják meg róla a jószágokat.

A karácsonyi méz maradékát foganatos orvosságnak tartják és elteszik. Így az oldalnyílást, oldalszúrást karácsonyi mézzel megkent dohánylevéllel szokták borogatni. *Szöregen* a fájós lábat,³⁹ *Alsótanyán* a gilvát, *Dombiratoson* a kelevényt valamikor vele kengették. A *gyeviek* szerint fogfájásnak is foganatos orvossága. A maradék mézet csak orvosságnak szabad használni, mert aki eszik belőle, megnémul, a *ferencszállásiak* szerint belehal. Ha valami évközben nem jut az eszünkbe, esetleg eltévedünk, akkor gondoljuk arra, hogy kikkel ettük most együtt a mézet, fokhagymát és diót: mindjárt emlékezni fogunk rá, tájékozódni tudunk. Így tartják a *kiszomboriak* is.

A karácsonyi dió előfordul már a boszorkánypörökben is. 1731. *Azon hordóbul, melyből elveszett az pénz, vigyen néki az fatens egy darabocskát, három karácsonyi diót, egy eleven keszeget és egy szántó lapos vasat.*⁴⁰ Járványok idején is foganatosnak tartották. Ismeretlen eredetű följegyzés szerint⁴¹ a karácsonyi vacsorán a dióbelet gyógyulás céljából legelőször a beteg gyerekek adják, a héját pedig megfüstölve olyan udvarba hajtják, ahol egészséges a gyerek. A diósórásról nemsokára még szó lesz.

A karácsonyi só borogatva nyilalásról jó.⁴²

A karácsonyi hajma már a boszorkánypörökben is szerepel. 1731. *Megértette Molnárné, hogy fokhagyma koszorúval akarták gyógyítani, mondá: nem olyan, hanem amely fokhagyma karácsonykor az tál alatt volt, kell orvosolni.*⁴³ Alsótanyán karácsonyi hagymát dugnak az új tehén szarvába, hogy ne fogjon rajta a rontás. Kovács János adata szerint, aki a karácsonyi fokhagymát, diógerezdet és szentelt tömjént a nyakába hordja, nem kell félnie sem a gonosztól, sem a járványoktól.⁴⁴

A karácsonyi morzsa a vacsora hulladéka, amelyet kendőbe, esetleg karácsonyi abroszba gondosan belekötve, összegyűjtenek, és a padláson, láda fiában el szoktak tenni. Sokféle használatos. Így a beteg gyerek fürösztővizébe teszik, hogy meggyógyuljon, főleg, hogy a morzsája, azaz bőrkiütése elmúljen. *Tápén* valamikor a himlős gyereket kilencszer fürösztötték benne. Szintén *Tápén* az ártalmak ellen füstölték, de olykor föl is főzték és a kelevényt mosták le vele. *Szankon* a felfőzött morzsával párolták a beteg gyerekeket. *Balástyán* az ünnepek után a szőlőre, *Sándorfalván* gyümölcsfák tövébe szórják. *Kiszomborban* az ételmaradékokat gyümölcsfa tövébe ásták el. Az *ószentivániak* János evangélista napján a gyümölcsfára szokták rászórni. *Felsőtanyán*, *Deszken* újév után a szőlőföldre rázzák. Egyes *deszki* családoknál elássák, hogy a föld férgei kipusztuljanak a kertből. *Jázován* elteszik, és tavasszal a kiscsirkéknek szórják oda, vagy pedig következő karácsonykor tűzbe vetik. *Törökkanizsán* megszáritják és a karácsonyi mosogatóba kötve, a padlásra akasztják. A tehén fájós tőgyét szokták vele megfüstölni, hasonlóképpen a megellett tehénét is.⁴⁵ *Alsótanyán* is a beteg jószágot füstölték vele. Újkígyóson még az ünnepek alatt meggyűjtják a morzsát és az istállóban megfüstölik vele a jószágot, azonban tettek is el belőle. Szükség esetén hasonlóan füstölték meg a megrontott vagy megellett tehén tőgyét. Amelyik csikó nem állja a vakarást, olyan vízzel kell régi *szőregiek* szerint megitatni, amelybe karácsonyi morzsát szórtak.

³⁹ Kálmány EA. 2817.

⁴⁰ Reizner IV, 504.

⁴¹ Kandra K., Magyar mythologia. Eger 1897, 236.

⁴² Kálmány EA. 2817.

⁴³ Reizner IV, 487.

⁴⁴ Kovács 377.

⁴⁵ EA. 991.

A *karácsonyi abrosz*, *Algyőn* régebben a *sütőabrosz* szolgál karácsony estéjén az asztal leterítésére, hogy a gazdasszony mindig jó kenyeret süssön benne jövőre. Fehér a színe. Sokan ebbe kötik és ebben teszik el a karácsonyi morzsát. *Tápén*, *Balástyán Szankon* ebből vetik a gabonát. Ugyancsak *Tápén*, *Alsótanyán* a beteg embert, jószágot szokták vele símogatni, betakarni. *Szőregen*, *Ószentivánon* valamikor át is kötötték vele. *Algyőn* az abrosz egészen karácsony harmadnapjáig az asztalon marad. János evangélista napján az udvarban minden jószágot erről etetnek meg. Évközben pedig a torokfájósok nyakát húzogatják meg háromszor vele. Az asztal alá helyezett szénát, szalmát, kukoricát hagyományőrző gazdaasszonyok a karácsonyi abroszból szekták a jószágnak odaszórni. Ezt *Kiszomboron* karácsony harmadnapján történik.

Tápai öregek emlékeznek még a *karácsonyi párna* hiedelemvilágára is. Karácsony estéjén varrott párnácskába szalmát és tollat tettek, és odahelyezték Jézuska jászolára az asztal alá. Eltették és a szúrástól kínlódó beteg hasára, oldalára szokták kötni.

A *karácsonyi szemét* karácsony és újév, egyes *felsőtanyai* családokban Luca és karácsony között felgyülemlett és az asztal alá söpört hulladék, szemét. Ezt ebben az időszakban nem szabad kiönteni, csak utána. Kertre, gyümölcsfára, szőlőre szokás ráhinteni. A szórást *Dombiratoson*, *Kiszomborban*, *Apátfalván* fiatalnak kell végeznie, hogy a fák sok és friss gyümölcsöt teremjenek. *Törökkanizsán* a tyúkolra, *Tápén* a kottlófészekre is szórják. *Apácán* a lánynak karácsony éjszakáján meg kell fésülnie és kisöpörnie a szobát. Kiáll a szeméttel az ajtóba. Kutyaugatásra olyan irányban önti ki, amerre szeretné, hogy feleségül elvigyék.

Magának a söprűnek is olykor gyógyító erőt tulajdonítanak. Kálmány jegyezte föl⁴⁶ *Szőregről*, ha a tehenet megrontották a boszorkányok, akkor a *karácsonyi söprűt* kell elővenni és a ganéját ütogetni vele. A rontás, hitük szerint elhagyja a tehenet.

A *karácsonyi mosogató* a vacsora idején az asztal alatti szakajtóra tett és nyolc napig ott heverő mosogatóruha. Öreg *tápaiak* foganatos erőt tulajdonítottak neki: kelevény, szúrás helyének, vizeleti zavarok esetén pedig a szeméremtest borogatására szolgált.

A *karácsonyi szalma* alkalmazásáról már szó esett. Kálmány szerint⁴⁷ *Szőregen* a gyümölcsfára kötözte a gazda, hogy a jószágtartáshoz szerencséje legyen. A *dombiratosiak* a szénából kis csóvát kötnek és az istállóban a tehén jászla fölé kötik, hogy a vészt távol tartsa a jószágtól.

A múlt században a vacsora és éjfél mise között még felhangzott az *angyali vigaság*, másként *kántálás*. Erről már szólottunk. *Alsótanyán* ilyenkor szokta a gazdasszony a diót a szobában szétszórni, amelyet a gyerekek fürgén kapkodnak össze. Az a régi hiedelem, hogy így sok és eleven csirke kél majd a tavasszal.

Karácsony éjszakáján a régi szegedi nép éjfélig, az éjféli miséig, de sokszor egész reggelig virrasztani szokott. Az volt a hite, hogy az Úr ezen az éjszakán megáldja a teremtet világot, az emberiséget. Ezt ébren illik megvárni.

Tápén valamikor egészen éjféli miséig durrogtattak ostorukkal a legények.

A férfiak dióra szoktak kártyázni. Aki nagyon szeret a kártyázásban nyerni, *apácai* hiedelem szerint varrja bele a mellényébe a kártyát, és vigye el magával az éjféli misére. Ott a zsebet vágja föl. Mindig nyerni fog, de jól vigyázzon, hogy éjfélkor sohasem maradjon kívül a hajlékán, különben magukkal ragadják az ördögök.

Ha karácsony éjszakáján szép tiszta az idő, akkor a *tápaiak* szerint jó termés lesz. Ha délről fúj a szél, dögvézt jelent. Ha sok apró csillag ragyog az égen, akkor a tanya-

⁴⁶ EA. 2817.

⁴⁷ EA. 2817.

iak jó kukoricatermést várnak. A régi *szőregi* nép Kálmány följegyzése szerint⁴⁸ úgy tudta, ha éjféλι mise idején az ég tiszta, akkor a szérű majd nem lesz tiszta, vagyis jó termés várható.

Éjfélkor egyes házaknál régebben a gazda elvágta egy kakasnak a nyakát, hogy az új esztendőben bővebb legyen keresete, jövedelme. Ha karácsony bojtje péntekre esett, akkor a régi Szegeden a házigazda éjfélkor botot ragadott és kiment az udvarra. Itt háromszor megforgatta és ezt kiáltotta: *ki innen, aki nem ide való!* Erre a kártékony férgeknek, leskelődő gonoszoknak mind el kellett takarodniuk a házból.

Kálmány örököltette meg azt a *klárafalvi* hiedelmet, hogy karácsony estéjén és karácsony napjának délelőttjén nem jó kitisztítani, trágyázni az istállót, mert a jószágba beleszik a dög. A szőregiek szerint az ünnepekben nem szabad vakarni a lovat, mert rühes lesz.

A *sándorfalviak* szerint a lovat karácsony éjszakáján emberkoponyából kell megabrakoltatni, hogy a következő évben szép kövér, egészséges legyen.

Éjfélkor *Újkigyóson* a béresnek éppen akkor kell megitatnia a kúthoz vezetett jószágot, amikor a templomban szentségre harangoznak. A vödörben a kútba dobott alma is benne van. Erről kell itatni. Ha azonban valamelyik ló az almába harap, akkor a bérest elviszi az ördög. *Apácaiak* szerint az éjfél a jószágnak is ébren kell megélnie, hiszen Jézus köztük született az istállóban. Előbb van a etetés, majd pontosan beharangozások az itatás. *Tápén* is fel szokták költeni éjféλι mise előtt az istállóbeli jószágot: megetetik, megitatják. *Kiszomboron* mindez mise után történik.

A *mindszentiek* úgy tudják, ha valakinek sikerül ilyenkor legyet fogni, tegye az eladásra szánt jószág fülebe. Annyiért veszik majd meg tőle, amennyire elsőre megszabta az árát.

Lassan elkövetkezik az éjféλι mise, szegedi ajkakon *éfélei mise*, *éféλι mise* ideje. A *ferencszállásiak* szerint előtte tartják a halottak a miséjüket. Ha élő téved közéjük, széttépik.⁴⁹ Ezért éppen éjfélre ajánlatos a templomba érkezni. A múlt században Kálmány még megörököltette⁵⁰ a *diószórási* régen kihalt hagyományát. Az éjféλι misére menők közé diót dobáltak a legények, és nagy kedvveléssel kapkodták össze. Egykor mise alatt a kórusról szórták a padban ülő hívek, főleg az öregasszonyok közé. Egyese azonban nem vették föl, mert azt hitték, hogy rontásból dobták el.

A fiatalság szokása a karácsonyesti vacsoráról néhány szál mákoscsíkot hozni az éjféλι misére és beletenni a szenteltvíztartóba. Ezt ma már csak tréfából teszik. Régebben azonban a lány a mise végén *csíkot húzott*, vagyis kivett egy szál tészta a tartóból. Ahány mákszemet talált rajta, annyi kéroít várt a farsangon.⁵¹ *Tápai* legények régebben tükröt hoztak magukkal és a mise alatt villogtatták. Az orgona dudaszérű, a *Kását főzött Túríné* dallamára improvizált közjátékára felajánlaskor és a mise végén a fiatalság táncformát dőbögött. Valamikor a misén dudáltak is.

Móricz Pál a század elején az akkori öregek visszaemlékezései nyomán novellisztikus színésséggel, de a reá mindig jellemző valóságstisztelettel örököltette meg a felsővárosi templom pásztorjársát,⁵² közvetlenül az éjféλι mise után:

„A misemondó papok már távoztak az oltár mellől, midőn csodálatos hangszernek rivalgása sikolytott föl.

Csodálatos alakok dülöngéltek be a templomba. A nép kíváncsian, izgatottan sorakozott előttük. A felsőtanyai mezőkről, havas legelőkről jöttek a karácsony éjféλι szent miséjére ezen küldöttek. Virágokkal varrott subájukat szőrével fordították kifelé. Hájjal kent sziros hajuk a subára omlott. Kampós botjuk kopogott a templom kőpadlóján. A birkabórsüveg alól vihartól cserzett magyar arcok tekintettek szét. A felsőtanyai juhászok voltak ezek. A pásztorok karácsonyi adozását szállították be a Jézuska bölcsőjéhez. Jancsika bojtár vezette a hófehér báránykát és a mekegős kis gedácskát. A minorita páterek fráter szakácsa a sekrestyeajtóból leste őket. Vajon lészen-e olyan kövér az ajándék amilyen a tavalyi karácsonyi bárányka és gedácska volt?

⁴⁸ EA. 2817.

⁴⁹ *Horváth Anna* szakdolgozatából (1971).

⁵⁰ *Kálmány I.*, 193, *Kovács* 315.

⁵¹ Hasonlóan *Kálmány I.*, 112.

⁵² *Móricz P.*, Régi szegediek karácsony éjszakája. SzN. 1904, 314. sz. Vö. még *Móricz P.*, A Kársz uraság kocája és egyéb elbeszélések. Budapest 1904, 17. Továbbá *Móricz P.*, Régi magyar élet 155. A pásztorok hajnali templomi dudálását említi még *Varga J.*, Karácsony ünnepe. VU. 1873, 625.

A juhászok pedig dudaszó mellett énekelték karácsony éjszakai alkalmi éneküket. Az orgona bűgását túlszívította a mekegő dudu, s az egész felekezet együtt énekelte a juhászok egyszerű énekét. Most a tömjén bódító nehéz illata helyett a pusztai széna jó szaga érezett a subákról. Dudakíséret mellett énekelték:

Nosza tehát hagyjunk, hagyjunk itt
Nyáját és csordát.
Betlehembe induljunk,
Muzsikákkal ballagjunk.
Fogd meg András a dudát,
Én fogok furulyát,
Menjünk Jézuskának köszöntésire,
De üresen ne menjünk, ne menjünk,
Ajándékot vigyünk:

Egy kis tarka gedácskát,
Fehér göndör báránykát
Vigyünk Jézuskának.
Ale, Alelujah.

Báránykával Jézushoz,
Menj be te előre,
Térdet hajtva üdvözzed,
Velünk együtt tiszteljed.

Áldását nyájunkra,
Malasztját szívünkre
Kérjed és mezőnkre.
Ale, aleluja.

Sírt a bárányka. Mekegett a gedácska. Sikoldoztak a dudák. Nosza zengett az ének is. Hajlongtak a kifordított subás pásztorok és a kegyes öregasszonyok karikában forogtak a templomban a szent örömejszakán, hogy a jászolban Jézuska született...”

Emlékezetben él még, hogy valamikor dudáltak *Tápén, Algyőn* és nyilván *Alsóvároson* is.

Tömörkény örökítette meg⁵⁸ a tanyai ember karácsony éjszakáját a századfordulójáról. „Áll kint a mezőkön néhol templom is, de messze van. Az út órákhosszáig tart oda kocsin. Emígy néhány tanyában, leginkább özvegy asszonyoknál oltárt csinálnak, a tiszta szobában. A környék asszonynepe imádkozni jár...”

Más az éjféle mise, karácsony böjtjének titokzatos éjjelén, amidőn a csillag kigyulladt, jöttek a napkeleti királyok, és feküdt a szénán a Jézus... Ilyenkor a sötét éjjelen fölgyúlnak az iskolában, a lombjukat veszített nyárfák alatt a szerény petróleumlámpák. A padokat kihordták az iskolából, s az embernevelésnek a homokbuckák közé bújt fészke egy éjszakára templommá alakul. Ha akadt pap, aki vállalkozott az útra és kiutazott a tanítóhoz, mise is van. Ha pap nincs, a tanító prédikál, beszédet mond, és közösen énekelnek, mert ez a nap ne múljon el ünnepe és ünneplés nélkül. Az iskola sarkán a kis harang, amely délben szól és esténként az Úrangyalát szokta mondani, most az éjszakai néma tájba éles hangjával bekiáltoz. Az emberek a tanyákban megindulnak... Ketten, hárman lépnek ki egy-egy tanyából, de a közön már megszaporodnak, mert most mindenkinek az útja egyfelé vág. Így haladnak. A gyerekek bukdácsolnak egy kicsit, ha nincs hó: a sötétben, ha hó van: a hóban. Jobb, ha hó van, mert a hó világít, és látni lehet mindent... Jönnek erről is, arról is, mire megtelik a ház, kezdetét veszi az ünnep. Az állati bőrökbe öltözött tanyalukók mélyhangú éneke kihallatszik az alacsony födél alól az éji tájra. Kupacok mögött, árkok oldalában sovány téli nyulak figyelve ütik föl a fejüket.

Azután... azután pedig, hogy az énekek sokasága elhangzik, az ünnepnek vége. Egy esztendő múltáig már nem lesz belőle több ilyen. Megint haladnak vissza a tanyák felé. A böjt napja elmúlt, letelt. Ha a kalács kisült, bizonyosan még meg is kóstolhatják otthon... Hazamenet is dúdolgatják:

Már az égi madarak
És erdei vadak
Ötet imádják
És magasztalják.”

Sándorfalván verebet szoktak a mise alatt elröppenteni.

Éjféle miséről hazamenve a *gyevi* gazdasszony régebben meztelen söpörte ki a szobát, hogy a bolhák, férgek jövőre elkerüljék a házat. Már említettük, hogy a *tápai* gazda miséről hazajövet az asztalon égő gyertyával kezében ki szokott menni az istállóba, hogy megnézzze a jószágot. Eredetileg ennek is mágikus gonoszűző célzata volt. A tápai lányok a völégényváró evangéliumi szűzek módjára szintén égő gyertyával

⁵⁸ *Tömörkény I., A szent hét a homokon. Új idők 1907. 1. sz.*

állanak ki a kapuba, és úgy kémlelik jövődöbelijüket. *Algyőn*, amíg a család odavan az éjféli misén, a lámpa égve marad. Mindezek a hiedelmek az ünnep fényzimbólikájával függenek össze. *Mindszent*en, akik otthon maradtak, az éjféli mise alatt söprűt kötnek, és föl is söpriük vele az udvart, a szemetet mindig maguk felé húzzák. Mint mondják, így sok tojás lesz.

A szegedi tájon általános volt, hogy a gazda a miséről hazaérve, lajbiját, pipáját a vacsoraasztalra tette, ahol reggelig maradt. Ezt a két karácsony között meg is ismételte. Ha aztán a jószágnak évközben valami baja volt, a hasát ezekkel veregette meg. Régi *szőregi* hagyomány szerint a gazda karácsony éjszakáján az udvarban tüzet gyújtott és átvezette rajta a lovát, hogy ne legyen ijedős.

A lucaszék képzetkörének múlt században élő, sajátos fejleménye volt,⁵⁴ hogy aki éjféli mise idején a temetőben kiáll a kereszttúra és olyan körből, melyet szentelt krétával húzott, meglátja az ördögöket. Ezek őt, amire akarja, megtanítják, csak eressze át őket. Ha kezdetlen végből készült kötővel valaki a templom nagy ajtaja mögé ül, és a kötőn átnéz, látja az ördögöket és boszorkányokat bejönni. Ha a mise előtt haza nem megy, az ördögök elviszik.

Az alsótanyai legény karácsony éjszakáján a bal lába kapcáját a feje alá tette, hogy megálmodja: ki lesz a jövődöbelije.

KARÁCSONY, másként *nagykarácsony* napján (dec. 25.) régebben csak a templomba mentek. Még a szomszédolás is elmaradt. Valamikor nem is főztek, hanem a karácsony előtti napokban előre elkészített és most a kemencében fölmelegített szárma volt ebédre, utána pedig kalács. Készült kocsonya is, amelyből már éjféli mise után is ettek. Ennek régi *szőregi* neve *angyali kocsonya*.⁵⁵

KARÁCSONY MÁSNAPJA (dec. 26.), egyúttal Szent István első vértanú ünnepe. A *szegedi* szűrszabók valamikor védőszentjüként tisztelték.⁵⁶

Előestéjén, azaz karácsony napjának délutánján mentek régebben a gyerekek István köszöntésére. *Pusztaszeren* a század elején az István nevezetűek ablaka alatt ezt énekelték:

Kinek ma föltetszett szép, fényes csillaga,
Úgy mint Szent Istvánnak holnap lesz a napja.
Kérjed Istenedet, terjessze ki karját,
Hogy bőven árássa az ő szent áldását.

Már minálunk a virágok szépen bimbóznak,
A mi árva vetéseink jóval biztatnak.
Élj, élj, élj, élj, sokáig élj:
Ó Szent István sokáig élj.
Isten tartsa, boldogítsa
Szent országába.

Ajándékot kapnak és ezt mondják:

Csörgetik a ládát,
Pénzt akarnak adni,
Ha pedig piszkafát:
El fogunk szaladni.⁵⁷

Újabb időkben karácsony másnapján van *Tápén* az *ódoricolás*. Az összefüggések miatt azonban Aprószentek napján mutatjuk be.

KÉT KARÁCSONY KÖZE a karácsony estéje és újév, másként a *nagykarácsony* és *kiskarácsony* napja közé eső, dologtiltó időszak.

⁵⁴ *Ipolyi-gyűjtemény*.

⁵⁵ *Kálmány* EA. 2817.

⁵⁶ *Hilf* 107.

⁵⁷ Szövegváltozatai Tömörkény faluból. Jeles napok. A Magyar Népzene Tára II. 889. 890. sz.

Két karácsony között nem szabad kenyeret sütni, mosni, a szemetet a lakásból kivinni. Nem szabad ruhát kötélén szárítani, mert ez utóbbi esetben a családban halott lesz, a jószág pedig elpusztul az új esztendőben. *Temesközi* hagyomány szerint a lovat sem jó befogni. A régi *szőregiek* valamikor két karácsony közt fontak cernát. Belevarrták az ingbe. Aki ilyen inget viselt, nem marta meg a veszett kutya.⁵⁸ Szintén Szőregen két karácsony között sült kenyeret szoktak dobni arra a házra, amelyikbe villám csapott: a tűznek ki kellett aludnia. Azt is mesélték, hogy az ekkor készült fonásból kolbász lesz.⁵⁹

E nyolcad hiedelemvilága keveredik a Luca, karácsony böjtje, Szilveszter hagyományával is. Ez a mágikus telítettségű időszak más közép-európai népek hasonló képzetkőrére gondolva, nyilván valamikor nálunk is egészen vízkereszt napjáig tartott, hogy az esztendő tizenkét hónapjának megfelelő, annak sajátosságait előre jelképező tizenkét nap kilegyen.

JÁNOS (dec. 27.) Szent János evangélista névnapja.⁶⁰ Halászesember volt, mielőtt a Mestert követte volna. Evangéliumának ősi szimbóluma a *sas*. Lehetséges, hogy a Város középkori címerében látható sasmadár⁶¹ az ő alakjára, illetőleg a tiszteletére szentelt Árpád-kori, első várbeli templomra utal. Máshól is szólunk a hajdani szegedi halászkunyhókra szögezett, kiterjesztett szárnyakról, amelyeknek oltalmazó hivatásuk volt. Lehetséges, hogy ez is János kultuszából sarjadt.

Az ünnepen történő liturgikus borszentelés a szegedi tájon már alig ismeretes. A belőle sarjadt hagyományok azonban annál gazdagabbak. A *Szent János áldása* nem más, mint a szentelt borral, jelenleg bármely borral, esetleg még a Szent János áldásáért könyörgő énekkel való ünnepélyes eláldás, áldomás: *igyuk mög a Szent János áldását, azaz hajtsuk föl búcsúzáskor az utolsó pohár bort. A szólást már Dugonics is följegyezte.*⁶²

A középkorban szentelt borral kínálták meg azokat, akik útrakelnek, búcsúzkodnak, hogy Szent János áldása az út veszélyeitől és kísértéseitől oltalmazza meg őket. Ezért itattak a haldoklóval is valamikor szentelt bort, aki olyan tartományba készült, ahonnan nem tért még meg utazó. A megmaradt szentelt bort azután a halotti torban itták meg a halott emlékezetére, lelkének üdvösségére. Még magunk is láttuk, hogy a régi szegedi halotti torokban az énekesasszony maga elé vett egy üveg bort és kosár fölszél torkenyeret, elénekelvén fölötte a Szent János áldását:

*Szent János áldása
Szálljon ezön házra,
A benne lakókat
Fordítsa vigságra.*

*Hogy a kised Jézus
Tőlünk szállást kérjön,
Istennek áldása
Mindég rajtunk légyön.*

Szent János áldásával kell a keresztúton, továbbá a malomba menni, mert ott a boszorkány legkönnyebben megronthatja az embert. A *Szent János pohara* egy mondát is ihletett,⁶³ amelynek nyilvánvalóan köze van a Don Juan-mondakörhöz, és népkönyvhöz, amelyről más összefüggésben szólunk.

⁵⁸ Kálmány EA, 2814.

⁵⁹ Kálmány EA, 2817.

⁶⁰ A napról bővebben Ünnepi kalendárium I, 88.,

⁶¹ Darvasy M., Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése. Budapest 1940, 10, 29.

⁶² Példabeszédek II, 195.

⁶³ Hagyományok. II, 152. Borbély Mihály ajkáról.

A szakrális néphagyomány Jánosban nemcsak szentet, hanem nagytudományú bűbájost is látott, akinek — Jézussal és Máriával való bensőséges evangéliumi kapcsolata révén — különös erőt és hatalmat tulajdonított. Így többek között a boszorkányok is megszegyenülnek nevének hallatára. Kálmány írja,⁶⁴ hogy a boszorkányok és a boszorkányokat pártjukba vevő emberek János evangélista napjára haragszanak a legjobban. Ezért szokták a *szöregiek* a múlt században védekezésül ezen a napon, de máskor is mondani: *Szent János napja van ma, hónap is az lösz!* Másként: *ma van Szent János estéje, távoddzon túllünka gonosz!* A bűbájlás, rontás ellen tehát mindenkor az ő oltalmába kell ajánlanunk magunkat. Régi szöregiek olykor még hozzátették: *Szent János vére fussa körül a mi házunkat!*

Amikor e napon a *Szent János-pohár* ivására került sor, így is mondták: *Szent János napja van ma, hónap is az lösz, hónapután is az lösz! Szent János áldjon mög mindnyájunkat! Szent János vére fussa be a mi útjainkat! Szent János áldása lögyön mi lépésünkön, házunkon, családunkon, mindönünkön!* Ekkor az eláldó a poharat föl-emeli, kiissza. Most már ne féljen, nincs az a sötét, hogy el ne tudjon menni az ember.⁶⁵ Régi *szöregiek* úgy vélekedtek, ha bűbajosokról beszélgetünk, hogy ne ártsanak, utoljára ezt kell mondani: *ma van Szent János estéje!* Vagy ezt: *tű fülibe, tüzes vasnyárs a s...be! Disznósz... a zablája, kutyasz... az orrára! Szent János van ma. Ma is Szent János, hónap is az lösz!*⁶⁶

Mindezeknek a magyar hiedelemvilágban egyedülálló, páratlan jelentőségű dokumentumoknak birtokában Kálmány helyesen írja,⁶⁷ hogy János evangélista a világosság hőse, ősi napmitoszok örököse, akinek szegedi népünk nyilván még középkori hagyományok alapján olyan különös hatalmat, nagy erőt tulajdonít. Csakugyan ne feledjük, hogy a téli napfordulat archaikus időszakában vagyunk. János a sötétség, téli hideg zsákmányából kiragadott napsugarat: a világosságot és meleget, az új esztendőt hozza ismét a föld fiainak. Vele szemben a pusztítás minden hatalmának meg kell szegyenülnie. Szükségszerűen következik mindebből az a régi paraszti meggyőződés, hogy az emberek küszködő mindennapján, életén és halálán átsugárzik János oltalmazó ereje, páratlannak érzett segítő készsége.

A szegedi nép idősebbje és jámborabbja égháború, nagy zengés, villámlás idején ezt szokta ismételtetni magában: *és az Ige testté lön, és miköztünk lakozék.* Ebben a szokásban jellegzetes középkori hagyomány töredéke csillan föl. Mint ismeretes, a szöveg János evangéliumának elején fordul elő, amely misztikus hangzásával, titokzatos-ünnepélyes tartalmával szinte varázsszó lett. A középkorban nyári hónapok idején a mise végén gonoszúzó céllal mondták el, hogy ezzel a gabonáról, termésről a természeti csapásokat elhárítsák.⁶⁸ Ismeretes, hogy később, egészen napjaink liturgikus reformjáig minden mise az áldás után ezzel a szöveggel fejeződött be. Természetesen kevesen tudták, hogy ennek eredetileg mágikus célzata volt.

Nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a hazai kutatás jelenlegi állása szerint a szegedi nép őrizte meg a középkori János-hagyományt a leggazdagabb változatokban, miközben számos archaikus képzetet is kapcsolott hozzá.

Végezetül következék itt egy, koldusoktól és gyerekektől máig hallható tápai *jánosoló* ének:

Elgyüttünk mán, adjon Isten jónapot, jónapot
János köszöntésödre, köszöntlek egészségbe,
János légy reménységbe.

Áldjad a Krisztusodat, hogy mögérte napodat,
János fényös napodat, János fényös napodat.

⁶⁴ Kálmány II, 220.

⁶⁵ Kálmány EA. 2813.

⁶⁶ Kálmány EA. 2813, 2816.

⁶⁷ Kálmány EA. 2816.

⁶⁸ Franz, A., Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter. II. Freiburg im Breisgau 1909, 57, 86.

Valahány fűszál teröm a földkerekségön,
Annyi áldásokkal áldjon mög az Isten.
Valamönnyi csillag ragyog az egekben,
Annyi áldásokkal áldjon mög az Isten.

Szent János viszi hásfáját,
Útögeti, verögeti édos nótáját.
Azt kívánom szívesen, hogy az Isten éltsessön,
Több számos esztendőben is szöröncséltessön.⁶⁹

APRÓSZENTEK (dec. 28.), szegediesen *Aprószentök* napján, vagyis a Heródestől lemészároltatott bibliai csecsemők emlékünnepén a kisgyermeket *mustohármag* néven emlegetett mustármagért szokták küldeni a szomszédba. Itt aztán a karácsonyi asztal alól elővett nyírfavesszővel, ennek híján valami bottal megverik őket, hogy gilvásak ne legyenek, egészségesekek maradjanak. Olykor megkérdezik azt is tőlük: *óderics gáborics, hányan vannak az Aprószentök?* Felelet: *száznegyvennégyezren (néha még hozzáteszik), mindön sarokba egy szakajtóval!* Földeákon is megtoldják: *még annál is többen!* Ennek megtörténtével a megvert gyerekek engesztelésül ajándékot kapnak.

Általánosabb, hogy ezen a napon korán reggel legények és fiúgyermekek szoktak járni még a századfordulón is házról-házra és *ódericsolnak, ódóricsolnak*, *Lelén sibiróznak*, vagyis a lányokat, menyecskéket, apró gyerekeket a magukkal hozott, *ódóricsoló bot, ódóricsoló páca* néven emlegetett, frissen levágott suhogós vesszővel megcsapkodták, miközben a fönti kérdést adták föl nekik. Fáradságukért ajándék: dió, mogyoró, ital járt. Régebben másnap — legalább is *Szőregen* — az asszonyok, lányok is el szoktak menni ódóricsolni.⁷⁰ A *tápai* férj hajnalban fölkelve, fekvő feleségének ódóricsolását még az ágyban végzi el. *Lelén* a jószágot is megvesszőzik.

Tápén a szokásnak színesebb változata él. Itt már karácsony másnapján elvégzik az ódóricsolást. Már kora reggel tele van az utca apró gyerekekkel. Kezükben, vagy a csizmaszárbába dugva fűzfavessző. Minden házba betérnek, ahol lány van. Előveszik a vesszőt és alaposan megütögetik vele a lányt, miközben ezt mondják:

Ódorics, dáborics, Aprószentök napja!
Járjál békivel, eredj Isten hírvél!
Adj Isten egészségödre, szaladj a kuckóba!
Nagyra nyőjjél!

Ajándékot kapnak, majd továbbmennek.

Másképpen történik a legények ódóricsolása. Már előtte való éjszaka nem alszanak. Valamilyik cimboránál virrasztanak, hogy nagyon korán zavarják föl az eladó lányokat. Elkezdik már négy óra felé a falu egyik végén és haladnak tovább a túlsóig. Már nincs náluk vessző, hiszen minden háznál akad valami söprű, vagy nyújtogató. Ezt kerítik elő, hogy a lányt megütögessék.

A legények a gyermekek mondókáihoz még a tápai dülőneveket is hozzásorolják, azonban szándékosan sűrűn eltévesztik és újakezdik, hogy az ütögetés minél tovább tartson. Ilyenformán:

Újföd, Kemös, Szomoja. Nem jó van.
Újföd, Szomoja, Kendörös. Nem jó van.
Újföd, Szomoja, Kemös, Ingenös. Nem jó van.
Újföd, Szomoja, Kemös, Kendörös, Ingenös.
Na hallá Istennek, most mán jó van.

Ha a gazdasszony mégjől bírja magát, akkor azt is kihúzzák az ágyból és megveregetik. Havas időben szánkóval mennek dalolva az utcákon és behajtanak a nagylányok udvarába.

⁶⁹ Dallama és szövegváltozata: Jeles napok. A Magyar Népzene Tára II. 290. sz.

⁷⁰ Boldogasszony 27. Vö. még *Kálmány* II, 138.

Mint ismeretes, a korbácsolás az újesztendei szerencsekívánásnak különös fajtája. A zöldág a megújuló élet jelképe. Egyfelől a betegség szellemét akarják vele távozásra kényszeríteni, másrészt pedig analógiás varázslatnak tekinthető. Elhomályosult célja nőknél a termékenység, gyerekeknél a növekedés elősegítése: amint a fának is évről-évre új hajtásai vannak, éppen úgy gyarapodjanak, növekedjenek a megvesszőzöttek is. Az ószentivániak szerint az apró gyerekeket azért is meg kell ódoricsolni, hogy maguk alá ne vizeljenek.

Ha Aprószentek napján hó esik, akkor az aprójószág, ha pedig eső, akkor meg a gyereknép pusztul jövőre,⁷¹ a *kiszomboriak* szerint pedig himlőssé válik.⁷²

SZERELMES TAMÁS (dec. 29.) a *szerelmeskődök* pártfogója.⁷³ Aki ezen a napon bőjtöl, megálmodja, hogy ki veszi el. Tükröt kell azonban a feje alá tennie.⁷⁴

SZILVESZTER (dec. 31.) a naptári év utolsó napja, amelynek hagyományai sok tekintetben összefolynak az újévi szokásokkal.

A gyerekeket *Algyőn* Szilveszter napján szokták mustármagért küldeni. Szintén gyevi szokás, hogy Szilveszter éjszakáján kimennek az ólhoz, megfogdossák a malacok fülét, hogy az újesztendőben szerencsések legyenek. Aki Szilveszter napján legyet fog, az apácaiak szerint szerencsés lesz az új esztendőben.⁷⁵

Szilveszter estéjének *bövedeste* az *Újkigyósi* neve. Ilyenkor van a templomban a *háladás*, vagyis az évvégi hálaadó istentisztelet, *Te Deum*. Ennek *bérösök vecsörnyéje* a *tápai* neve. Ugyanis régebben ilyenkor ott gyülekeztek a templom előtt azok a béressek, akik az új esztendőre új gazdát kerestek. Itt is fogadták meg őket. Ez máshol *Jézus nevenapján*, vagyis az újévet követő vasárnap történt.

Tápén valamikor ezen a napon, az esztendő végén *kitolókása*, vagyis keményre főzött köleskása került az asztalra, hasonlóan *Újkigyóson* is. *Alsótanyán* úgy tartják, hogy Szilveszterkor kerek tepsiben kerek kalácsot kell sütni, hogy az esztendő ezzel is kerek legyen. *Földeákon* újabban kenyeret sütnek, hogy egész kenyérrel forduljanak az új évbe. *Tápén* azért kell az éjfél megvárni, hogy talpon menjenek át az újesztendőbe. *Balástyán* ilyenkor az istállóban felköltik a jószágot és a karácsonyi takarmányt etetik meg velük.

A *szilveszterezés*, vagyis az éjfél utánig tartó polgári, városi jellegű mulatság, virasztás népünk körében eleinte inkább csak a fiatalság körében divatozott. A múlt század derekáról néhány jellegzetes rókusi adatot köszönhetünk Varga János buzgalmának.⁷⁶ Ő jegyezte föl, hogy akkoriban éjfélkor az óévet ezzel a rigmussal búcsúztatták:

Dicsértessék a Jézus Krisztus,
A Szűz Máriának szent neve.
Tizenkettőt vert az óra,
Dicsértessék egek Ura.

Lehúnyta a vén a szemét,
Dicsérjük a Jézus nevét.
Tormázzuk be a szemünket,
Hullassuk a könnyeinket.

Gyászoljuk meg halottunkat,
Üssük össze poharunkat!

⁷¹ *Kálmány EA.* 2816.

⁷² *Kiss M. H.,* Kiszombor 141.

⁷³ A napról Ünnepi kalendárium I. 111.

⁷⁴ *Kálmány EA.* 2809.

⁷⁵ *Miklya J.,* Csanádapáca 128.

⁷⁶ *Varga J.,* Szilveszterről új esztendeig. VU. 1869.

A lányok szita forgatásából következtek ilyenkor, hogy merről várják kérőjüket.

„Legények, leányok körbe ülnek — írja tovább Varga — a szoba közepén és a körön belül elég helyet hagynak a szita forgásához, hogy kényelmesen gurulhasson arra, amerre a lány óhajtása hajtja. Egy leány bemegy a kör közepére, a kész szítával és ott leguggolva fölemeli szájához, s félhangon suttogva hízeleg a jövődőlő kis szítának:

Tejszűrő szítka,
Szögön függő lelköm,
Mutasd még éneköm,
Mörrül gyün a kérőm.

Arra aztán megpördíti két ujjával a kis szitát és az egypárat egy helyen fordulva, nekilődul valamelyik legénynek.”

Főznek gombócot is. „Gyúr ki-ki három gombócot — írja még Varga — és mindegyikbe egy-egy kóródarabkát dug, elnevezvén egyiket egynek, másikat másnak. Egyet mindenesetre a választott nevére keresztel. A tűzhelyen lobogó láng mellett forr a bográcsban a víz, és a gombócos lányok kikapirult tekintettel állják körül a tüzet.” Amelyik gombócot a víz először fölvetette, az lesz a kérő.

Ólomöntés is volt. Ez itt-ott máig tartja magát. Éjfélkor így köszöntötték az új esztendőt:

Adjon Isten boldogságot,
Sok kétszerest, kevés zsákot.
Túrót sokat, kevés zacskót,
Kevés ládát, de sok bankót.

Valaki kontráz:

Adjon Isten békességet,
Parázsnyelvű feleséget.

A lányok Szilveszter éjszakáján a kakaskukorékolás irányából is következtek a kérőre.

Újév napjának hagyományvilága másodlagos, hiszen az évkezdet csak a XVII. században kapcsolódott véglegesen ehhez a naphoz. Lassan-lassan azonban már a decemberi, évkezdőnek tekintett napok szokásai és hiedelmei is áttelepültek újév ünnepére.

A szegedi tájon is általánossá vált hiedelem, hogy amit újév napján cselekszünk, ahogyan viselkedünk, vagy ami ér bennünket: hasonlóképpen lesz az egész esztendőben. Ennélfogva a család tagjai korán kelnek, az *újkigyósiak* kint mosdanak a kútnál, hogy lusták ne legyenek. Napközben nem fekszenek le, mert különben betegesek lennének. A *tápaiak* szerint e napon a fekvőbetegek is keljenek föl, mert különben az egész esztendőben a betegágyban ragadnak. Tartózkodnak az összeszólalkozástól, hogy békességben éljenek.

Szemeset: rizskását, kölest, kukoricát esznek, hogy sok aranyuk, ezüstjük legyen. A *földeákiak* a főttkukoricát szét is szórják a szobában. Csak disznóhús kerülhet asztalra. Lehetőleg orra is. Káposztát, szármát főznek, rétest, bélest sütnek, hogy sok legyen a bankópénzüik.⁷⁷ Az *újkigyósiak* kukoricát pattogatnak. *Törökkanizsán* örjalevest, fánkot esznek. Az újévet egész kenyérrel kell kezdeni, hogy mindig jusson belőle az asztalra. Ez Sövényházán éppen újév reggelére sült ki.

Újév napján kerülni kell a pénzkidást. *Apácaiak* szerint legfőljebb csak ajándékba szabad adni.⁷⁸ Ilyenkor semmit sem szabad kölcsönkérni, mert a *tápaiak* szerint majd az egész évben a család máséra szorul. Reggel a *kiszomboriak* szerint olyan vízben kell megmosakodni, amelybe sok aprópénzt vetettek. A kisgyereket is ilyenben

⁷⁷ Hasonlóan Kovács 375.

⁷⁸ Miklya J., Apáca 128.

fürdetik meg. Utána meghintik szenteltvízzel és háromszor azt mondják: *kincsökben gazdag légyön, lelke üdvösségöt végyön!*

Aki újév napján születik, nagy úr lesz. Ha újév napja péntekre esik, terméketlen lesz az esztendő. Aki ezen a napon elesik, azt az esztendő folyamán nagy bánat éri. Ha újév napján kétszer találkozunk valakivel, abban az esztendőben nem fogunk meghalni. Gyerekek eljárnak újévet köszönteni, rigmusaikért ajándékot kapnak.⁷⁹

Deszken, aki a leghamarabb fölkel, elmegy a kútra és vizet hoz. Amikor bejön a szobába, megkérdezik tőle, hogy mit hozott. Ő erre háromszor ezt mondja: *erőt, egészségöt, áldást, békességöt, szöröncsét!* Régi *őszentiváni* hagyomány szerint aki újév napján vizet hoz a kútról, a kapun két kannával beönt, hogy így ömöljön a pénz is be a házba.⁸⁰ Ha férfi lép be először a házba, akkor a család újszülött jószágai majd kanok lesznek, ha pedig nő, akkor nöstények. *Csölyospálosra* vándorolt alsótanyai családok ezen a napon a karácsonyi szalmával szoktak begyűjtani, amelyből a jószág is kap.

Alsótanyán régebben házas férfiak mentek dudaszóval újévet köszönteni.

JÉZUS NEVENAPJA az újév és vízkereszt közé eső vasárnap. Ma már ez nem él népünk tudatában. Régebben ekkor volt több helyen a cselédfogadás napja, hogy mintegy Jézus nevében és áldásával történjék a szolgálát. Az elszegődni akarók ilyenkor, amennyire csak telt tőlük, a legjobb ruhájukba öltöztek. Innen a feltűnően kiöltözött embert tréfásan jellemző szólás: *kiöltözött mint sz...s Pista Jézus nevenapján!* A Jézus nevenapja, Tömörkény szerint Krisztus nevenapja, manapság a szegedi tájon az alkalmazottak havi fizetési napját jelenti tréfás hangárnyalattal. A szegődésnek *Óbecsén* bitangvásár a neve. Itt újévkor tartják.

Ha ezen a napon süt a nap, a tápaiak szerint hosszú télre kell számítani.

Néprajzi érdekességként itt még megemlíjtük, hogy a Jézus nevének tisztelete, Jézus nevével való köszönést a franciskánus obszervancia, vagyis a szigorú regulájú ferenceség terjesztette el a katolikus világban.⁸¹

VÍZKERESZT (jan. 6.), szegediesen *vízkereszt*, másként *háromkirályok napja*, az Egyházban a napkeleti bölcsek látogatásának és Jézus megkeresztelkedésének ünnepe.⁸² Ez a kettősség a szegedi néphagyományon is visszatükröződik.

A *háromkirályjárás* a betlehemes játéknak önállósult és ehhez a naphoz kapcsolódó részlete. Három fiú csáköval a fején, fehérbe öltözve járt még a századfordulón is vízkereszt tájékán házról-házra. Egyikük csillagot tartott a kezében. E csillagnak hat ága volt, a közepét szitából csinálták. Hátral hagytak neki egy kis nyílást, hogy a belül elhelyezett gyertyát meggyújthassák. Bementek a házba és megkérdezték: *Be szabad-é gyünni a csillaggal háromkirályt köszönteni?* Ha engedelmet kaptak, akkor Kálmány följegyzése szerint⁸³ *Szőregen* így énekeltek:

Szent, szent és áldott Istennek Fia,
Ki ma született: váltságunk díja.
Egeknek harmatja, Szent Szűznek magzatja:
Krisztus Jézus, Krisztus Jézus!

Amikor a szobába mentek:

Gáspár ajánlja, örömmel adja aranyát, aranyát.
Evvel tisztöli és dicsőíti királyát, királyát.

⁷⁹ Szövegek Kálmány III, 141.

⁸⁰ *Andrásfalvy Bertalan* szíves közlése.

⁸¹ *Bálint S.*, A Napba öltözött Asszony. *Magyarságtudomány* 1942, 437.

⁸² Bővebben Karácsony, húsvét, pünkösöd 135.

⁸³ *Kálmány III*, 140. Egyéb szövegek *Kálmány II*, 98. *Koszorúk*, II, 47. *Kovács* 306.

Boldizsár is viszi, eleibe teszi tömjénjét, tömjénjét,
Evvel tisztöli és dicsóíti Istenét, Istenét.

Menyhárt is viszi, eleibe teszi mirháját, mirháját,
Evvel tiszteli és dicsóíti ég Urát, és Urát.

Az isteni gyerököt,
Ki ma kijelöntödött,
A három bölcsek előtt,
Dicsérjük és áldjuk Öt.
Szép jelünk, szép csillag,
Szép napunk támad.

A zsidók öt üldözték,
Bölcsek mögtisztölték,
Arany, tömjén, mirhával,
A szív imádságával.
Szép jelünk, szép csillag,
Szép napunk támad.

Kifelé indulva:

Elindulának és el is jutának,
Szűz Máriának jónapot mondanak.

A *földeákiak* templomi alamizsnájukat a napon az oltárra állított betlehemre teszik, követve a Háromkirályok ajándékolását.

Kevesen tudják, hogy a Gáspár, Menyhárt, Boldizsár néven emlegetett három napkeleti király régebben az utasok, útonjárók, vendégfogadósok védőszentje volt.⁸⁴ „Induljunk hát csak el — mondja⁸⁵ a hagyomány ismeretében Tömörkény, fogadósok sarjadéka — Gáspár, Menyhárt, Boldizsár nevében, kik szintén elindultak és jó sokáig utaztak, míg célhoz értek.”

Szeged egyik Víz előtti utcájának *Háromkorona* utca volt a neve, a benne lévő *Háromkorona* nevezetű vendégfogadó után, amelynek cégére a napkeleti királyok három koronáját formázta.⁸⁶ A név a Víz után a jellegtelen, semmitmondó *Korona* utcává (ma Hajnóczy utca) szürkült. A mai Klauzál-téren a Víz előtt volt *Háromkirály* vendéglő is.

A nap másik jellegzetessége a *vízszentelés*, amelyre különben már a vigiliáján sor kerül. E sokféle használt szenteltvíznek *Háromkirályok vize* neve is hallható. Már a boszorkánypörökben olvassuk: 1731. *Vallja, hogy segített az kezén Szent Tamás hájával, melyben istenfája, szentöltvíz, tömjén és háromkirályok vize volt.*⁸⁷ A vizet a régi-módi nép máig sokféleről tartja fogatosnak. Amikor a *tápai, törökkanizsai* hívek régebben a szentelésről hazavitték, meghintették vele házuk összes helyiségeit. Ha valakinek fáj a feje, olykor még manapság is olyan vízből borogatják, amelybe előzőleg a Háromkirályok vizéből öntöttek. Betegek isszák is. Kenyérsütéskor néhány csepvet a tésztaiba is szoktak csöppenteni. *Tápén* a kútba is öntenek, hogy a jószág ne pusztuljon. *Csókán* a legidősebb családtag hozza a templomból a szenteltvizet. Először a kenyeret hinti meg vele, majd az egész házat, végül minden házbeli iszik belőle. Azért a pap házszentelése sem marad el. Ezt a vizet használják meghintésre, ha halott van a háznál. *Alsótanyán* a századfordulón a karácsony böjtjén eltett csíkmákból is raktak bele ilyenkor. Ezzel hinti meg legtöbbször manapság is a családfő a feltámadási körmenetet követő vacsorán a húsvéti eledeleket. Kálmány szerint a Háromkirályok vízzel szokták fölhinteni a Boldogasszony ágyát is.⁸⁸ Öntöttek azonban belőle az újszülött első fűrésztő vizébe is. Régebben állandóan volt belőle a tisztaszoba cserépből készült szenteltvíztartójában az ajtó mellett.

A régi *kiszomboriak* ezen a napon a kulcslyukba babszemet dugtak, a küszöbre

⁸⁴ Az elnevezés középkori gyökereiről, néprajzi hátteréről *Stolz, E.*, Zu den drei Mohren. Volk und Volkstum. Jahrbuch für Volkskunde II, 336.

⁸⁵ A Szent Mihály a jégben 174.

⁸⁶ *Czímer K.*, Kaszinó 247.

⁸⁷ *Reizner IV*, 491.

⁸⁸ Boldogasszony 14, 18.

vagdalt fokhagymát szórtak a céllal, ha halottja lesz abban az esztendőben a családnak, a lelke üdvösségre jusson.

A szegedi tájon általános *házszentelés vízkereszt után* kezdődik. Ennek hajdan *koleda* volt⁸⁹ Dugonics András szerint a jellemző neve. Nyilván régi hagyomány, hiszen egy 1483. évi oklevél szerint a kalocsai egyházmegyében, tehát az akkor még hozzátartozó Szegeden is, vízkereszt idején virágzott a házszentelés.⁹⁰ A XVIII. században a napon a városházát is ünnepélyesen fölszentelték.⁹¹

A pap tudunkra *Alsóvároson*, de Szeged többi városrészeiben, tanyavilágában is, továbbá *Szöregen, Deszken, Ószentivánon, Törökkanizsán, Pusztaföldváron, Kisszálláson* mindazokba a házakba betér, ahová meghívják. *Alsóvároson* a szentelést végző papot még pár évtizeddel ezelőtt is a tisztaszobában az asztalon feszület és égő szentelt gyertya fogadta. A szentelés nemcsak a család lakóhelyére, hanem az istállóra, ólra, mellékhelyiségekre is kiterjedt. Búcsúzásul a barát kezében levő kis kézi feszületet mindenki megcsókolta.

*Szöreg*en Kálmány idejében⁹² a házszentelő pappal együtt ment a kántor, a kurátor, a ministránsok és egy gyerek, akinek nyakában zsák lógott, karján pedig kosár. A szentelés végeztével ezt énekelték:

Hála neked Atyaisten,	Legfőképpen tartsd a gazdát,
Jóvoltodat mutasd itten,	Hítvesével ő magzatját,
E házaknak épületeiben,	Cselédjét engedelemben,
Mostani szentelésében.	Tartsd isteni félelemben.

A pap szolgálatáért manapság pénzajándékot kap. Ezt *Püspökletén (Marosletén)* a szentelőbe teszik.

Szenteléskor a hívek az asztalra búzát, a búzában néhol almát, máshol tollat tettek, hogy a terméshez és a jószághoz szerencsájük legyen.

FARSANG. A régi egyházi hagyomány szerint a farsang vízkereszt napjával kezdődik és hamvazószerdáig tart. Hosszúsága évről-évre változik és attól függ, hogy a márciusi holdtöltéhez igazodó húsvét napja mikorra esik. Ez a szabatos időrendi tárgyalást kissé megzavarja. A jeles napoknak a kalendáriumi rendbe való célszerű beillesztése érdekében úgy találjuk helyesnek, ha most mindjárt jellemezzük a farsangi időszak általános jellegét. Utána áttekintjük a január és február hónapokra eső jeles napokat. Végül pedig a február utoljához érve, külön emlékezünk meg a *farsangháromnapok, húshagyó* neveken emlegetett három utolsó farsangi napról, amikor a vidám hangulat régebben szinte mámorra fokozódott.

A farsang eredetileg voltaképpen a tavasz elővarázslására és ünneplésére irányuló kultikus műveleteknek, viselkedésnek volt időszaka és ebből az örvendezésből máig is sokat megőrzött. E kozmikus ujjongás előtt az Egyház aszkétikus fegyelmének is meg kellett hajolnia.

Amikor az Egyháznak a tiltott napokra vonatkozó rendelkezése még elevenül hatott, a menyegzők, bálak, társas multságok, céhlakozások legnagyobb részét a farsangon tartották. Ebben az ünneplésben természetesen még a pogány szakralizmus hagyományai is érvényesültek. A szegedi nép lakodalmi régebben leginkább farsang idejére, főleg a farsang hétfői és szerdai napjaira estek *Volt első hetfe*,⁹³ *első szerda*, *második hetfe*, *második szerda* és így tovább egészen a farsangvasárnapot megelőző hétfőig, amelyeknek megszokott neve *utolsó hetfe* és *utolsó szerda* volt. E megnevezésekre főleg az egy atyafiságon belül előforduló lakodalmak elkülönítése miatt volt szükség. A farsang három utolsó napján már nem volt lakodalom, hanem csak bál, illetőleg baráti, közösségi, céhbéli együttlét, vendégeskedés.

⁸⁹ Példabeszédek I, 278.

⁹⁰ Történelmi Tár 1899, 253.

⁹¹ Reizner III, 131.

⁹² Boldogasszony 26.

⁹³ Ennek más helyeken *regélőhétfő* volt a neve. Képzetköréről *Dömötör T.*, *Regélőhétfő*. Ethn. 1958, 313.

Öregek olykor a vasárnapokat is hasonlóképpen nevezik meg: *első vasárnap*, *második vasárnap* és így tovább. Az utolsó vasárnap jellegzetes neve a közismert *húshagyóvasárnap*, másként *farsangvasárnap*. Az egyházi szokásokban jártasabbak, templomjárók előtt természetesen ismeretes a farsangvasárnapot két héttel megelőző *hetvenedvasárnap* (septuagesima), az egy héttel megelőző *hatvanadvasárnap* (sexagesima), és magának a húshagyóvasárnapnak *ötenedvasárnap* (quinqüagesima) neve. A Lányi-kódexben előfordul a hetvenedvasárnapnak *kilenchagyó*, a hatvanadvasárnapnak pedig *hathagyó* neve is.⁹⁴

A farsangon való párvalasztásra, házasodásra számos szegedi szólás is utal. Így a zsörtölődő vénlányra, aki mindenben fölakad és folyton a világot vádolja, ezt mondják: *vén lánynak mindég kurta a farsang*. Aki nem ment ebben az időszakban férjhez, így biztatják: *a jó lány farsang után is elkel*.⁹⁵ Aki nem megy férjhez, nem házasodik meg, pedig már az ideje megvolna hozzá: *kimarad a farsangból*. Erre a szólásra majd még visszatérünk.

Varga János más kortársaitól föl nem jegyzett adatokkal örökítette meg a régi szegedi, közelebbről a *felsővárosi* és *rókusi* farsangot. Neki köszönhetjük a *cúcorka* alakjának megmentését.

Az első farsangi bál — írja Varga — a *cúcorkás bál* szokott lenni. „A *cúcorka*, máshol *bubujka* éjfél felé rendszeren fölkeresi a vízkereszti vigalmat. A cúcorkát mindenhová be szokták eresztetni.

A táncolók észre sem veszik. Egyszer csak éjfél felé nyílik az ajtó, és jön be rajta földig lehajtott fejjel egy másfél öles szörnyeteg. A nyaka olyan vékony, mint a nyújtogató. Tán éppen abból is van. A feje pedig olyan kicsi, mint egy jó alma. Borzasztó ízé az a cúcorka. A nyaka tövére egy szoknya van akasztva, a feje menyecskemódra kontyra kötve. A derekától egy lepedő egész hosszúságában nyúlik alá. Nagy fránya csizmái csak úgy barnulnak ki alóla.

Amint belép az ajtón, ijedve szaladnak el a lányok táncosaiktól, amiért természetesen roppantul megharagszanak a legények a cúcorkára. Hamar körbe is kapják. Az egyik legény a többi helyett is ráförmed:

Szödté-vödté cúcorkája, hogy mertél tē idejönni? Láttad azt a vaslapátot, amelyikkel valaha még öregapám mérögette aranyait? Mindjárt azzal mérlek végig!
ráförmed:

A cúcorka aztán bolondos hajlongások közt védelmezi magát:

Sosē ripakodjatosk rám! Nem hoztam én ide átkot, hoztam inkább boldogságot. Ami csak jó, ami csak szép, mind énnekem köszönjétek. A farsangot a harmadik határról én hoztam közétök.

Már most ha rövid a farsang, összeszidják:

Vesztél volna oda vele, ha csak ilyen kurtát hoztál. Mért nem hoztál már legalább olyan hosszút mint a nyakad?

Ekkor a cúcorka hirtelen összerántja a nyakát, hogy kurta legyen. Mire aztán a legények nem szólhatnak többet ellene.”

Ezután táncra szólítják, válasszon magának a lányok közül. A cúcorka pedig olyan rátarti természetű, hogy mindig csak azzal a lánnyal táncol, aki leghamarább lesz menyasszony. A cigányok ezután rárántanak a nótára, a cúcorka pedig „jókedvében lehányja magáról a fejét, nyakát, lepedőt és íme kimarad a ruha alól” egy ismerős legény.

E szokásoknak már csak nagyon halvány híre él.

Megemlíti még Varga, hogy a farsangi vasárnapokon a *kocalegény* tréfás névvel illetett serdülő fiúknak, meg kisebb lányoknak is van *cituras báljuk*. Ez a bál „előszobája” a másiknak. Vagy bajuszánál, vagy valami verekedésnél fogva a legény aztán kinő belőle.

A régi céhvilág *lakozás* néven emlegetett társas multságait Szegeden is a farsangon tartották.

A Város egyik érdemes történetírója, Varga Ferenc gyermekkorából, a múlt század első feléből megörökítette⁹⁷ egynek az emlékezetét:

⁹⁴ Nyelvemléktár VII, 330, 336, 337.

⁹⁵ Kovács 471.

⁹⁶ Varga J., Farsangi multságok. VU. 1869, 676. Vö. még *Tömörkény*, Farsangon. SzN. 1899, 29. sz.

⁹⁷ Varga F., A nem rég eltörült honi czéhrendszer rövid ismertetése. Történelmi és Régészeti Értesítő (Temesvár) 1876.

„Még gyermekkoromból emlékszem a céhlakozásokra, melyek sokszor három, sőt több napokra is kiterjedtek. A gyönyörűen sujtásolt magyar nadrágba, ezüstmegfűző mellénybe, piros vagy sárga szattyánból készült sarkantyús magyar csizmába öltözött tizenkét hívogató mesterlegény, remekül kihímzett bőjű borjúsájú patyolatingével és egyik sarkánál fogva feltűzött hófehér kötényével, fejükön zsinóros kalppal s kezükben citromba szírt fényes görbe karddal valóban festői látványul szolgáltak, amidőn harsogó zene kíséretében ujjongva, táncolva vonultak be a multság színhelyére, hol már a meghívottak által roppant mennyiségben összehordott étel- s itálművek súlya alatt görnyedező asztal várta a mulatni vágyó vendégeket.”

E farsangi, *kompániabál* néven is emlegetett céhmultságoknak maradványa még a századfordulón is élő kispolgári *batyubál*. Valamelyik, rendszeren népkörül is szolgáló vendéglőbe az érdekelt családok ennivalót: süteményt, kalácsot, hideg sültet vittek magukkal. A borról, muzsikáról a vendéglős gondoskodott. Az ilyen farsangi batyubálnak Tápén *borbál*, Törökkanizsán, Ószentivánban máig *kompániabál* a neve. Az olyan farsangi bálnak, amelyen csak házaspárok vehetnek részt, Tápén, Verbicán *párosbál*, Jázován *embörpárosbál* a neve. A bál Verbicán Gyertyaszentelő napján, Jázován kövéracsütörtökön szokott lenni. Padén, Tizsaszentmiklóson külön *asszonybál* és *embörbál* is van, amelyen csak asszonyok, illetőleg házas férfiak vehetnek részt. Az ószentiváni *legénybál* viszont kizárólag a legényeké, lányoké.

Most pedig, bejelentett szándékunk értelmében vegyük szemügyre azokat a szegedi jeles napokat, amelyek általában a farsangi időszakra esnek. Egyik-másikban sajátos módon felcsillan a farsangra jellemző tavaszvárás, előkészület képzelete is.

SZENT ERHARD (jan. 8.) Regensburg püspöke, a szegedi cipészek egykori céhének védőszentje.⁹⁸ Csak a szakma tartotta számon. Életének nincs olyan vonatkozása, amely a mesterséggel kapcsolatba hozható. Tiszteletét ezért nyilván nem is a cipészek, hanem általában a bevándorolt bajorok, délnémetek honosították meg Városunkban. Miután pedig a szegedi cipészek hosszú ideig németek voltak, és német burgereknek dolgoztak, érthető a régi közös szülőföld kedvelt szentjének kultusza.

Szent Erhard szakmai tisztelete a céhvilággal együtt egyébként teljesen elenyészett.

PIROSKA (jan. 18) napján régebben a *kiszombori* lányok piros kendőt szoktak a nyakukra kötni. Úgy vélték ugyanis, hogy így majd még abban az esztendőben férjhez mennek. Régi, már alig hallható időjárás-i regula: *Piroska napján ha fagy, negyven napig el nem hagy.*

ÁGNES (jan. 21) napján a *kiszombori* várandós asszonynak sós vízben kellett megmosdania, hogy magzata majd egészséges legyen.

VINCE (jan. 22) napjának időjárását különösen a szőlőművesek, bortermelők tartják számon. Ha ugyanis ezen a napon süt a nap és az eresz megcsordul, vagyis olvad, akkor jó bortermésre lehet számítani: *ha mögcsordul a Vince, tele lössz a pince.*

Hasonló mondókák egyébként más közép-európai népeknél is megtalálhatók.⁹⁹ A hiedelemnek névetimológiás háttere a *Vincentius* szó rokonhangzása a *vinum* "bor" szóval.

JÓRAFORDÍTÓ PÁL (jan. 25.), tápaiak ajkán *Jóraforduló Pál* közönségesen *pálfordulás*, azaz Szent Pál megtérésének napjához időjárás-i regula fűződik, ami nyilván

⁹⁸ *Hilf* 55. *Jenöfi* 38.

⁹⁹ *Schreiber*, G., Deutschland und Spanien. Forschungen zur Volkskunde. 22-24. Düsseldorf 1936, 58.

kalendáriumi eredetű: *ha fényős Szent Pál, mindön termés szépen áll. Apácaiak* szerint: ha szép, derült az idő, akkor még annyi hideg napra lehet számítani, amennyi az esztendőből eddig már eltelt.¹⁰⁰ Lassan múlik a tél, közeledik a tavasz. Mindenki az időjárást kémleli, és a gazda az elvetett mag jövőjére próbál belőle következtetni. Sajátos hagyomány él¹⁰¹ *Kláralfalván*: ezen a napon a lúd fenekét meg szokták piszkálni, hogy szaporán tojjon. *Sövényháziak* szerint palfordulás a tél jele.

GYERTYASZENTELŐ BOLDOGASSZONY (febr. 2.), szegediek ajkán: *gyertyaszentelő*. A katolikus egyházban Mária tisztulásának ünnepe,¹⁰² amikor Krisztust a világ világosságaként édesanyja a mózesi törvény értelmében bemutatta a templomban. Az e napon szentelt gyertya tehát Krisztusjelkép, amelyet már a Pray-kódex is emleget.¹⁰³

Öregek úgy tartják, ha szenteléskor nem alszik el a gyertya, akkor jó méztermés lesz. Ez utalás a gyertya viaszára. *Kiszombori* méhészek ezen a napon végigsöprik a kaptárokat, hogy bőséges méztermésük legyen.

Máig is alig van a szegedi tájon parasztház, ahol szentelt gyertya nem volna. Természetesen már inkább öregek gondoskodnak róla. Régebben felöltözve, szalaggal átkötve, olykor olvasóval körülcavarva a tisztaszoba falára akasztották. Újabban fiókban tartják. Nyári vihar idején szokás meggyújtani. Haldokló családtnak is kezébe adják, sokszor a testét is megkerékítik vele, mintegy elzárják a gonoszlélek elől. Ha meghal, ott ég melléte.

A szentelt gyertyát régebben más alkalommal is elővették. Így épülő házba is belefalazták. *Kiszombori* asszonyok a szentelésről hazaérve, a gyertyából egy csipetnyit a kilincse szoktak kenni, hogy mindig békesség legyen a háznál. Megveregetik vele a gyümölcsfákat is, hogy szépen teremjenek.

A régi öregek különösen fogatosnak tartották a hétszer szentelt, továbbá a *kilencedős* gyertya gonoszűző erejét. Ez utóbbi olyan szenteltgyertya, amelynek fényénél már kilenc kedden ájtatoskodtak. *Majsai* földre vándorolt népünk szerint a világ végén három napig sötétség lesz, csak a szenteltgyertya fényeskedik majd.

Gyertyaszentelő napját — mint szerte az országban, sőt Európában — időjárása miatt is számontartják. Az a regula, hogy ezen a napon inkább a farkas ordítson be az ablakon, minthogy a nap süssön. A medve ekkor bújik először ki a barlangjából, de ha süt a nap, akkor megijed az árnyékától és visszatér aludni. Ez annyit jelent, hogy még tovább is hideg várható. *Apácai* hiedelem szerint¹⁰⁴ amekkora jégcsapok eszhetnek ezen a napon, olyan hosszú lesz ősszel a kukoricacső.

Alsóvároson a legújabb időkig ősi hagyományok erejénél fogva ezen a napon szokott nagy áldomásívás mellett a *szűrűcsősz*, másként *szalmacsősz* fogadása lenni.

BALÁZS (febr. 3.) napján történik a templomban két keresztbetett égő gyertya között a hívek torkának Szent Balázs püspök nevében való megáldása. Játékossá fajult szokás volt a múlt században, hogy pajkos legények is *mögbalázsolták* a gyanútlan gyerekeket: két bot közé tették a fejét, képen ütötték, vagy az orrát megcsavarították.

Tudjuk azt, hogy Balázs püspök a középkorban a diákok egyik védőszentje volt. Ennek emlékezetét őrzi a dunántúli *balázsjárás*. Hogy efféle néphagyomány régen talán itt Szegeden sem volt ismeretlen, abból következtethetünk, hogy a XVIII. században e napon iskolaszünet volt.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Miklya J., Apáca 128.

¹⁰¹ Kálmány EA. 1816.

¹⁰² A napról bővebben Ünnepi kalendárium I, 191.

¹⁰³ Zalán M., A Pray-kódex benedictioi. Magyar Könyvszemle 1927, 55.

¹⁰⁴ Miklya J., Apáca 128.

¹⁰⁵ Reizner III, 250.

Sajátos régi hagyományra emlékeznek a *gyevi* öregek. Balázs napjának hajnalán valamikor a szőlősgazdák szőlejük négy sarkából egy-egy vesszőt metszettek. Majd a négy szál vesszővel a birtokot körüljárták. Úgy vélték, hogy ezzel Szent Balázs megvédi termésüket a madaraktól. Ezt a hiedelmet Göcsejben is ismerik.¹⁰⁶ Nyilván középkori, hazánkban kialakult hagyomány megőrzéséről van itt szó, mert külföldi párhuzamokról nem tudunk.

APOLLÓNIA (febr. 9.) vértanú a fogfájósok védőszentje, mert kínvallatásának során a poroszló úgy arculütötte, hogy minden foga kiesett. Jámborabb tápaiak, tanyaiak fogfájás idején máig kéri a segítséget.

Érdekes, hogy Apollónia (becéző alakjaiban *Apolló, Polló, Pola*) a múlt században igen kedvelt szegedi női név volt, aminek nyilván az volt a célzata, hogy az ilyen nevű lányok védőszentjük gondoskodására keveset szenvedjenek a fogfájástól.

BÁLINT (febr. 14.) nevéhez a Városban semmiféle hagyomány nem kapcsolódik, keresztnévként is igen ritkán fordul elő Szegeden. Abból a körülményből azonban, hogy az 1522. évi tizedjegyzék legkedveltebb személynevei közé tartozik, sőt már ekkor családnévvé is vált, föltétlenül arra kell következtetnünk, hogy vagy liturgikus hagyomány, vagy néphiedelem fűződött hozzá.

A *mindszentiek* akár van hó, akár nincsen, az udvaron csíkot söprenek. Ott, ahova nem fér oda az aprójszág, de az ég madarai igen. A csíkra mindenféle gabonaszemet, aszalt gyümölcsöt szórnak a számukra. Olykor azonban fazékban rakják ki nekik.

Tudjuk, hogy Szent Bálint a nyavalyatörősök középkori patrónusa volt. Lehetőséges azonban az is, hogy a nyugat-európai néphagyományokhoz hasonlóan, hazánkban is a tavaszkezdő farsangi napok közé tartozott, amelyet különösen a fiatalság tartott számon.

ZSUZSANNA (febr. 19.) ószövetségi jámbor asszony névnapjához az a természeti megfigyelés fűződik, hogy ekkor már megszólal a pacsirta.

ÜSZÖGÖS SZENT PÉTER (febr. 22.) napja Szent Péter egyik titulusása (Cathedra S. Petri Antiochiae) utal, amelyet az Egyház a római pogány *Charistia* ünnepének kiszorítására rendelt. A magyar nevet Csefkó Gyula fejtette meg, aki rámutatott, hogy a középkori magyar fordítás föltételezhető *Szent Pétör ú székössége* a nép ajkán „üszögössége” lett és ebből bontakozott ki a későbbi furcsa képzetkör.¹⁰⁷

Ezen a napon az élemedett *szegediek*, főleg természetesen az asszonyok nem nyúlnak lisztbe, mert majd üszögös lesz a búza. Libát, tyúkot nem jó ültetni, mert üszögös lesz a tojás, vagyis megfeketedik és nem kél ki. *Padén* nem szabad kemencébe fűteni, hamuba belenyúlni.

A nap képzetkörének sajátos szegedi fejleménye az *üszögnap* hiedelemvilága. Az üszögnap a hétnek az a napja, amelyre abban az esztendőben Üszögös Szent Péter napja esik. Ezt egész éven át szerencsétlen napnak tartják: tyúkot nem ültetnek, semmiféle mezei munkába nem kezdenek, így nem fognak a vetéshez, aratáshoz ezen a napon. *Dócban* tudni vélik azt is, hogy ilyen üszögnapon született gazdának a búzája mindig üszögös marad, bármint küzd is ellene.

Mindszenten ezen a napon szemes gabonát és kukoricát visznek be a szobába. Föl szokták tenni a sublót tetejére a fészület és az örökmécs alá. A tálat, amelyben a

¹⁰⁶ Gönczi F., Göcsej. Kaposvár 1914, 235.

¹⁰⁷ Csefkó Gy., Üszögös Szent Péter. NNY. 1934, 17.

szemek vannak, úgy teszik oda, hogy a mécs rávilágítson. Úgy hiszik, hogy az üszög abban az évben a gabona- és kukoricatermést nem fogja megtámadni.

A napnak Sándorfalván *Széklábfűró Szent Pétör* neve is járja. A szó eredetére nem hallottunk magyarázatot.

Máshol is már említettük, hogy a befagyott és a *jégnevelés* segítségével mesterségesen is duzzasztott tiszai jégkérgen a révészek valamikor szalmacsóvával jelölték ki azt az irányt, ahol a kocsik a jégen biztonságosan közlekedhettek. Üszögös Szent Péter napja táján azonban a jég már lazulni, engedni kezdett. A csóvákat fölszedték. Ezzel is jelezték, hogy már veszélyessé vált a jégen való átkelés.

JÉGTÖRŐ MÁTYÁS (febr. 24.) napjához az országszerte ismert időjárási regula fűződik: *Mátyás ront, ha tanál* [= megolvasztja, megtöri a jeget], *ha nem tanál, csinál* [= ha nem talál jeget, akkor fagyot hoz]. Néhány kalendáriumi történetről, amelynek Mátyás is hőse, Üszögös Szent Péter, illetőleg Gergely és Benedek napjánál emlékezünk meg. Ha ezen a napon fagy van, akkor a *kiszomboriak* jeget olvasztanak, hogy majd a nyáron ne legyen jégverés.

A *gyeviek* az e napon tojt lúdtojást megjegyzik, mert ültetésnél szerencsésnek tartják. Más nézet szerint azonban a *mátyástojás* nem kerül a lúd alá. Azt hiszik, hogy úgyszólamint hiába, elvész a liba alól.

KÖVÉRCSÜTÖRTÖK, másként *zabálócsütörtök*, vagyis a hamvazószerdát megelőző csütörtök készíti elő a farsang végét. A szegedi tájon mindenütt számontartják: jó zsírosan főznek, folyton esznek, mert úgy vélik, hogy csak így számíthatnak bő termésre, kövér disznóra. *Alsótanyán* fánkot esznek. Vannak azonban itt olyan családok, ahol utána pénteken, szombaton megtartóztatják magukat. Úgy vélik, hogy zsíros gyomorral nem mehetnek át farsangvasárnapra. Ennek a pénteknek jellegzetes *alsótanyai, földedeiki* neve *soványpéntök*.

Jázován ezen a napon van az *embörpáros bál*, amelyről már szólottunk.

Sajátos, máshol is említett *tordai* hagyomány szerint a regruták régebben egész nap kísértették dudásokkal magukat a falu utcáin: bandástul meglátogatták mind-egyikük szüleit, akik bőségesen megvendégelték őket. Este még bál is következett.

A nap neve egyébként már Dugonics András jeles mondásai között¹⁰⁸ is előfordul: *nincsen ám minden nap zabálló csütörtök* (= több nap mint kolbász).

HÚSHAGYÓ, régi szegedi céhiratokban olykor *húshagyat*, a farsang utolsó három napjának ősi, középkori hagyományokra emlékeztető megnevezése. Másként *farsang-háromnapok*, röviden *háromnapok*. Egyenként így nevezik: *húshagyóvasárnap*, *húshagyóhetfe*, *húshagyókedd*, másként *farsangvasárnap*, *farsanghetfe*, *farsangkedd*. A Lányi-kódexben még a *húshagyószombat* is előfordul. A három nap egyébként valamikor a mulatozás, vendégeskedés, egyszóval a *farsangolás* ideje volt. A jókedv, bohózkodás vasárnap és kedden volt a legnagyobb. Nem dolgoztak, a munka mindenütt megállott. Vendégeket vártak és fogadtak. Batyubálba jártak, de — mint már mondottuk — lakodalmat ezeken a napokon nem ültek. A legények bolondozása már ekkor elkezdődött és hamvazószerdán ért a tetőfokára. Sok látványos céhes felvonulás is ilyenkor volt.

A néprajzi kutatás már régen megállapította, hogy a nagy évésekkel, dús lakomákkal, sűrű vendégeskedéssel, másfelől a mágikus eredetű alakoskodással a természetet is hasonló bőségre akarták rábírní. Finom sülteket és süteményeket: rétest, bélest, fánkot ettek. A farsangi fánkba jobbmódú helyeken a múlt század derekán ara-

¹⁰⁸ *Példabeszédek I*, 34.

nyat is rejtettek.¹⁰⁹ Alsótanyán úgy vélik, hogy akit ilyenkor nem kínálnak, nem vendégelnek meg, az rühessé válik.

Ismeretes az is, hogy a farsangi táncnak valamikor mágikus jelentősége is volt. Ezek a farsangi álarcos táncok, szokások, bálak eredeti célzatuk szerint a tavasz elővarázsolását, az élet folytonosságát, az ember és természet gyarapodását szolgálták.

Kovács János szerint¹¹⁰ a múlt század elején még megvolt Szegeden a *télkihordás* ősi képzetekben gyökerező hagyománya is. Ez abból állott, hogy egy vénasszonnyá formált rongyvázat levittek a Tisza partjára, és ott vagy meggyújtották, vagy pedig a folyóba lökték.

A húshagyó egykori gazdag hiedelemvilágából a *tápaiak* még emlékeznek arra, hogy ezeken a napokon virágcserepekbe kukoricát vetettek. Az első cserépbe vasárnap, a másodikba hétfőn, a harmadikba pedig kedden. Hogy milyen sorrendben keltek ki, aszerint kellett a kukoricát majd tavasszal korán, rendes időben vagy későn vetni. *Alsótanyaiak* szerint a kukoricát ilyenkor zsákban kell morzsolni, mert így majd a varjú nem látja kiszedni.

Tápén e napon süll az a kiscipó, amelyet szükség esetén vesznek elő: amikor valaki a vízbe fül. Erről bővebben a *nagypéntöki cipó* bemutatásánál szólunk.

Szintén *Tápén* húshagyókedden a kemencét kocsikötéllal a vállánál valamikor megkötötték és odaerősítették az ágy lábához, hogy a farsang el ne szaladjon. A tápai legények még a századfordulón is a lányosházaknál bolondozva felszántották az udvart, beszabadították a céklásverembe a tehenet, a rozmaringot más helyre ültették át. Rostélyon „halott” embert hoztak be, amelyet „elbúcsúztattak.” Gregorián hangnemben végigénekelték fölötte a hónapok neveit, ilyenformán: *januárius, januárius, februárius, januárius, februárius, március...* Így tovább decemberig.

Régi, még a Tridentinum előírásában gyökerező vallási hagyomány volt a farsangi egésznapos, engesztelő szentségimádás, amelyet a palánki Dömötör-templomban tartottak, és amelyre minden városrészből eljártak az idősebb asszonyok. A tradíció szívósságára jellemző, hogy e napokban a helyére épült Fogadalmi Templomban ma is felbukkannak külvárosi öregek, pedig már a régi templom, sőt voltaképpen maga az ájtatosság is a múlté.

Kedden a fiatalság még ugyancsak kibálozta magát, mert nagyjából az első világháborúig a zajos mulatságok hamvazószerdától egészen húsvét másnapjáig szüneteltek. A nagyböjti töredelemre emlékeztetve, még nemrégén is több helyen éjfél előtt, rendszeren 11 órakor meg szokták húzni a templomi harangokat. A *tápai* lányok ilyenkor panaszosan mondogatták:

Húshagyó, hun vagyó?
Engőmet itthon hagyó!

Amint a *jázovaiak* ilyenkor mondják: *szétharangozzák a bálát*. A harangozás azért nem történt éjfélkor, hogy még utoljára ehessenek a farsangi ételekből. Ugyanis a múlt század derekán még megették a húst, rétest, hogy aztán egész húsvétig ne vegyék elő. Engedmény csak annyiban volt, hogy a maradékot a nagyböjt *csonkavasárnap* néven emlegetett első vasárnapján egyes családokban még elfogyasztották. Az esetleg kimaradt rétest azután kivitték a piacra eladni.

A húsételekről a böjti eledelre való áttérést példázza a *Konc vajda* és *Ciböre vajda* küzdelme,¹¹¹ amelynek képzetköre, játékháttere régebben nyilván gazdagabb lehetett, meg is jeleníthették. Ez még a Breughel híres, Bécsben látható képén is megörökített középkori hagyományban gyökerezik. *Újki-*

¹⁰⁹ Varga J., VU. 1869, 676.

¹¹⁰ Kovács 317.

¹¹¹ *Türóczi-Trostler J.*, Cibere bán és Konc vajda. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1958, 171. Európai összefüggések *Haberlandt, A.*, Das Faschingsbild des P. Brueghel d. Ä. Zeitschrift für Volkskunde 1933.

gyóson húshagyókedd estéjén a legöregebb családtag emlékeztetni szokott arra, hogy most küzd egymással a *Sódar* meg a *Ciböre*. *Alsóvároson* azt beszélik a nagyböjt kezdetén, hogy a Ciböre vajda legyőzte a Konc vajdát. *Padén* az éhes gyerekeknek böjt elején meg azt mondják, hogy Konc vajda elvitte az ennilát. A *tápai* gyerekeket a Ciböre vajdával ijesztgetik, aki fönt ül a padláson a szalonnás rúd végén.

A múlt században a szegedi tájon ilyenkor általános volt, hogy azokat az edényeket, amelyekben eddig zsírral főztek, hamuval forrázták ki.

A húshagyókeddi, illetőleg hamvazószerdai *tőkehúzás*, *tuskóhúzás* farsangvégi legénymulatság volt, amely az első világháborúval enyészett el. Régiségére jellemző Dugonics Andrásnak a „szerencsétlenek” közé sorolt szólása: *hús hagyón tőkét húzattak vele*.¹¹² Ehhez jegyzetben hozzáfűzi: „régenten azokkal az eladó leányokkal, kik fársangi napokon férjhez nem mehettek, mint valami szilaj kancákkal hús hagyó szerdán tőkét húzattattak a Magyarok.”

A szegedi hagyomány első tüzetes leírása Varga Jánostól¹¹³ származik: a maskarások húshagyókedden járnak. A menet élén két bekormozott képű, kiöltözött zászlós vitéz: az egyik lovon, a másik számaron. Utánuk fehérre mázolt ábrázattal a cigánybanda. „A cigányok után kifestett arcú, bajszos menyecskék, félrekontyú, pityókás öregasszonyoknak öltözött kópé legények, papírcsákós huszárok uniformis nélkül és megszámlálhatatlan ordítózó gyereksereg.”

A maskarás csapat *sződögetni*, *kolédálni* jár. Ahol nagylány lakik, ott megállanak és „éktelen lárma, ujjongások közt táncra kerekednek a ház előtt a kísérethez tartozó bajszos menyecskékkel és vénasszonyokkal. Egy apróra szedett csárdás után odaállit a két farkos huszármaskara a ház elé és a kicsődült házinépnek elmondja, miért jöttek:

Kelmetekért jöttünk mink egyenes úton, mint jó bolondokért, mind közönségesen. Andráséknál ütjük föl a sátorfánkat. Ha gyüttök: lösztök, ha hoztok: ösztök.”

Erre a gazda ad nekik tyúkot, kacsát. Ez annyit jelent: ott leszünk mi is! A koledált holmit azután fölvetik a hátul döcögő kocsira és egy házzal továbbállanak. Este aztán elkezdődik a bál. „Sok helyen szokásban volt a *kakasütés*. Húshagyókedd délutánján, vecsernye előtt összejöttek a fiatalok a templom mögött, és ott beharangozásig eltréfálkoztak.

Egy cövekhez lekötötték egy kakast a koledált baromfiakból és egy legénynek bekötötték a szemét zsebkendővel. Kezébe botot adtak és úgy vakon elvezették kétszer-háromszor a kakas körül. Azután visszaállították előbbi helyére, szemben a kakással és megindították.

A legény tapogatódva, óvatosan lépegetett a kakas felé és mikor már azt hitte, hogy közel jutott hozzá, botjával jót ütött a gondolt helyre. Nagy nevetés lett persze, ha egy lépéssel előbb ütött, mint kellett volna...

Ha valamelyik legény elütötte a kakast, vége volt a mulatságnak. Az áldozatot a bolond estén különös ünnepélyességgel tártalták föl.

Másutt a kakas helyett köcsögöt, vagy korsót állítottak ki. Erre már a gyöngébb szívű leányok is mertek vállalkozni.”

A mulatság a vecsernye kezdetéig tartott. Beharangozás után bementek a templomba. Végeztével elkezdődött a sok bolondozás.

Vacsora előtt csak tánc és főleg játék járta: *fordulj balha, komámasszony hogy a vászon, csömbe*. Majd a lányok fölterítették a vacsoraéhoz, amelyen sok tréfás köszöntő hangzott el:

Dékán Balázs házigazda
A lelki-testi malasztba
Térgyig járjon, mint a gazba.

A farsang köszöntése:

A farsangot most temetjük,
Gondunk tarisznyába kötjük,
Azt is a nyakába vetjük.

Az eszem-izom végén az egyik legény elkiáltja:

- *Ha a szömöm viszketne, ugyan Istenöm mit tönne?*
- *Rívást érözne!*
- *Ha a talpam viszketne, én Istenöm mit tönne?*

¹¹² Példabeszédek II, 287.

¹¹³ Varga J., Kurta farsang, hosszú böjt. VU. 1869, 86. Jegyezzük meg itt, hogy az ószentiváni legények maskarájukat pattogatott kukoricából fűzött láncsal is díszítik.

- *Táncot érzőne!*
- *Húzd rá cigány erre-arra, mindjárt ráugrok a falra!*
- *Edésanyám sopánkodik, hogy a a bolondozik, jujuju!*

Kezdődik a tánc, közben azonban egy-egy legény kisompolyog a kamrába, és ott maskarának öltözik.

Már a második nótánál megjelennek a délelőtti maskarák: a bajuszos menyecskék, a félrekonnyú vénasszonyok, meg a fakardos huszárok... Kifordított subás legények gurulnak a maskarák előtt be a szobába és egy-két táncoló párt nem ritkán leütnek a lábukról. A maskarák utánuk táncolva, ugrálva, természetes kötelességgel bukdácsolnak föl a heverő bundákba, amelyekből már alkalmilag kibújtak a legények. A bundákat aztán előveszik, elverik istenigazában. Azután keresik benne a szétvert ördögöket, de biz azoknak hült helyük..."

A maskarák aztán reggelig bolondoznak; kormos képükkel hozzáúrolódnak a tisztaképűekhez. Ijesztgetik a lányokat, akikre kormos csókot nyomnak.

„Szokásban volt régebben néhol, éjfél felé egy szalmával kitöltött emberalakot halottas énekekkel eltemetni. Ez is a maskarák dolga volt. A halott jelképezte a farsangot, és a maskarák csak a kertben ásták el, hogy a jövő évben közel érjék és ne kelljen rá sokáig várakozniok.”

Hajnal felé a maskarák egy-egy nagylány ablaka alá nagy rakás hamut szórtak. Különösen azokat tréfálták így meg, akiről tudták, hogy a fonásban nem voltak szorgosak. Tréfásan hamvaztak is. Volt azonban, akinek homlokát tiszta ujjal érintették. A korommal megjegyzett homlokú lány lusta, a legény pedig korhely, dologkerülő volt. Végülis reggel mindenki elment a templomi hamvazásra is.

„Sokon bizony keveset fog a hamu, mert jövő vasárnap már megint kirúg a hámból. Néhol szokás lévén még e vasárnapon a maradékot lebolondulni, hogy később ne jöjjön kedvük a táncra, mert a bójtí táncal letáncolják az almafa virágát, és szűken terem a gyümölcs.”

Így volt a múlt század derekán. Századunk elején Szatymaz és környékének tanyavilágában még virágzott a *farsangkeresés*.

Néhány hangszerekhez értő legény összeállott, muzsikálni kezdett, és már húshagyó vasárnap útnak indult. Mellettük két legény két talicskát tolt. Az egyikben kishordó bor, amelyből ivogattak. Ha kifogyott, mindig akadt olyan gazda, aki teletöltötte. A másikban vaskondér, fenékén parázsszal. Szemmel kísérték és vetettek rá giz-gaszt, szalmát, fadarabot, hogy lángoljon, ki ne aludjék. Olykor meg is kongatták.

A legénybanda megindult. Menetközben a szám mindig növekedett. Ugyanis minden olyan tanyába betértek, ahol legény, lány volt. Itt táncra kerekedtek, esetleg meg is vendégtették őket, majd a hozzájuk csatlakozó házbeli fiatalokkal másik hasonló tanya felé vették útjukat. Néhány legény hamarosan maskarába is öltözött. Volt, aki tuskót húzott. Volt vőfély, vőlegény, menyasszony. Ez utóbbi hasára párnát kötöttek, hogy állapotosnak tessenek. A vőlegény nagy neveltség közben sokszor leteperete, árokpartra fektette az álmenyasszonyt. Jelképesen szeretkezett vele. Kegyetlenül meghóglyózták azt a családot és hajlékát, ahol nem engedték be a tanyába a *farsangkereső* népet, és a vőfély hivatását elutasították. Ez azonban alig fordult elő. A farsangkeresők lányokkal, legényekkel, fiatal házassokkal állandóan szaporodva, olykor még száznál is többen voltak.

Este, tehát húshagyó vasárnap, hétfő és kedd este már előre eltervelt tanyában — ahol fiatalok is számosabban voltak — *kikötöttek*, azaz megállapodtak. Elkezdődött és reggelig tartott a *farsangkereső bál*. Alig aludtak ezekben a napokban valamit.

Mindezekhez csak annyit szeretnénk hozzátenni, hogy e játékos hagyományok a lakodalmi szokásokhoz tapadva, főleg a tanyákon elvéve máig fölbukannak. Ilyenek többek között a kakasütés, tyúkverő, álhalott eléneklése. A farsang és lakodalom időszakának ősi egyezéséről már szólottunk, és kapcsolatukra a lakodalom jellemzésénél szintén rámutatunk.

Kálmány,¹¹⁴ Kovács János¹¹⁵ adatai és a magunk gyermekkori emlékei szerint a századforduló körüli évtizedekben bekormozott arcú, női ruhába, vagy egyéb maskarába öltözött, olykor lakodalmi menetet parodizáló legények vonultak föl *Alsó-* és *Felsőváros* utcáin. Kezükben rossz bográcsot kongattak, mások pedig sóprút szorongattak, amellyel megvergették az útjukba kerülő, ajtóban áll-dogáló fiatal fehérnépeket, és a körülöttük ugráncoló gyerekeket, a bogrács kormával pedig bema-szatolták őket.

Egyesek kötélre kötött fatuskót húztak maguk után. Olykor kiáltozták is: *ujjuju, vén ju, kima-radtam a farsangbú!* A tuskót végül tréfából olyan ház bejáratához húzták, kötötték, ahol eladó

¹¹⁴ Kálmány I, 104.

¹¹⁵ Kovács 318.

lányok voltak. Varga János tanúsága¹¹⁶ szerint a múlt század derekán nemcsak tuskót szoktak a bejárathoz, sőt a pitarajtóhoz kötni, hanem fatörzssököt, létrát, sütőteknőt, kecskelábat, nádkévet is.

Miután régebben a kiharangozással végződő húshagyókeddi bál után *Tápé* legényei hazakísérték a lányokat, előre megbeszélte helyen összegyülekeztek. Ott már az előkészített, gyékénykötéssel fölkanthozott, több húzóággal ellátott tőke várt rájuk, meg a „hamvazáshoz” szükséges kormos bogrács. Kora reggel maskarába, gyékényruhában *gyékényhuszárnak* is öltözve, olykor lakodalmi násznépet tréfásan utánozva, a „menyasszony” fejére tett fokhagyma-koszorúval megkezdődött a *tőkehúzás* a falu egyik végétől a másikig minden utcán. A tuskót más legények fűtykösökkel kísérték, hogy szükség esetén ezekkel segítsék ki a kátyúból. Havas időben szánkót is szoktak húzni, hogy a berugott és kidőlt legényt ezen hazavihessék. Közben daloltak, kurjongattak, panaszkodtak, hogy *kimaradtak a farsangbú*. Amelyik házban legény vagy eladó lány volt, nevükön szólítva, bekiabáltak nekik: *gyere ki, segíts a tőkét húzni*. A szembejövő, bámészkodó lányokat, gyerekeket a bográcsról lekaptak korommal „mögghamvazták”. Aki ebből a legénybandából leghamarabb megnősült, a lakodalmában ebben a bográcsban főzték a paprikáshúst. Végül lovasszánkót is kerítettek, amelynek gazdája minden legényt hazaszállított.

Sövényházán, Homokpusztán, amely nagy területen, szétszórtan települt, a maskarás legények, még a közelmúltban is, a tuskót kocsi, régebben ökrösszekér után kötötték. Ők maguk a kocsira ültek, és úgy járták be a falu széles határát, miközben a magukkal vitt kishordó bort nótaszóval megivogatták.

A *majdáni* legények a farsangi bál végén fatuskót húztak még századunk első évtizedeiben is a táncterem közepére és körüláncolták. Majd a falu utcáin vonszolták, közben a lánynépet „kormozták” is: korommal bekenték a homlokukat.

Jázován az időjárás szerint kocsi vagy szánkó után kereket szoktak kötni, amely földön csúszó tengelyen forog. A kerékre két talpon álló, *jancsibaba* néven emlegetett fabáb volt erősítve: az egyik legénynek, a másik lánynak öltöztetve. A szánkón, illetőleg kocsin legények foglalnak helyet és dalolnak. Az egyik harmonikán játszik közülük. Vannak olyanok is, akik madzagra kötött tőkét húznak és úgy járkák be a falut.

Kálmány örökölte meg a temesközi *Monostor* múlt századbeli hagyományait: hamvazószerdán egy embert rossz gúnyába öltöztetnek, nyakába fokhagyma koszorút akasztanak. A kezében madzagra kötve fazék. Ebben parázs, amelyre erős paprikát szórnak. Így füstöli, tömjénezni emberünk a házat. Akit megfog, bekormozza. Kísérete rossz tepsivel, locsolóval üt zajt.¹¹⁷

A tuskóhúzás emlékezete tudunkra még *Csanyteleken, Apácán, Térváron* is él, illetőleg élt.

HAMVAZÓSZERDA a nagybőjti időszak első napja. Más néven *bütfőszérda*, az álarcos felvonulásokra utalva pedig *bolondok napja*. Az előbbi már a Lányi-kódexben (1519) is előfordul.¹¹⁸ Az Egyház ezen a napon szokta híveinek homlokát a múlandóságra való emlékeztetésül meghamvazni. A *tápai* anya hazaérve a templomból, rádörgöli a homlokára tapadt *hamvazópörnyét* kisgyermekéi homlokára. A *gyeviek, leleiek* úgy tartják, hogy aki hamvazkodik, annak majd nem fáj a feje. Aki ott volt a hamvazáson, összedörgöli homlokát azzal a családbelivel, aki nem jutott el a szertartásra.

Ennek a szentelménynek népszokássá vált sarjadékai is voltak. Kálmány jegyezte föl,¹¹⁹ hogy *Szajánban* a múlt század második felében hamvazni jártak az emberek. Fazékban hamut és követ vittek. Házról-házra járva a behamuzott kövel dörgölték be a házbéliek homlokát. A szegedi legények régebben egy vödör vízbe kormot áztatnak és úton-útfélen járva azt a lányt, aki eléjük került, ebből a léből rossz meszelővel meghintették, *mögghamvazták*. Az ilyen lányról úgy tartották, hogy a következő farsangon férjhez megy.

¹¹⁶ Varga J., Bohóságok farsang után. VU. 1868, 115.

¹¹⁷ EA. 2816.

¹¹⁸ Nyelvelméktár VII, 336.

¹¹⁹ Kálmány II, 220.

Nem kell itt föltétlenül az egyházi szertartások kicsúfolására gondolnunk. A népiessé, sőt tréfássá vált szokás bizonyára a régi, török időkbeli paphiányban gyökerezik, amikor egyes szertartásokat laikusok is elvégezhettek. A szokás az egyházi hamvazás újjászületésével párhuzamosan, mint lappangó gyakorlat megmaradt, de a szakrális színezet most már elhalványodhatott, a tréfás mozzanatok pedig uralkodóvá váltak benne.

NAGYBÖJT, szegediesen *nagybűt*, beszéd közben *bűt* az egyházi évnek a hamvazószerdától húsvétig terjedő negyven napja, amely vezeklő jellegével valamikor előkészületül szolgált az ünnepek ünnepének, a húsvétnek méltó megülésére.

Ismeretes, hogy az egyházi előírások a régi népeletbe erősen belejártak és ebben a koratavaszi időszakban számos népszokást, kötelező közösségi hagyományt kezdeményeztek, illetőleg színezték. Vannak közöttük olyanok, amelyek még a középkor böjti fegyelmét idézik és amelyeket már régóta maga az Egyház sem ír elő híveinek, a nép azonban a maga szívós hagyománytisztetével ragaszkodik hozzájuk. Mindenestre az egész böjti hagyományrend korunk nagy gazdasági és társadalmi átalakulásában, világnézeti forrongásában feltűnő gyorsan pusztul és hovatovább a maga egészében a múlté lesz.

A régi idők böjti fegyelme a szegedi nép körében még a múlt században, sőt egyes nagyon elaggott öregeknél még napjainkban is igen szigorú szokott lenni. A nagyböjti napokon csak kenyeret, sőt és száraz növényi eledeleket ettek számos családban és csak egyszer ültek napjában asztalhoz. A tanyákon még legutóbb is akadtak olyan emberek, akik a halat nem számítva, csak növényi eredetű táplálékot vettek magukhoz. Még tejművel sem éltek. Nem zsírral, hanem olajjal főztek. Amint mondták csak olyant esznek, amit a harmat nevelt. Öreg hagyományörző tápaiak ezért mondogatták: *könnyű a bűt túrún, kinyérön*. A böjti eledel fajtáiról, fokozatairól a táplálkozásnál szólnunk bővebben.

A böjti fegyelem egyházi enyhítéséről tanúskodik Dessewffy Sándor csanádi püspök pásztorlevele (1891), amely már csak szerdán, pénteken, szombaton tiltja a húsvést.

Újkígyóson még emlékeznek rá, hogy voltak a faluban olyan idős emberek, akik a nagyböjti negyven napján csak negyvenszer ettek. Erre az időre lemondottak a pipáról, részegítő italról is. Ez utóbbiaktól való megtartóztatás a szegedi tájon az idősebeknél már nagyhétre, a fiatalabbaknál pedig csak nagypéntekre korlátozódik.

A penitencia régebben az öltözködésen is visszatükröződött: *Tápén* a nők sötét és egyszerű viseletén, a lányok violaszín pántlikáján.

Mulatozásról, muzsikáról és táncról a múlt században még szó sem lehetett. Ha mégis ünnepontásra vetemedett valaki, az a tápaiak szerint lerühesedett, gyümölcsfái pedig meddők maradtak.

Régebben olyan erős volt a paraszti közösség tilalma, hogy nagyböjtben a szegedi táj fiatalága: lányok, legények, újpárok, tápaiasan *újfarsangi mönyecskék* zajos, zenés mulatságon nem vehettek részt. A böjti vasárnapokat a szórakozás más fajtái töltötték ki. Már kora délután kimentek a Város szélére, így az alsóvárosiak a *nyomás* néven emlegetett legelőre, amely a mostani vágóhíd, illetőleg *futtató* néven emlegetett régi lóversenyter helyén terült el. A felsővárosiak gyülekező helye a *Gecemán, Gęcëmán* volt, nagyjából a mai Csillag tér és körtöltés közötti füves terület, *paskom*. Itt a legények *métáztak, dóléztak, csülkőztek*, a lányok labdáztak, daloltak. Később azonban együtt is szórakoztak, játszottak. Közös játékaik voltak a *kint a bárány, bent a farkas*, tápaiasan *bárányka*, továbbá a *csiga ide párom, az izgória-gárgária, az ustorozás* és egye-

bek.¹²⁰ Természetes, hogy együttesen is daloltak. A korai alkonyatban azután hazamentek. E nyomási multságoknak jellegzetes alakja volt a *dígó*, azaz a kiskocsijával megjelenő bosnyák cukorkaárus, aki saját készítésű cukrot, főleg *alvét* néven emlegett törökmézet árult.

Tápén a nagyböjt heteit, illetőleg vasárnapjait is sokan meg tudják nevezni: első a *csonkahét* és *csonkavasárnap* (Invocabit), második a *guzsahét* és *guzsavasárnap* (Reminiscere), harmadik a *nevetlen hét* és *nevetlen vasárnap* (Oculi), negyedik a *süket-hét* és *süketvasárnap* (Laetare), ötödik a *feketehét* és *feketevasárnap* (Iudica), hatodik a *virághét* és *virágvasárnap* (Palmarum). Ez utóbbiak különben már általánosabban is ismeretesek. A Lányi-kódex (1519) szerint *süketvasárnap*: *Mind Judicayg kyt parasz-tok syket vasarnapnak hywnak.*¹²¹

Somogyi Eleknel *keresztthét* és *keresztvasárnap*.¹²² Ezen a héten a *felsőtanyaiak*, *kömpöciek* nem szoktak tyúkot ültetni, mert a csirke belefut a tojásba.

A kora tavasszal fújó éles szélnek *büti szél* a neve. Ezzel függ össze infámis, lélekvesztő névesszavaknak megvető *büti boszorkány* elnevezése. A kócos, toprongyos, rosszkedvű fehérszínű népség is *olyan, mint a büti boszorkány.*¹²³

Most azokat a jeles napokat vesszük szemügyre, amelyek a naptárban általában hamvazószerda és virágvasárnap közé esnek. Utána a nagyhét és húsvét hagyományvilágát tekintjük át.

GERGELY (márc. 12.) napja körül még szeszélyes és hideg szokott az időjárás lenni. Olykor havazik is. Ilyenkor ezt mondják: *rázi a Gergő a szakállát*. A szegedi példázat szerint Gergely azt mondta Mátyásnak, ha olyan bent volna a neve a kalendáriumban, mint Mátyásé, akkor kifagyasztaná a borjút a tehénből. A *szőregi* hagyomány ezt még egy kissé bővebben tudja: ha Gergely ott volna, ahol Mátyás, olyat tenne, hogy az egész világon híre volna. A tehénbe belefagyasztaná a borjút, az asszonyba pedig a gyereket.¹²⁴

Ítéletidő volt az 1879. esztendő Gergely napjára virradó éjszakája is, amikor a petresi gáton át az *árvíz*, öreg tanyaiak ajkán *Gergő vize* Rókus felől előntötte a Várost.¹²⁵ Megkondukt a városháza öreg harangja, hirdetve a pusztulást.¹²⁶

A Rókus felől hömpölygő *nagyvíz* emlékeztétét, betörésének irányát jelzik egyébként a rókusai *Gergely*, *Petresi*, *Árvíz*, *Föltámadás*, továbbá a mentésben buzdózkodó *Pulz* tábornok nevét megörökítő utcanevék. Szólnak róla még a népdalok, ponyvahistóriák is. Ez utóbbiakra más helyen még visszatérünk.

Gergely napja egészen a legutóbbi időkig fogadalmi ünnepe volt a Városnak: az iskolák és hivatalok szüneteltek. Minden felekezeti hálaadó istentiszteletet tartott. Voltaképpen ennek a napnak emlékeztétét őrzi a *Fogadalmi Templom* is, amely Szeged népének 1880-ban tett fogadalmából épült. Ez úgy szólt, ha a Város romjaiból feltámad, templomot szentel majd a Boldogasszony tiszteletére.

¹²⁰ Leírásuk a Játék, játékszer c. fejezetben..., valamint a Szegedi Szótár megfelelő címszavainál.

¹²¹ Reizner IV, 488.

¹²² Somogyi E., Idvességes multság 123.

¹²³ Példabeszédek II, 33.

¹²⁴ Kálmány III, 177.

¹²⁵ Szemtanú leírása *Kákay Aranyos No 3.* [= *Mikszáth Kálmán*], Szeged pusztulása. Szeged 1879; *Jókai M.*, Magyarhon szépségei. Budapest 1956; *Lázár Gy.*, Visszaemlékezés a nagy árvíz napjaira. Szeged 1909; Legrészletesebben, de novellisztikusan *Szabó L.*, Szeged halála és föltámadása. I-III. Szeged 1929; Szeged városa 109; Gergely-napi darvadozás. Délm. 1927, 58. sz.; Természetesen még több más is, amelyeket itt fölösleges idézni.

¹²⁶ Föltételezt a hajnal 48.

Árvízi héber nyelvű emlékjel a régi zsinagóga falán

Az *árvízi harangszó* hajnali 3 órakor most is megszólal ezen a napon. A múlt század végén még „alig volt szegedi család, amely fönt ne virrasztott volna ezen az éjszakán, *mögvárni még a harangszót*, és szép erős hangjának mély bűgása földidézte a lelkekben a régi emlékeket a megpróbáltatás éjszakájáról.” — írja Tömörkény.¹²⁷

Lehetséges, hogy a nap archaikus szegedi hagyományaihoz hozzátartozik még a középkori diákhagyományokba visszanyúló, tavaszköszöntő *gergelyjárás*¹²⁸ is, amely századunkat csak palóc vidékeken érte meg. Dugonics András Erdélyben élő szokásként emlékezik meg róla, amikor *Gergely vitézeit* emlegeti.¹²⁹ Nem szól azonban arról, hogy Szegeden is virágozott volna. Ennek ellenére mégis föltehetjük, hogy a hagyomány népünkél sem volt ismeretlen. Újkígyós,¹³⁰ és a vele szomszédos Csanádapáca¹³¹ gányófalukban a múlt század hetvenes éveiben még ismerték. Ezt — mint annyi más hagyományukat — nyilván az anyavárosból, Szegedről hozták. Utóvégre föltehetőleg azt is, hogy valami falusi iskolamester tanította meg a gyermekeket a szokásra. Nehéz volna má már a kérdést tisztázni.

Az apácai hagyományt különben Kálmány így írja le: iskolás fiúk — fejükön kék csáköval és oldalukra fekete szíjjal kötött vörös karddal, fehérbe öltözve — járnak házról-házra Gergely napján. Azt mondják, hogy ők *Szent Gergely katonái*. A szokásos *Dicsértessék* köszöntéssel lépnek a szobába. Elöl a zászlótartó áll, hallgatagon tartva a lobogót a kezében, amely nem egyéb, mint sokszínű pántlikákkal és kendőkkel ékesített hosszú, vékony szálfá. A zászlótartó mögött állanak a vitézek — Apácán összesen hárman voltak — kardjukat összeütik, ami köszönést jelent és amit a *Maga Isten mondja* résznel és a végén megismételnek. Énekük — mint máshol is az országban — a következő:

Szent Gergely doktornak,
Hírös tanítónknak
Az ő napján,
Mint eleink szokták,
Mönjünk mi is, fiak,
Oskolába!

Madarak is jönnek,
Seregekkel együtt
Növekszenek,
És most kikeletkor,
Gyönyörű tavaszkor
Zöngedöznek.

¹²⁷ Tömörkény I., Kongj városháza öreg harangja. SzN. 1898, 61. sz. Népek az ország használatában 206. Rónasági csodák 49.

¹²⁸ Ünnepi kalendárium I, 251.

¹²⁹ Példabeszédek I, 145.

¹³⁰ Lócskay József följegyzésében. Nyr. 1876, 189.

¹³¹ Koszorúk II, 201. Figyelmet érdemel, hogy a szokás Hódmezővásárhelyen sem volt ismeretlen. MNGy. II, 315.

Egyéb állatok is,
Füvek, termő fák is
Megujulnak.
Tetszenek Istennek,
Nékünk hasznot tősznek,
Így szolgálnak.

Hát ti rossz gyermekök,
Itten mit hevertök
Egyetömbe?
Ha nincs tanítástok,
Lősz mindön munkátok
Haszontalan.

Ha unalmas versünk,
Bocsánatot kérünk,
Édös atyánk!...

Maga Isten mondja,
És nyilván tanítja
Igéjével:
Nincs drágább adomány,
Mint a jó tudomány
Az embörnek...

Krisztus int titöket,
Úgy születöket
Hogy küldjenek...

Hogyha nem adhattok
Minekünk deákat
Házatokból,
Adjatok téntára,
Papírra, pännára
Valót!

Hogy Isten áldása
És szent áldomása
Házatokon
Maradjon mindvégig,
Világ végezetéig
Jószágotokon!

JÓZSEF (márc. 19.) Mária jegyese, Jézus nevelöatyja. Foglalkozása révén a szegedi ácsok, asztalosok céhének védöszentje.¹³² Helyi tisztelete tudunkra először az alsóvárosi templom főoltárának szobrán (1713), továbbá ismeretlen festötöl származó szép barokk oltárképén jelentkezik, amely legendájára, a kezében kizöldült száraz ágra is utal. Egyik, századunkban épült szegedi templomot szintén József tiszteletére szentelték.

József a legelterjedtebb szegedi férfinevek egyike. Sajátságos módon csak a XVIII. század második felében bukkan föl. Ennek oka az, hogy Szent József tisztelete spanyol ösztönzésre csak a barokk idökben válik általánossá. Először a Habsburg-ház férfitagjai viselték ezt a nevet, és az ő példájukra terjedt el az arisztokrácia közvetítésével mind szélesebb társadalmi körökben.

Láttuk, hogy József napja már a tavasz kezdetét jelenti.

Egy kalendáriumi eredetű szentencia szerint *József kedvessége, jó év kezessége*.¹³³ Vannak, akik nem iparkodnak házuk előtt és udvarukban a hó eltakarításával. Ha ezt valaki a szemükre veti, tréfásan így védekeznek: *nem vergödök vele, Szent Józsefet fogadom mög, majd elhordja ű*. Felső-tanyaiak szerint a cigány is azt mondja: Szent József után, ha pörölyvassal ütök is a földbe a füvet, akkor is kibújik.

Úgy vélik, ha ezen a napon szép az idő, akkor jó termés várható. Algyón a méhtartó gazda e szavakkal eresztí ki méheit: *Atya, Fiú, Szentlélek Isten nevibe induljatok, rakodjatok, mindön mézet behordjatok!*

A napot az idősebb alsóvárosi és tanyai nép félünnepnek tekinti. „Szent József odakint — írja¹³⁴ Tömörkény — igen nagy tiszteletben van. Ez nem megy ugyan valami lármásan, de azért megvan a lelkekben. A kalendáriumban nincsen a nevenapja piros betűkkel írva, azonban annak tartatik. Nincsen ember, aki ezen a napon dologba állana. József napján a földet szerszámmal durkálni nem szabad. Ilyenkor csönd van és ünnep. A tanyák csöndesek, csak délután felé hallatszik erröl-arról a gyermekek éneke. Szent Józsefet így éri minden nevenapján a tisztelet. Szobrot, vagy ilyesmit azonban nem állítanak neki.”

¹³² *Hilf* 46.

¹³³ Mondókák az év napjaihoz. Nyr 1901, 343. *Winkler Imre* adata.

¹³⁴ Gerendás szobákból 4; Vö. még Homokos világ 188.

A múlt század első felében voltak csikósok, csordások, gulyások, akik ezen a napon kezdték a szolgálatot.¹³⁵

BENEDEK (márc. 21.), szegedi ajkakon *Benedök*, a tavaszi napéjegyenlőség napja. Ezt azonban a néphagyomány leginkább mégis az időpontjában folyton váltakozó nagyhéttel és húsvéttal kapcsolja össze. Ez különben a középkori Egyház szimbólikus érzékét is mutatja, amikor a maga legnagyobb ünnepkörét, a nagyböjtöt és húsvétot éppen a tavaszkezdettel, a természet újjászületésével állította párhuzamba.

Az országszerte ismeretes mondáshoz: *Sándor, József, Benedök zsákkal hozza a meleget*, illetőleg *hosszúhúti változatához: Benedök, zsákkal hozd a meleget, gyűszűvel a hideget*¹³⁶ — a tápai nép a következő kalendáriumi magyarázatot fűzte: a hosszú tél után Szent Péter egy zsákba kötve elküldötte Sándorral a meleget a földre. Ment, mendegélt, de már nagyon elfáradt a meleg súlya alatt. Az országút szélén meglátott egy kocsmát, lerakodott és iddogálni kezdett. Egészen megfelekezett arról, hogy mi járásban van, Szent Péter már megsokallta a földi embereknek a meleg után való sóvárgását és elküldötte Jóskát, hogy Sándort keresse meg. Kereste, kereste, végre megtalálta a kocsmában. A bor mellett azonban ő is elfeledkezett arról, hogy miért küldték. Szent Péter már türelmetlenkedni kezdett és Benedeket küldötte utánuk. Ő is elakadt a kocsmában. Szent Péter csak várta, leste, mikor ér a földre a meleg. Lenézett az égből, de a jámbor vándorokat sehol nem látta. Nagyon megharagudott és Mátyást küldötte a földre, de most már korbácsot is nyomott a kezébe. Mátyás hamarosan rájuk akadt a kocsmában, mert nagyon jó kedvük volt és dalolásuk már messzire elhallatszott. Bement hozzájuk, mire szedték sátorfájukat és siettek a földre a zsák meleggel. Hirtelen nagy meleg lett, minden jég megolvadt. Ezért mondják rájuk az ismeretes szentenciát. A monda egyik változatát Tömörkény István is megörökítette.¹³⁷

Föltétlenül a bencés középkor liturgikus talajában gyökerezik a *benedöki hajma* tápai képzetkőre, amelyhez hasonló tudunkra csak Göcsejben él.¹³⁸ Ezt a hagymát ezen a napon duggatják és Bertalan napján (aug. 24) szedik föl. Utána a háztetőre rakják, ahol hét nap éri a meleg napsugár, hat éjszaka pedig a harmat. Ennek eltelével zacskóba szokták gyűjteni és a főzetével tifuzsos betegek fejét, hasát mosogatják.

GYÜMÖLCSOLTÓ BOLDOGASSZONY (márc. 25.) az angyali üdvözlés ünnepe. A szegedi eredetű Lányi-kódex (1519) *Testfogadó Boldogasszony* néven emlegeti.¹³⁹ Az ünnep középkori népszerűségét az is bizonyítja, hogy a szegedi származású Baratin Lukács zágrábi püspök szülővárosa iránti szeretetből Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére reneszánsz kápolnát építtetett¹⁴⁰ a Dömötör-templom mellé, a mai Szent Antal-kút táján (1501). A kápolna átvészelt a török hódoltságot. A XVIII. század elején még misézni tudtak benne. Jó ideig itt történik a Szent György napján évente megválasztott tanács ünnepélyes eskütétele. Később, a század dereka táján ismeretlen körülmények között a kápolna elenyészik. Maradványai a Kőtárban láthatók.

Az ünnep középkorba visszanyúló népi imádságrendjéről más összefüggésben emlékezünk meg.

Az Egyház tanítása szerint Mária ezen a napon fogadta méhébe Jézust, ezért az ünnepet szemzésre különösen alkalmasnak tartják. Az ilyenkor szemzett fákból nem jó másnak ágat adni, mert ezzel a termést is odaadnánk.¹⁴¹ Öszentiváni régi hiedelem

¹³⁵ Szabad királyi Szeged városának fensőbb helybenhagyással alapított cselérendje. Szeged 1848, 11.

¹³⁶ *Kálmány* III, 115.

¹³⁷ A Szent Mihály a jégben 314.

¹³⁸ *Gönczi* 242.

¹³⁹ Nyelvemléktár VIII 340; Az ünnepről bővebben Ünnepi kalendárium I, 268.

¹⁴⁰ *Reizner* IV, 90.

¹⁴¹ Nem lesz érdektelen a következő adat sem: *Göndöcs Benedek* plébános, korának híres gazdája, újkígyósi híveinek 1869. Gyümölcsoltó Boldogasszony napján 2000 saját nemesítésű gyümölcsfacsemetét osztott ki örök emlékezetül. *Balogh, Florianus Augustinus*, Beatissima Virgo. Agriae 1872, 354.

szerint az asszony, ha ezen a napon urával érintkezik, megfogam és biztosan szül gyereket.

A kiszomboriak ezen a napon gyümölcsfáikról lemetszett gallyacskákat tüzelnek. Úgy vélik, hogy ezzel megakadályozzák a termés elférgesedését. Az itteni méhészek a röplyukakhoz is állítanak gallyakat, hogy fáikról a méhek majd jól mézeljenek.

HUGÓ (ápr. 1) napján szokták a *sándorfalvaiak* megjegyzni, hogy a cigány lova most már nem éhezik, azaz a mezők kezdenek zöldülni.

Április elseje egyébként a szegedi tájon is a felültetés napja, főleg a fiatalság körében. Ha sikerült valakit rászedni, ezt mondják neki: *április bolondja, május szamara*. Másként: *április bolondja, hónap lősz az utólja*.¹⁴²

FÁJDALMASPÉNTÖK a virágvasárnapot megelőző péntek (feria VI. post dominicam passionis septem dolorum B. Mariae Virginis). Jellegzetes franciskánus ünnep, amelyet jámbor alsóvárosi parasztasszonyok számontartanak. Tiszteletét az *alsóvárosi* templom gyönyörű *Hétfájdalmú Szűzanya* oltára, illetőleg szobra,¹⁴³ továbbá freskója, Kontuly Béla alkotása is élteti. Néphagyomány nem fűződik hozzá, barokk devóciójáról azonban adataink vannak.

VIRÁGVASÁRNAP és *nagyhét* rendszeren április elejére esik. Hagyományviláguk töredezik ugyan, de még elevenen emlékeznek rá, és az idősebbek közül sokan ragaszkodnak is hozzá.

Virágszombat a neve a virágvasárnapot megelőző napnak. Így emlegeti már a Lányi-kódex is.¹⁴⁴ E napon, de a *virághét*,¹⁴⁵ vagyis a virágvasárnap előtti hét napjain is névmágiás meggondolás alapján szokták az öregebb asszonyok a virágmagokat vetni.

Virágvasárnap népünk számára elsősorban a *barkaszentölés* ünnepe. A barkás fűzfaágat már előző nap piacon, vagy mostanában a templom előtt szokás megvenni. Régebben alamizna ellenében koldusok nyújtották át a templom ajtajában. Az ágakat *Felsőtanyán* ennekelőtte iskolás gyerekek gyűjtötték össze lassanként Gergely napjától kezdve egészen a mai ünnepig. Ajándékot kaptak érte. *Tápén* a barka mellett régebben olajfa (*Eleagnus angustifolia*) ágat is szenteltettek.

A templomból hazahozott szentelt barkából régebben a család minden tagja lenyelt egy-egy szemét, hogy egészséges maradjon. Régi hagyomány szerint¹⁴⁶ hideg-lelésről három szem barkát kellett három nap egymás után elnyelni. *Sándorfalván* keresztet szoktak a haldokló ember feje fölött a barkaággal rajzolni, hogy kimúlása nyugodtabb legyen. A *tápai* halott koporsajába is jut belőle. Sertésvész ellen az ölküszöb alá szentelt barkát tesznek. Mások a jószágokat vesszőzik meg vele. A vas-tagabb barkaággal a *deszkiek* egész éven át keverik a disznó ételét. A *kiszomboriak* a szentelt barkáról egy-egy rügyet letörnek és keresztalakban a ló, tehén homlokán szétdörzsölik, hogy a *nyila*, azaz villám elkerülje őket.

Úgy tartják a szegedi tájon, hogy a barkát nem jó bevinni a szobába, mert akkor sok légy lesz a nyáron. Ezért a padlásra teszik, vagy az ereszet alá tűzik. Ez a magyarázat már másodlagos. Az elsődleges célzat ugyanis az volt, hogy a házat kerülgető gonoszokat elriasszák vele, ezért tűzték föltűnő helyre. A gyakorlatnak sajátságos

¹⁴² *Kálmány II*, 209.

¹⁴³ Talán még középkori Vesperbild.

¹⁴⁴ Nyelvemléktár VII, 339.

¹⁴⁵ „1731. *Virághéten leszen esztendeje*”: Reizner IV, 488.

¹⁴⁶ *Kovács* 388.

kömpöci fejleménye, hogy — új templomuk leányegyház lévén, ahol nincs barkaszentelési szertartás — a templom előtti fűzfákról metszenek és visznek hajlékukba barkát. Szentelménynek érzik így is. *Alsóvároson, Földeákon* egy-egy szemet égetnek el belőle éghatáború idején, szentelt gyertya lángjánál, legújabbán a konyhatűzben is. *Tápén, Felsőtanyán* ezt régebben még odatartották a szabadkémény alá is, hogy füstje a rossz föllegeket oszlassa. *Sándorfalván* a barkát vihar, jégverés esetén előveszik, apróra összevagdadják. A konyhában felfordítják az asztalt, négy lábára ráteszik az apróra vágott barkát, majd meggyújtják és imádkoznak mellette.

NAGYHÉT. Egy XVIII. századi följegyzés szerint *sanyarúhét*¹⁴⁷ a szegedi tájon is hosszú időközön át a testi, lelki tisztálkodásnak, a háztájék felújításának, tehát a tavasz méltó fogadásának ideje. Tanyán, falun még manapság is kimeszelik a házat, kirakják a napra az ágyneműt, ünneplő ruházatot, rendbe teszik a szerszámokat. Sajátos régi, már alighanem kihalt *gyevi* hagyomány, hogy a gazda az udvaron összegyűjti minden munkaeszközét és imádkozik fölötte. Ha lehetséges volt, a földeken a századforduló táján még csak a nagyhét első három napján dolgoztak. Mint mondtuk, főleg a házkörüli munkára, nagytakarításra, meszelésre, szellőztetésre, a téli ruha átváltására, az ünnepi eledelek előkészítésére került sor. A férfiak meg szoktak nyíratkozni, az öregebbek még gyónni is.

A nagyheti tisztálkodásra a szegedi középkorból is van néhány jellegzetes liturgikus adatunk. A premontrei apácák helybeli kolostorában élt az oltárok nagycsütörtöki megmosása, amely nyilván a nagyhétre népszokásainkban máig annyira jellemző *lustratio* megnyilatkozása. Ezt a kolostori szokást hazánkban máshonnan nem ismerjük.

Az apácák oltármosásával kapcsolatban volt a szegények lábának megmosása¹⁴⁸ is: *az portás anyé szegényt keressen, menyé atyafiu (=apáca) vagyon. Minnyán begyűlvén és a szegényeket behíván tegyenek mandatumat (=végezzék el a lábmosást). Böjtbén másodsombaton minden atyafiu az ő szegényének vizet töltsön kezére, és minden szegénynek egy-egy pénzt vagy fillért adjonak. Mikor nekék osztják, minden szegénynek meg kell békélni (=csókolni) a kezét, és az után valami emmi-valót és innyavalót kell nekik adni. Az fejedelem tedék magának anyye szegényt hívasson, mennyet akar.*

Nagycsütörtök este még a századfordulón is számos tápai családfő megmosta gyermekjei lábát.

Tápén a nagyheti gyász jelül a templomi zászlókról leszedik az asszonyok a selymet és esetleges fölírást. Csak a rúdja meredezik a templomban. Ez a szokás nyilvánvalóan a nagycsütörtöki liturgikus oltárfosztás (denudatio altarium) népi sarjadéka.

A nagyhét hangulata a régebbi, századunkban már nem élő szegedi gyerekjátékokon is átvillant. Nagyszerdán, nagycsütörtökön, nagypénteken a *szőregi* gyerekek a templom körül *pancilusozni* szoktak,¹⁴⁹ azaz *pancilus* néven emlegetett, gyékényből font ütővel ütik a fűszálakat, és kiáltozzák: *Pancilus Pilátus mért verted mög a Jézust?* E hagyományt, amelynek országszerte számos változata él, már Dugonics András¹⁵⁰ megörökítette: „A gyermekek főképpen Szegeden irtalmatlan pattanásokkal verik a földet nagypénteken gyékénnyel, és azt mondják, hogy Pilátust verik, ki Urunkat Jeruzsálemben felakasztatta.”

Ennek a hagyománynak sajátos, a *jeremiásvecsörnye* néven emlegetett délutáni templomi siralmakhoz tapadó hajtása, hogy amikor a pap a *Miserere mei* kezdetű

¹⁴⁷ *Somogyi E.*, Idivességes mulatság 128.

¹⁴⁸ Nyelvemléktár VII, 343.

¹⁴⁹ *Kálmány III.*, 142.

¹⁵⁰ Példabeszédek I, 208.

zsoltár után annak jeléül, hogy a templom kéripitja Jézus halálakor kettéhasadt, megüti könyvével az oltár lépcsőjét: a *csanádapácai* nép botokkal esik neki a padoknak és egy kis ideig üti őket. Mint mondják azért, hogy ilyenkor Pilátus is szenvedjen, amiért elárulta Krisztust.¹⁵¹ Lehetséges, hogy e szokásoknak még a középkorba visszanyúló liturgikus gyökerei vannak. Gondolhatunk azonban gonoszüzésre, a tavaszi vegetációt késleltető démonok megfélemlítésének csökevényeire is.

NAGYCSÜTÖRTÖK. Képzetköre szegényes. A már szigorúan böjtös eledelkből álló esti étkezésnek alsótanyai neve *úrvacsora*, utalással az Utolsó Vacsora időpontjára. A régi szegedi polgári, úri családokban háromféle zöld került asztalra: sóska-leves, spenótfőzelék, végül tükörtojás salátával, esetleg galambbeggyel. E táplálkozási hagyomány föltétlenül német eredetű és a *zöldcsütörtök* (Gründonnerstag) képzetkőréhez kapcsolódik. Népünkhöz nem jutott el.

Nagycsütörtökön *Rómába mönnek*, azaz elnémulnak, *tizzaszentmiklósiak*, *padéiák* szerint *megsüketülnek* a harangok. A gyerekek régebben kereplővel jártak *Padé* utcáin, és minden háznál bejelentették a delet és az esti harangszó idejét. Húsvét reggelén szolgálatukért tojást kaptak ajándékba.

Hajdani, máshol is röviden említett *kecskeméti* tréfás néphagyomány szerint¹⁵² a híros városban még csak békességgel túrik a harangok római útját, mert a református atyafiaké itthon maradt. Szegeden bezeg már nemegyszer gyűtottak föl valamelyes putrit, hogy meglássák, haza tudnak-e harangjaik hamarjában jönni, amikor itthon baj van: tűzvész támad, meghal valaki.¹⁵³ A hiedelmeknek a törzsökös szegedi hagyományvilágban nincs nyoma.

NAGYPÉNTEK napjának szegedi hagyománykincsében archaikus tavaszkezdő képzetek, szokások keverednek az egyházi liturgia érzelmes átélésével. Nagy emberi önmegtagadással, böjttel is a régi nép érdemessé akarja magát tenni a mennyeinek érzett jutalomra, a természet áldására.

Varga János följegyzése¹⁵⁴ szerint a múlt század derekán hajnalban három óra felé a legények „sorkukorékolással” költötték föl a fürdéshez az alvókat. E szokásba nyilván belejátszott az evangéliumi hagyomány is: megszólalt a kakas, amikor Péter a Mesterét megtagadja.

Nagypéntek hajnalán a Város épkezláb népe még a múlt században is a Tiszán fürdött, illetőleg mosakodott meg azzal a célzattal, hogy a tél baját, betegségét e jelképes tisztálkodással lemossa magáról. A szokás megvolt a tanyákon is, ahol az emberek fürdése, lovak úsztatása szikes tavakban, vízjárta semlyékeken történt. A hagyományt Temesközbe vándorló népünk is elvitte magával. *Gyulafalván*, a mosakodás kint a gulyakútnál történt. A beteg kisgyermeket is lemosták a vízben, hogy a baj így múlték el róluk. Kálmány jegyezte föl¹⁵⁵ *Táperől*, hogy a veszedelmes fekély, mások szerint minden látható-láthatatlan baj elmúlik, ha nagypéntek hajnalban, amíg nem járnak, a Tisza vizében lefelé mossák. Kovács János szerint¹⁵⁶ a lányok is lementek szótlanul megfürdeni a Tiszában. Abban a hiszemben éltek, hogy így majd nem fog rajtuk semmiféle rontás, igézés. Fürdés után a fűzfák lombjai alatt fésülködtek meg, hogy hosszú legyen a hajjuk. Ugyanezért fontak még a századfordulón is gyékényt a hajukba ilyenkor az *őszentiváni* lányok. A fürdésnek ma is élő, csökevényes maradványa az, hogy odahaza kint a kútnál, a szabadban mosakodik a család. Úgy vélik, hogy ahol bent a szobában mosdanak, ott sok bolha lesz abban az esztendőben.¹⁵⁷

¹⁵¹ *Szentkereszty T.*, Pilátusverés Csanád-Apácán. Ethn, 1905, 60.

¹⁵² Hornyk-Album. Kecskemét 1894, 73.

¹⁵³ Karácsony, húsvét, pünkösöd 221.

¹⁵⁴ *Varga J.*, A húsvéti ünnepekre. VU. I 71, 196.

¹⁵⁵ *Kálmány EA.* 2810.

¹⁵⁶ *Kovács* 319.

¹⁵⁷ *Már Kálmány I.*, 110 is.

Ilyenkor hajnalban történik a féregüzés is. *Alsóvároson* és a tanyákon a gazdasszony még a közelmúltban is szóltanul kisöpörte a ház összes helyiségeit, és a férgeket: legyet, bolhát, tetűt, egeret jelképező szemetet kivitte az útra és a kocsinyomon túl öntötte el. Valamikor a fiatal gazdasszony korahajnalban anyaszült meztelen körülfutotta az egész tanyát, hogy ezzel mindenféle ártalmat távoltartson. *Sándorfalván* az asszony ma már ezt egyszál ingben végzi. Megállnia nem szabad. Más változat szerint meztelen kellett a tanya helyiségeit kisöpörnie. A szeméttel azután titokban a harmadik szomszédba kellett elszaladnia. Régimódi *tápai* asszony ezen a napon nem veti föl az ágat, nem teszi rendbe a fekvőhelyet. Öreg *sövényházi* asszonyok szerint a nagypénteken földre csöppentett vízből bolha lesz.

Nagypénteken egyébként teljes a csönd. A tűz kialszik, mert különben leégne a ház, a tükröt fekete kendővel takarják le. Aki mégis belenézne, a *kömpöciek* szerint sárgaságba esnék. Nincs most tűz a kovácműhelyben sem. *Ásotthalmiak* szerint azért nem szabad e napon dohányozni, mert ez rágyújtással jár együtt. Úgy járnak-kelenek, mintha halott volna a háznál.

A böjt is ezen a napon a legszigorúbb. Reggeli nem volt. Délben is régebben csak olajjal készült ételeket: törött paszulyt, káposztát, gubát, halat ettek, amelyeket már nagycsütörtökön megfőztek. A *kömpöciek* szerint, ha most tizenhárman ülnének egyszerre asztalhoz, néhány napon belül meghalna közülük valaki. Sokan kenyéren és vízen böjtölnek. Öreg *kiszomboriak* még századunk első évtizedeiben is csak marosvizet ittak ezen a napon. Mint mondogatták: lelkük olyan tiszta legyen, mint a folyóvíz. *Szatymazon* ekkoriban még akadtak olyan öregasszonyok, akik három szem búzán és egy ital vízen tartották a böjtöt. Nagypénteken a hagyományörző férfiak nem szoktak dohányozni, bort inni, feleségükkel hálni. Délután — főleg, ahol gyerekek vannak — a szabadban tüzet raknak és kukoricát pattogtatnak. Ez eltéve — Kálmány hallomása¹⁵⁸ szerint — hideglelésről jó.

Öregek emlékezetében máig él a *nagypéntöki kenyér* híre. Ez nyilvánvalóan a középkori nagycsütörtöki eulógia,¹⁵⁹ vagyis az Oltáriszentség emlékezetére szentelt kenyér elnépiesedett, nagypéntekhez tapadt maradványa, és sajátos alkalmazása.

Nagypénteken nem égvén tűz, tehát a szegedi tájon kenyeret sem szoktak sütni ezen a napon. Csak akkorát dagasztottak, mint egy libatojás. Később megszáritották, eltették, és akkor vették elő, amikor valaki vízbe fulladt. Ilyenkor a közepét kifúrták és égő szenteltgyertyát állítottak bele. A vízre eresztették, és ahol a gyertya befordult, hitük szerint ott kellett a holttestet keresni. *Algyőn* úgy tudták, hogy a holttest oda is úszott, ahol a kenyeret, benne a hétszer megszentelt égő gyertyát a vízre eresztették. Öreg *szőregiek* szerint, aki a nagypénteki kenyérből evett, azt a háborúban nem érte fegyver.

A szokás Bornemisza Péter szűkszavú tanúsága szerint¹⁶⁰ még a középkor paraliturgikus hagyományaiból sarjadt: *mintha ki vízbe hal, tányérra viaszgyertyát gyújtanak. És ott megaluszik, ahol fekszik.*

Bár a katolikus egyház a nagypénteket sohasem ünnepelte pirosetűs ünnepként, a régivágású emberek mégsem dolgoztak ezen a napon. Egyedül csak a jószág-herélésre került szükség szerint sor. A *szőregiek* szerint a most herélt jószág könnyen kiheveri a mütétet.¹⁶¹

A régi *földeáki* asszonynép az ünnepre szánt, de meg nem varrt ruhát nagyhéten, de különösen nagypénteken a világért nem hagyta volna a varrónőnél. Magukhoz

¹⁵⁸ Kálmány EA. 2816.

¹⁵⁹ Francz I, 263.

¹⁶⁰ Bornemisza P., Válogatott írások. Összeállította és jegyzeteket írta Nemeskürty István Budapest 1955, 202.

¹⁶¹ Kálmány EA. 2816.

vették és csak húsvét után vitték vissza. A szokást talán a ruháitól megfosztott és mezteleonné szegényített Jézus evangéliumi képe ihlette.

Maga a nagypénteki szakrális áhítat régebben már nagycsütörtök éjszakáján elkezdődött, amikor Jézus Olajfák hegyén való virrasztásának emlékezetére az egyes városrészek hívei a maguk templomától a Városon keresztül énekszóval, egymást felváltva vonultak a Kálváriára.¹⁶² Erről máshol bővebben is szólunk.

Az első szegedi *Kálvária* a XVIII. század folyamán épült a régi palánki temető felé, a mostani árvaház táján, akkor még szőlők között. A kápolnát az agonizáló Jézus tiszteletére emelték. Van egy néphagyományként fennmaradt adatunk¹⁶³ arra, hogy egy szegedi népmisszió a barokkra annyira jellemző szenvedéllyel *jezsovita* papok kilencágú korbáccsal ostorozták magukat, hogy a bűnösökért vezekeljenek. Valószínűleg az első Kálvária ennek a látványos misszióknak lett a gyümölcse.

A kápolnát a Víz romba döntötte. *Halmay Andor* barokkos tervei nyomán az árvízi könyöradományokból épült újjá (1882), 1966-ban azonban halálra ítélték, lebontották.

A régivágású alsóvárosi paraszttasszonyok még pár évtizeddel ezelőtt is, miután a feregűzés és mosakodás hajnali szertartását elvégezték, mindjárt a templomba mentek. Egész délig, sőt délután ismét ott voltak. Ebédfőzésről ma nem kellett gondoskodniok. Itt már órákkal a papi szolgálat elkezdése előtt a maguk orális hagyományai szerint énekeltek, imádkoztak. Leginkább a középkori franciskánus passiómisztika világát, érzelmes humanizmusát¹⁶⁴ idéző Mária-síralmak hangzottak föl számos változatban az ajkukon. Szövegeik barokkos fogalmazásban a ponyván is megjelentek és nyilván még középkori énekhagyomány ismételt átköltései, az Ómagyar Mária-síralom egyenes örökösei. Jézus és Mária párbeszédét megosztva, felváltva szokták énekelni a tápai férfiak és asszonyok. Mindezekről még máshol is szólunk, itt csak egyetlen szöveget idézünk:

Ki sír oly keservesen, hol vagy csillagom,
Sötét, zivataros éjben szép gyöngyvirágom.
Mária vérkönnyet sírva ezt zokogja, ezt kiáltja:
Hol vagy csillagom?

A lilium gyászba borul, hol vagy csillagom,
Két arcára vérharmat hull, szép gyöngyvirágom.
Kérdi égtől, kérdi földtől, kérdi a gyászos felhőktől:
Hol vagy csillagom?

Jajjal telik meg az utca, hol vagy csillagom,
Kínt hoz a bánat postája, szép gyöngyvirágom.
Jön a násznép a gyászsereg, a vőlegény halvány, remeg.
Hol vagy csillagom?

Jön a szűz lelkek jegyese, hol vagy csillagom,
A mennyország vőlegénye, szép gyöngyvirágom.
Hőszin vőlegényköntöse vérrel, porral van keverve,
Hol vagy csillagom?

Vőfélyek a vad hóhérok, hol vagy csillagom,
Násznép a kegyetlen zsidók, szép gyöngyvirágom.
Kesereg az örömanya, jegykendőt nyújt Veronika.
Hol vagy csillagom?

¹⁶² Nagypénteken. SzN. 1886, 93. sz.

¹⁶³ *Oltványi P.*, A szegedi plébánia 50.

¹⁶⁴ Magyarországon — írja Kardos Tibor — a misztériumjáték francia-német típusával szemben az olasz típus, magyarosan a devóciós játék válik uralkodóvá. Csaknem egyidejűleg itáliai keletkezésével, megjelenik magyar földön. A húsvéti, nagypénteki prédikáció egyes részei közé beékelte drámai passióról van szó, mely az Újszövetségnek ezt az érzelmileg megindító, megrázó részét teljesen az Anya és Fiú földi tragédiájában oldja fel, a bibliai történetet a legnagyobb mértékben emberiesíti." *Kardos T.*, A magyarországi humanizmus kora. Budapest 1955, 349; Vö. még *Kardos T.*, Régi magyar drámai emlékek. I. Budapest 1960, főleg 84—109, 313—390. Továbbá Karácsony, húsvét, pünkösd.

Szent kezén a jeggyűrűje, hol vagy csillagom,
Hóhér lánc és kötele, szép gyöngyvirágom.
Völegényi bokkrétája a vérző töviskorona,
Hol vagy csillagom?

Menyegzős zászló a kereszt, hol vagy csillagom,
Melyet szent vér pirosra fest, szép gyöngyvirágom.
A völegény nehéz útja vérrózsákkal van megrakva,
Hol vagy csillagom?

Megy már a menyegzős ágyra, hol vagy csillagom,
Kínhalálra, keresztfára, szép gyöngyvirágom.
Jegyajándék, mely kincset ér: a szent testből kiömlő vér.
Hol vagy csillagom?

Sír, zokog az örömanya, hol vagy csillagom,
Halvány a völegény arca, szép gyöngyvirágom.
Fizeti a jegy aranyát, lelkét Atyjának adja át.
Hol vagy csillagom?

Hozzád jöttünk keseregve, hol vagy csillagom,
Lelkünk égi völegénye, szép gyöngyvirágom.
Hozzád jöttünk, ő vezess be a mennyei dicsőségbe.
Hol vagy csillagom?

Amen.

A hagyomány a papság szűk látóköre és közönye miatt *Alsóvároson* az első világháború után elenyészett, *Tápén* azonban még szinte töretlenül él.

Az új liturgikus rend nagyheti népi hajtásaival még nem találkoztunk.

Inkább a polgárság körében élő szokás, hogy a Város templomaiban levő szent sírokhoz délután folyamán rendre elzarándokolnak. Az *Úr koporsaja* néven emlegetett nagypénteki templomi szentsírral kapcsolatosan a szegedi tájon is él az ország-szerte ismeretes szólás: *az Úr koporsaját se őrzik ingyen*, azaz a munkát, szolgálatot jutalmazni illik. A sír körüli díszörség állása valamikor céhes, illetőleg jámbor társulati kiváltság volt. A hozzáfűződő néprajzi hagyományok már nem jelentősek. *Tápén* mindenestre az *Úr koporsaját* rozmaringgal, e koratavasszal is elérhető örökzöld virággal, vagyis a szeretet, szerelem ősi, virágénekeinkben, nótáinkban sűrűn előforduló jelképével szokták díszíteni. Kálmány a *Temesközben* jegyezte föl a múlt század második feléből, hogy a hívek nagypénteken és nagyszombaton az *Úr koporsaja* előtt fekvő *kis Jézusnak*, azaz a feszületnek tojást visznek.¹⁶⁵ Ez a hagyomány még a középkorba nyúlik vissza. Már szó esett róla, hogy a nagyböjtben valamikor a tojás fogyasztása is tilos volt. A paraszti háztartásban aztán a tojás a húsvéti ünnepekre jól fölszaporodott, A papnak nagyböjti, nagyheti szolgálatáért az *Úr koporsajához* a pénz mellett tojást is vittek. Ez nem volt ugyan egyházjogi előírás, csak tisztetes hagyomány (laudabilis consuetudo).¹⁶⁶

NAGYSZOMBAT, HÚSVÉT. Voltaképpen szintén az archaikus tavaszi tisztálkodás, megújulás készségének és az ősi, szakrális pogány hagyományt jelentős mértékben szublimáló liturgiának kettősségét tükrözi.

Ismeretes, hogy a római egyház nagyszombati liturgiája a közelmúlt években megváltozott, illetőleg visszatérőben van az ősbibb rendhez, a középkori formához.

¹⁶⁵ Kálmány II, 209.

¹⁶⁶ Lechner, M.-L., Beichteier. Ein Beitrag zum kirchlichen Abgabewesen und zum Ostereierbrauchtum. Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde 1958, 244.

Mint látni fogjuk, a szegedi, de általában az egész magyar katolikus néphagyomány laikussá vált népszokásként megőrizte ezt a középkori, napjainkban ismét restaurálódó rendet, vagyis a feltámadásnak húsvét hajnalán való megünneplését; a liturgikus *ludus paschalis* ihlette a *jézuskeresés* népi hagyományait, amelyekről mindjárt bővebben is szólunk. A népelet ugyanakkor alkalmazkodni volt kénytelen az újkori előírásokhoz, így a délelőtt végzett liturgiához és nagymiséhez, bár ezeken az ünnepre való készülődések miatt alig vett részt. Így Alsóvároson a reggeli tűzszentelésre csak az öregasszonyok vittek szőlőjükből vesszőket, amelyeket szertartás alatt a tűzbe tartottak. Az így megszentelt venyigéket aztán a szőlőnek, esetleg szántóföldnek négy sarkába ásták el. Ez a szokás még középkori liturgikus gyakorlat nyomait¹⁶⁴ őrizte meg.

Amikor a harangok hazajönnek Rómából, azaz újra megszólalnak, mindenféle nagy lármát csapnak, zajt ütnek. Így *Alsóvároson* rossz bográcsot verve, a ház minden zegét-zúgát gyorsan bezaladozva a gyerekek ezt kiabálták: *kégyók, békák szaladjatok, mögyszóltak a harangok!* Varga János a mondókának a múlt század derekáról még bővebb, verses változatát¹⁶⁸ jegyezte föl:

Kígyók, békák szaladjatok, Mögyszóltak a harangok. Tücskök, férges, bogarak Soha itt ne lássalak.	Kígyók, békák szaladjatok, Itt tovább nem maradhattok. Mögyszóltak a harangok.

A *tápai* gyerekek még a századfordulón is csengő- és kolomprázással kerülték meg a házat, miközben mondogatták:

Kényók, békák szaladjatok,
Húzik a mönnyei harangot!

Kálmány följegyzése szerint¹⁶⁹ a *terjániak* viszont ezt szokták mondani: *Szent János vére fusson körül a ház környékin, hogy ne ártson semmiféle vesződelöm. Az újkígyósi asszonyok ilyenkor szokták gyorsan kisöpörni a ház helyiségeit, hogy megszabaduljanak a férgektől. Kiszomborban a ház tövét söpörték körül.*

Ebben az ünnepélyes-mágikus zajütésben a bajelhárítás szándéka, az emberi éberség és gondoskodás készsége érvényesül.

A nagyszombat este tartott föltámadási körmenet nyilvánvalóan egy archaikus tavaszkezdő szokásnak, a határjárásnak szublimációja, az ember közvetlen életterének: otthonának és mezejének, a zsendülő határnak mágikus körbe foglalása, a gonoszok ártalmának kizárása a közösségi kozmoszból. Ebben a szemléletben gyökeredik egyébként a *búzaszentelő* és *úrnapja* hagyományvilága is. E hit szerint a feltámadt Krisztus hatalmát megjelentik a földnek, megfenyegetik és megszégyenítik vele a gonosz szellemeket, amelyektől a természeti csapások erednek.

Mint mondtuk, ez a körmenet a középkorban húsvét ünnepének hajnalán történt. Laikussá vált, gazdagabb fejleményeivel már csak a Székelyföldön találkozunk. Nyomai azonban felcsillannak napjainkban is az *alsóvárosi* feltámadási körmenetben: a négy világtáj irányában szentségi áldásban szokták részesíteni a Várost és a processzió térdeplő résztvevőit, akik áldás közben panaszos éneklő hangon ezt mondják: *Jézus, Jézus, Jézus, Mária Mária, Mária*. A nép mondai, oknyomozó magyarázata szerint ez a hagyomány még a török időkbe nyúlik vissza.¹⁷⁰ Kétség-

¹⁶⁷ *Dankó J.*, A húsvéti isteni szolgálat a régi egyházban. Esztergom, 1872, 10. Bővebben Karácsony, húsvét, pünkösöd 266.

¹⁶⁸ *Varga J.*, A gyermekvilág húsvétja. VU. 1868, 179.

¹⁶⁹ *Kálmány EA.* 2816.

¹⁷⁰ *Bálint S.*, Hódoltságkorabeli népszokás a Szeged-alsóvárosi föltámadási körmenetben. Ethn. 1931, 97.

telen azonban, hogy a határkerülés maradványa. Az ihletett felkiáltások eredeti, nagyon is reális célzata az volt, hogy az emberek megújuló életére és munkájára törrő gonoszt messzire riasszák.

A szabadságharc idején a bácskai *Goszpodince* (Boldogasszonyfalva) ostrománál a szegedi honvéd zászlóalj azt kívánta, hogy a támadásban a legelső legyen. Úgy is történt. Éppen nagyszombat napja volt, és a rohamra induló csapatban felhangzott az ének: *Föltámadt Krisztus ez napon!* Erre az egész zászlóalj *alleluja* harsogása közben véres közelharccal be is vette Goszpodince sáncait.¹⁷¹

Tápén, Pusztaföldváron a nők, még a legöregebb asszonyok is, a föltámadt Krisztus tiszteletére tiszta fehér ruhában vesznek részt a körmeneten. A menyecskék menyasszonyi ruhájukat öltik magukra, a lányok is fehérben, hajukban fehér pántlika. *Sándorfalván* azt tartják, hogy majd annál több gyümölcs terem, minél többen mennek el a család tagjai közül a feltámadásra. A régi *kiszomboriak* tisztára szokták a lábukat mosni és csak úgy mentek a körmenetre. Mint mondogatták, így lehet majd üdvösségre jutni.

A szertartásból hazatérve a vacsorán már húsvéti eledeleket esznek, előbb azonban a családfő, lehetőség szerint a templomban e napon szentelt vízzel meghinti őket. Ez a szegedi tájon mindenütt általános. *Tápén* egyúttal a házat is megszentelik vele. Az *újkígyósi* gyerekeknek édesanyjuk ilyenkor egy darab főtt kolbászt nyújt e szavakkal: *a torkod majd nem lösz fáj!* Az eledelekhez egyébként még visszatérünk.

A szegedi tájnak is sok helyén máig él, főleg az asszonyok körében nagyszombat éjszakáján, illetőleg húsvét hajnalán a *jézuskeresés*, amely a középkori liturgikus húsvéti misztériumdrámának¹⁷² laikussá vált maradványa, és amelyhez részben a határkerülés intenciói is hozzátapadtak.

A dráma voltaképpen annak a szüksézáví evangéliumi jelenetnek (Márk 16, 1—7) feloldása, amikor a szent asszonyok kenetükkel Jézus sírjának látogatására indulnak. Itt azonban az angyal közli velük a feltámadást. E templomi latin misztériumjátékának népi utóélete tükröződik a jézuskeresésben.

Tápén a jézuskeresésre éjfél után gyűlnek össze a hívek a temetői kápolnában. Énekelnek, imádkoznak, majd megindulnak a templom felé. A szokás a múlt század második felében még a Városban is virágzott. Ez a Kálvárián az összes városrészek részvételével történt, ahova énekelve mentek-jöttek. Biztos tudomásunk szerint a mai napig ismeretes még *Algyőn, Sövényházán, Szőregen, Csanádapácán, Újkígyóson, Mindszenten, Padén*. Jellegetes apácai mozzanat, hogy az egész falut megkerülik. Az énekszó hallatára ágyukból sokan fölkelnek és kimennek a keresztet megcsókolni.

Akadnak még az öregek között, akik a régi nagybőjti előírásokhoz és hagyományokhoz ragaszkodva csak húsvét napján nyúlnak a hüseledekhez, miután reggel a templomban megszentelték őket, és így a katolikus tanítás szerint szentelménnyé, archaikus népi felfogás szerint pedig mágikus telítettségűvé váltak.

Ismeretes, hogy a bárány felajánlása az Ószövetségben az ősi emberáldozatot váltja föl. Az Isten Báránya-szimbólum vallásos felfogás szerint Krisztus áldozati halálát fejezi ki. Erre emlékeztet a *húsvéti bárány*,¹⁷³ vagyis az ünnepi ebédnek régebbi jellegzetes fogása juhtartó népünk körében. *Tápén* ilyenkor föltétlenül hófehér abrosz kerül az asztalra. Sajátos szegedi hagyomány volt, hogy a régi *rókusi* birkavágók, helyi nevükön *cincárok*, az ótestamentomi zsidók módjára (Exodus 12, 7) a leölt

¹⁷¹ Reizner J., A régi Szeged. I, 222. Novellisztikus feldolgozása: Nagyszombati processzió; Nagy S. (*Senex*), Ötven év. Szeged 1909, 105.

¹⁷² Zalán M., A Pray-kódex föltámadási szertartásai és misztériumdrámája. Pannonhalmi Szemle 1927, 97.

¹⁷³ Katona L., A húsvéti bárány. Irodalmi tanulmányai. II, 259.

barány vérével meg szokták kenni az ajtófélfát, hogy az ő elsőszülöttjeiknek se legyen bajuk.

A legrégebb húsvéti eledetek közé tartozik a *tojás*, amely az életnek, újjászületésnek, a keresztény világban Krisztus halottaiból való feltámadásának ősi szimbóluma. Már említettük, hogy a régi böjti regula valamikor a tojásfogyasztást is tiltotta. Most húsvétkor már ehhez is hozzá lehetett nyúlni. Ismeretes, hogy az aprójószág éppen koratavasszal tojik legtöbbit.

A húsvéti szentelt főtt tojásnak szegedi öregek ajkán *kókonnya*, *kókonya* a neve, amelyet a XVI. század legelején már a Sándor-kódex is ezzel a szóval emleget, és egyúttal a középkor szellemében értelmezi is¹⁷⁴ Kálmány *temesközi* adata¹⁷⁵ szerint a kókonnyát az ember kétfele vágja: felét megeszi, másik felét a feleségének adja, ha eltéved és eszébe jut, hogy kivel ette meg, rátalál a helyes útra. Miután a tojást akár a templomban, akár a családban meg szokták húsvétra szentelni, a héját nem vetik szemétre, hanem a káposztaföldre, kerti veteményekre szórják, *Tápén, Földeákon* az aprójószággal etetik meg. *Kömpöcön* tűzbe vetik. Egyes *alsótanyai* családokban a szőlőföld négy sarkába ássák. A húsvéti tojást főleg a gyermekek számára a gazdasszonyok a szegedi tájon is börzsönnyel befestették és díszítést is karcoltak rá.¹⁷⁶ Ez már erre régóta nem szokás.

A gyerekek az ajándékba kapott húsvéti tojással régebben játszani is szoktak. Kálmány örökölte meg, hogy a piros tojással *koccintanak*, *Szajánban* pedig *cucliznak*.¹⁷⁷ Fölszólítják egymást: *koccintsunk, cuclizzunk!* Erre a gyerekek tojásuk hegyét összeütik. Akié eltörik, az a vesztes és oda kell adnia a győztesnek a maga tojását. Varga János a tojásütésnek sajátosabb változatát¹⁷⁸ is említi: „Egyik fiú tart a markában egy piros tojást olyan formán, hogy a mutató és hüvelyk ujj között csak egy kis rész látszik ki. A másik fiú aztán ebbe egy krajcárt beleüt élével. Ha a pénz megáll a tojásban, akkor a tojástartó fizet az ellenfélnek egy krajcárt. Ellenkező esetben a lehulló pénz a tojás gazdájáé lesz.” A szokás még a középkorban gyökerezik, számos európai párhuzamát ismerjük.¹⁷⁹

A *sonka* jellegzetes húsvéti eledellé válása nyilván abból a körülményből adódott, hogy a karácsony előtti disznótor aprólékait a besózott szalonna, felfüstölt kolbász és sonka kivételével, húshagyóra a család már elérte. Most azután a sonkát, kolbászt is elővehette. A sonka inkább vacsoraétel, amelyhez először nagyszombat este nyúlnak. Félreteszik délutáni vendég, olykor húsvéthétfői locsolkodók számára is. Miután ezt is érte szentelt víz, régebben a csontját nem vetették kutyának, hanem palántás ágyra, gyümölcsfára kötötték. Idősebb *tápai* asszonyok fájó torkukat szokták vele keresztetni. Mások az ereszet alá, ajtó fölé dugták. A *kömpöciek* elássák, hogy a földet oltalmazza. *Földeákon, Makón, Battonyán* a sonkacsont az ólajtón lóg, hogy a disznók kövérek legyenek. Kálmány szerint¹⁸⁰ a *terjániak* az asztal alá, ünnepek után pedig a palántás ágyba szokták tenni férgek pusztítása ellen. *Magyarszentmártonban* a húsvéti sonka csontját vízbe vetik, hogy a békák messzire elkerüljék a falu határát.

¹⁷⁴ Nyelvemléktár II, 215. Vö. *Trócsányi Z.*, *Kókonya*. MNy. 1912, 29. A húsvéti tojást jelentő vallon *cocogne* szóból. Bővebben Karácsony, húsvét, pünkösöd 293.

¹⁷⁵ *Kálmány EA.* 2809.

¹⁷⁶ *Kovács* 312. Vö. *Cs. Sebestyén K.*, Felsőtorontálmegyei húsvéti tojások. Ért. 1913.

¹⁷⁷ *Kálmány II.*, 210.

¹⁷⁸ *Varga J.*, A húsvéti ünnepekre. VU. 1871, 196.

¹⁷⁹ *Pessler, W.*, Handbuch der deutschen Volkskunde II. Potsdam, é.n. 268; *Moser, H.*, Osterei und Ostergebäck. Bayerisches Jahrbuch f. Volkskunde 1957; *Domokos Pál P.*, Dies concussionis ovorum. Ethn. 1974, 383.

¹⁸⁰ *Kálmány EA.* 2816.

A *kiszomboriak* legtermékenyebb gyümölcsfájuk tövébe ássák, hogy kocájuk majd szerencsésen minél több malacot fialjon.

A húsvéti kolbásztól már röviden szóltunk. Most még csak Kálmánnak azt a nyilván külső hasonlatosságra született adatát¹⁸¹ idézzük, hogy nem csíp meg bennünket a kígyó, ha először a szentelt kolbászból eszünk.

A szentelt vízzel meghintett *üreskalács* és *fontoskalács* is máig elmaradhatatlan húsvéti eledel, amelynek a Sándor-kódex tanúsága¹⁸² szerint már a középkori magyar néphagyományban kultikus jelentősége volt: *az húsvéti kenyérhöz sajt és tej, tikmony, tiszta tészta, környül tésztából koszorú módra kell csinálni, meg kell sütni, meg kell szentöltni, egymásnak kell benne küldözni.* A Sándor-kódexnek itt most nem közölt egyházas értelmezése nyilván másodlagos és az ősi, népi gyakorlatot próbálja magyarázni.

A húsvéti kalács hagyományerejénél különben azt is figyelembe kell vennünk, hogy hosszú időközön át, mintegy a századfordulóig népünk a farsang, illetőleg húshagyó után most húsvétkor süthetett először zsírral, vajjal, tejjel, tojással, tehát állati eredetű ízesítővel. Jellemző, hogy most, az ünnepekben a mindennapi kenyér helyett ezt eszik a sonkához, tojáshoz. Morzsája is tiszteletben részesül, nem rázzák a szemébe. A *gyeviek* szerint búzatermésükön nem lesz áldás, ha rátaposnak. Egyes *alsótanyai* családokban a húsvéti morzsalék a szentelt sonkacsonttal a *szappanyos* néven emlegetett, elhasznált nagyobb edénybe kerül, amelybe a szappanfőzésre való egyet-mást (töpört, avas zsiradék, nagyobb csontdarab) gyűjtik. Ehhez még jó tudni, hogy a fővésben levő szappant féltik a szemveréstől.

Húsvét vasárnapján még a múlt században is kötelező volt az Egyháznak a méltatlan ünneplésre vonatkozó régi tilalma. Ez abban nyilvánult meg, hogy a templomozást kivéve, a család odahaza, csöndben ünnepelt. Akadtak olyan helyek, ahol ezen a napon nem is főztek. Beszélnek olyan öregekről is, akik nagycsütörtök este óta, most ebéd idején ültek asztalhoz. Közben szigorú böjtöt tartottak.

HÚSVÉT MÁSNAJJA, más nevén *húsvéthetfe*, a fiatalság ünnepe, a tavaszi bálak, zajos, zenés mulatságok egykori kezdete. Ezen a napon szokásos a játékos *locsolkodás*, tápai nevén *öncsölődés, löncsölődés, öntöződés*, amely eredetileg kultikus-erotikus célzatú volt, és az asszonyi termékenység előidézésére, biztosítására szolgált. Az első világháború előtt már korán hajnalban, virradat előtt elkezdték a bandákba verődött legények az összes ismerős lányosházak fölkeresését. Ez újabban a délelőtti órákban történik. Kétlovas kocsin, a két világháború között a Városban fiákeron, dalolva szoktak menni, amelyet a lóval együtt sokszor fel is virágoztak. Régebben a lányokat a kútnál vödörrel öntözték le, de olykor még ma is loccsintanak rájuk egy-egy kancsó vizet. *Újkígyóson* még rostát is tartottak a legények a lány feje fölé. Ezen keresztül is öntöttek rá vizet. Ma már a *szagosvíz*, más néven *rúzsavíz, ötkolm* járja. A locsolkodásért italt kapnak és virágot: jácintot, nárciszt tűznek a mellükre, kalapjukra. Fiúgyerekek is fel szokták az ismerősöket, rokonokat keresni, akiket szagosvízzel hintenek meg. Ajándék jár nekik érte. A szegedi tájon is mondtak valamikor, nyilván kántori eredetű, köszöntő verseket:

Szöröncsés jó röggelt kívánok e házba,
Oh, én is mint egy holló gyüttem a munkába.
Láttam és tanáltam égy szép virágszálra,
Engödelmet kérök a möglocsolásra.

¹⁸¹ Kálmány EA. 2809.

¹⁸² Nyelvelmléktár II, 215. Vö. Népünk ünnepei 227.

Mert elértük húsvét második röggelit,
Láttuk locsolódni az ifjak seregét.
Mi is ezt a példát akarjuk követni,
Ezt a szüzet rózsavízzel megönteni.¹⁸³

Még jellegzetesebb *mindszenti* változat a századfordulóról:

Szöröncsés jóröggelt kívánok,
Vigan örvendőzzünk.
Föltámadt Krisztus e napon,
Ki a zsidókkal jó tanácsot tartott.

Főserkent már a nap sötét homályából,
Mit jövendölt Jézus bölcsek mondásából,
Midőn az asszonyok koporsajához möntek,
Jószagú balzsamot, drága kenetöket vittek
Húsvét másnapjára.

Kérem a gazdasszonyt, gazdát,
Hogy hajadon lányuk szép piros orcáját
Rózsavizemmel möglocsolhassam.

Egy *rókusi* magyarázó hiedelem szerint a locsolkodás annak emlékeztetere történik, hogy amikor a jeruzsálemi asszonyok és szüzek nem találták meg sírjában Jézust, összeestek és úgy kellett őket ájultságukból föllocsolni.

Dombiratos egykori dohánykertész faluban viszont úgy tudják, hogy amikor Jézus feltámadt, az asszonyok elmentek keresni, de nem találták a sírjában. A zsidók, akik ott voltak a sír körül, leöntöttek vízzel őket, nehogy elhíreszteljék Jézus feltámadását. Az asszonyok azonban annál inkább hirdették, újságolták, hogy Jézus feltámadt.

Nem nehéz főleg ez utóbbi anekdotikus előadásban a *Cornides*-kódex (1514) teljesen egyező történetét¹⁸⁴ fölismernünk, de nyilván a rókusi is ebbe az összefüggésbe tartozik. György Lajos helyesen utal rá, hogy itt a *risus paschalis* hazai megnyilatkozásával van dolgunk.¹⁸⁵ A nagybőjti szomorúság után szinte kötelező szónoki konvencióvá vált, hogy a húsvéti prédikációban meg kell nevetetni a jámbor hallgatóságot. Az elmondott példa, exemplum lehetőleg mindig összefüggött a feltámadás valamelyik mozzanatával.

Ismeretes, hogy a húsvéthétfői evangéliumi szakasz (Lukács 24, 13-35) az emmausi tanítványokról szól. Ez Európa számos országában az *emmausjárás* kialakulásához vezetett, ami voltaképpen a kultikus határkerülésnek nagyrészt már elvilágiasodott megnyilatkozása.¹⁸⁶ A szegedi hagyományból Emmaushoz kapcsolódó, mindjárt hozzátéhetjük: a magyar folklór világában egyedülálló szokást ismerünk Varga János közléséből.¹⁸⁷ Sajnos, más szegedi forrásból eddig nem sikerült igazolni. Ismerve azonban Varga megbízhatóságát, hitelesnek kell tekintenünk. A *komakulacs* emlegetése a fehérvasárnap, vagyis az ország más vidékein máig élő *mátkálóvasárnap* képzetkörére utal.

„A komakulacssal rendesen vőfélyviselt legények járnak házról-házra vendég-hívogató komolysággal, ha valamelyik tehetősebb gazdának eszébe jut, hogy jó barátai terített asztalához húsvétkeddre vagy a legelső vasárnapra, azaz fehérvasárnapra *Emmaus*-ba beinvitálja.

¹⁸³ *Kálmány* III. 143. Szöreg.

¹⁸⁴ *Nyelvemléktár* VII, 139.

¹⁸⁵ *György L.*, *Világjáró anekdoták*. Bp. 1935, 16; vö. még *Horváth C.*, *Pomerius*. Bp. 1894, 97. Itt utalás van Káldi György egyik szentbeszédére is, ami azt bizonyítja, hogy ez a húsvéti szónoki hagyomány még a barokk időkben is élt. Káldi prédikációi megvoltak az alsóvárosi kolostor könyvtárában.

¹⁸⁶ *Népiünk ünnepei* 214.

¹⁸⁷ *Varga J.*, *Húsvét után koma-kulacs, béke-kosár*. VU. 1870. Egy profán verselmény mintha még az emmausjárást idézné; *Beck Pista*, *Hogyan mulattunk Felsőtanyán? Visszaemlékezés az 1886 évi húsvéti ünnepekre*. Szeged, 1903.

A hívogató legény verseígy hangzik:

Koma küldi komának,
Húzzon egy jót magának.
Ha jót húzott magának,
Küldje odább komának.
S ha nem kéne magának,
Küldje vissza komának.

Ez annyit jelent, hogy aki ivott belőle, az eljön Emmausba. Aki pedig nem ér rá, az ne igyék.

A legény ujján vagy a botján rovással számolja, hány teríték legyen az asztalon. Az emmausi vendégek aztán bor és kalács mellett eldarvadoznak.

Ebéd után a legöregebb vendég tele pohárral a kezében ezt éneкли:

Mikor Jézus föltámadott,
Emmausba látogatott
Vendégségbe.
Egy poharat tele töltött,
Házi gazdára köszöntött
Szívességgel.

A jó példát eltanuljuk,
Nagy szívesen gyakoroljuk
Mink is itten.
A kondért csordultig töltjük,
Házigazdára köszöntük:
Éltesse a jó Uristen!

Most tehát a legöregebb vendég köszönt tele pohárral, majd a gazda dalolja el az éneket. A második szakasznál azonban a *házigazdára* szót mindig valamelyik vendég nevével helyettesíti. Az *emmausi pohár*, azaz a gazdára éneklés és áldomásívás valamennyi vendégnek kijár. Legvégül kissé ázottan ezt dalolja a társaság:

Kerek a kétgarasos,
Sé hossza, sé vége.
A mi jókedvünknek is
Csak úgy legyen vége.

Varga még megjegyzi, hogy a szokás már az ő idejében is erősen hanyatlóban volt.

HÚSVÉT KEDDJÉN, népünk nyelvén *húsvétkeddön* régebben a fehérszínűek is elmentek ismerős férfiakat meglocsolni. Az ő joguk egy hétig tartott, és a múlt században még alaposan vissza szokták adni a kölcsönt. Jázován a férfiak tréfából kint a tőzre ülve, várják a locsolkodó fehérszínűt.

A húsvétra következő első pénteknek hajdan *ebijesztő péntök* volt a neve. A szó gyermekkorunkból a fülünkbe cseng, de jelentése már nem. A „büntetések” között idézi Dugonics ezt a szólást: *elért az ebijesztő péntökre*. „Húsvét után — írja¹⁸⁸ — a legelső pénteket a magyarok ebijesztő pénteknek mondják. Erre hamar eljutván az ebek, azon gondolattal vannak, hogy ismét az elmúlt negyvennap böjtje érkeztek.”

ZÖLDFARSANG — KISTÉL. Szegediesen *zödfarsang*, a húsvét és pünkösd között eltelő időszaknak neve. Ilyenkor ugyanis a nagyobb dologidő fölkerüléséig, még szoktak menyegzőt, lakodalmat ülni.

Tömörkény Kistélen néven örökítette meg¹⁸⁹ az évszakasz másik tanyai nevét, amelyet mi már nem hallottunk:

„Most áll a kistélen, így húsvétól kezdve május elejéig. Nem azért, mintha hideg volna, hanem mert munka nincsen. A télnek nem a hideg a nevesebb tulajdonsága, hanem a munkahiány. Így ez az

¹⁸⁸ Példabeszédek I, 28.

¹⁸⁹ Gerendás szobákból 95.

idő is, amidőn a földben való dolog szünetel, szintén télnek neveztetik, de merthogy rövidebb annál, kistélnek. Most igen nagy csöndességek vannak a határban. A szőlőt már kinyitogatták, s amúgy földi munka majd csak a jövő hónap elején lesz. Úlnak az emberek a tanyaházakban, s nézik az eget, hogy vajon mit hoz a jövendő.”

GYÖRGY (ápr. 24.) a szegedi esztendő egyik legjelesebb napja.

Ismeretes, hogy Szent György a középkorban a katonák, lovagok, vitézek védősztentje volt. Mondai hagyományairól Tömörkény is írt.¹⁹⁰

Polgárőrségi zászló Szent György képével (MFM)

Szent György vitéz, akinek alakját különben maga az Egyház is legújában a legendák világába utalta, küzd meg archaikus középkori felfogás szerint a sárkánnyal, akinek karmai közül kiszabadítja a szűzet, a tavaszi természetet, és gyermekjátékaink tanúsága szerint elhozza a jó meleget.

Lovának díszes szerszámzata miatt választották talán már a középkorban céhük védősztentjének a szegedi szíjjártók.¹⁹¹ Nyilván Szeged nagyjelentőségű középkori lótenyésztése is az ő oltalma alatt állott. Névnepje a *kikelet* ünnepe, amikor a jószágot évszázadokon át bűvös szertartások között hajtották ki a nyári legelőre.

Még a múlt században is Szent György napján állottak a pásztorok, kocsisok, cselédek szolgálatba. Ezen a napon voltak a városi tisztújítások, és így pirosbetűs ünnepnapnak számított. Ettől kezdve az esti harangszó Szent Mihályig 8, a hajnali pedig 4 óraker történik.

A nap gazdag hiedelemanyaga már a boszorkánypörökből kitűnik. 1728. *Szent Luca napján szokták a teheneknek hasznát és a gabona virágját, szőlő hasznát Szent György-nap tájban szokták közönségesen elvenni, és a vendégségekben szokták megenni, innya, pogácsát sütni. Az ördögök szintén úgy esznek, isznak a boszorkányokkal belőle.*¹⁹²

A múlt században följegyzett hiedelmek virágjában mutatják be a nap mágikus jelentőségét.¹⁹³ Ha Szent György előtt fehér pillét foghatsz, tedd a nyakravalódba, és viseld ott: egész esztendőn át szerencsés leszel. Szent György napja előtt ne vigyél a házba zöld levelet vagy virágot, mert csirkéd mind belefutad a tojásba. Az apácaiak úgy vélik, hogy e nap előtt még nem jó az ágynemüket szellőz-

¹⁹⁰ Tömörkény I., Mária-legendák Szegeden. Ethn. 1909, 372; A Szent Mihály a jégben 154.

¹⁹¹ *Hilf* 105.

¹⁹² *Reizner* IV. 383, 392, 393, 397, 399.

¹⁹³ A források közelebbi megjelölése SzegSz. II, 486.

tetés végett a napra kirakni, mert valaki megbetegszik a családból.¹⁹⁴ Ha a nap előtt fogott gyíkkan háromszor meghúzogatód a torkát, akkor majd nem fáj a tied. Szent György előtt fogott ürge bőréből készült pénzeszacskóból nem fogy ki a pénz. Ha ezen a napon zeng az ég, a földön kell henteregni. Így a nyilalás, derékfájás, nyavalyatörés elkerüli abban az évben az embert. Ha még Szent György előtt megzendül az ég, akkor az apácaiak szerint jó termés várható.¹⁹⁵ Különösen annak a fünek van orvosi ereje, amelyet Szent György előtt szednek. Szép lovai lesznek, aki Szent György nap előtt fogott vakondok bőrével simogatja őket. Szerencséje lesz a *fölgyeviek* szerint annak a legénynek, embernek, aki e nap előtt fogott ürge farkát tűzheti a kalapjára, sapkájára. Szent György előtt kakukkfűvet szednek és kifőzik vele azt a fazekat, amelybe a tejet szűrik. Így több vaj lesz.

Szent György hajnalán, napkelte előtt fűzfaágat törnek le, és azon keresztül nézik a csordát. Azt tartják, hogy a boszorkányok ilyenkor meztelen járnak a csorda körül. Fokhagymafűzért és nyirfaágat tűznek az istállóajtó fölé, hogy el ne vigyék a tehén hasznát.

Jellegzetes szokás a *harmatszödés*, másként *harmathúzás* is. 1728. *Szent György, azután Szent Iván napján és Szent György éjszaka 11 óra tájban mindnyájan összegyűlven... (a lepedőt) a gabonák fölött vitték és húzták, annak harmatját szedték és fazekakba töltötték, kiki magáét hazavitte és aztat téstába töltik és azzal dagasztanak. Most is vagy on belőle kamrában az földön fületlen fazékban.*¹⁹⁶ A hiedelmet ma is emlegetik. A leleiek szerint a bűbájos ilyenkor ezt mondja magában: *mind az enyüm, mind az enyüm.* Vagy ezt: *fele az enyüm, fele a tied!*

A *kinyérsütögetők*, azaz házikenyeret sütő és piacon áruló felsővárosi asszonyok körében még a múlt század végén is járta, hogy a kovászba Szent György-nap előtti harmatot és búzaszentelőkor megszentelt búzaszálakat tettek,¹⁹⁷ hogy a kenyér minél szebbre keljen meg.

MÁRK (ápr. 25.), másként *búzaszentelő* napjára legrégebb szegedi adataink a boszorkányégetés esztendejéből (1728) valók. A tanácsí jegyzőkönyvben ezt olvassuk: *a szűrőknél (= szérű) lévő és Szent Márk Napján leendő Búzák szenteltetésnek deservialó bé vetett földhöz még edgy darab hozzá adatik, úgy hogy minden Esztendőben az olyan földet lehessen változtatni.* Hiedelemvilága egyik 1731. évi boszorkányvallomásban föltűnik: *vallja, hogy Babarczy menyét gyógyította, vajjal kente és Szent Márk napján kötött búzakoszorúval kötötte.*¹⁹⁸

A búzaszentelés ősi, palánki színhelye az egykori temetőnél, a mai árvaház táján volt. Innen a mai Zoltán utcának vízelőtti *Búzaszentelő utca* neve. Az *alsóvárosiak* a temető egyik bevetett részében végezték a szentelést, amely legújabbban már a templomban történik.

A hívek közül sokan a maguk földjéből is szoktak vinni búzát a szentelésre, amelyet aztán jószágaikkal etetnek meg. A zsebben mindenféle elvetendő magokat is visznek, illetőleg vittek magukkal a jó termés reményében. Előbb már szó volt a régi kenyérsütögető asszonyok szokásáról, a szentelt búzaszálak kenyérbe sütéséről. Gazdasszonyok is szoktak ilyen búzaszálakat a komlóba aprítani.

Amíg a *búcsú*, vagyis a szentelési szertartás tartott, régebben nem fogtak semmiféle mezei munkához. *Tápén* szentelés alatt sok koszorút készítenek a templom zászlóira, keresztsjeire. Nyolc napig ottmarad rajtuk a templomban. Utána leveszik és a szántóföld négy sarkába rejtik jégverés ellen. A koszorút betegnek a feje alá is oda szokták tenni. Egyes családoknál máig szokásos a szentelt búzát kenyérkosárban is tartani.

¹⁹⁴ Miklya J, Apáca 128.

¹⁹⁵ Apáca 128.

¹⁹⁶ Reizner IV, 408.

¹⁹⁷ Kovács J., A kuruzslás és varázslás eszközei a szegedi boszorkánypörökben. Ethn. 1898, 250.

¹⁹⁸ Reizner IV, 472.

Egy régi, ma már nem élő paraszti hiedelem szerint Márk napján könyörögnek a papok a teljes búcsú kegyelméért mindazok számára, akik húsvétra meggyóntak.

A *Márk* keresztnév ma már igen ritka, de a belőle képzett, nagyon elterjedt *Márki* szegedi családnévről következtetve, régen általánosabb lehetett.

MÁJUS ELSEJE, öregek ajkán olykor *első május* már a rómaiaknál a tavaszi virágzás, zsendülés örömnépe. A föld termékenységének római istennője *Maia* volt, akitől a május hónapot is elnevezték. Bár a magyarság legfőbb tavaszi ünnepének mindig is a pünkösdöt tekintette, számontartotta mellette a május elsejét is. A *majális*, azaz a szabadban eltöltött májusi vigasság, kirándulás főleg a biedermeier időkben vált jellegzetes urbánus, polgári hagyománnyá. Mint ismeretes, 1890 tájától kezdve a marxista munkásság is világszerte legnagyobb ünnepének tekintti.

Aligha tévedünk, ha május elsejének szegedi kezdeteit a céhes polgárság német eredetű hagyományait keressük, amelyeket a napóleoni háborúk idején alapított polgárőrség fejlesztett Városunkban. Ezt a nézetünket az is igazolja, hogy hiedelmekben a nap nagyon szegény.

Beck Pista, a Város kipusztult hagyományainak derék, megbízható hírmondója írja le,¹⁹⁹ hogyan ünnepelte a szabadságharc előtt a szegedi polgárőrség az alsóvárosi nyomáson a májust. A polgárőrökön és családtagjaikon kívül hivatalosak voltak rá a céhek, továbbá a palánki német és rác kereskedők is családostul.

Sátor alatt tábori misét szolgáltak. Az egyházi zenéről Erdélyi Náci és cigánybandája gondoskodott. A gyalogos és lovas polgárőrség teljes parádében vett részt rajta. Utána az ebéd következett, részben duttyán-szerű sátorban, részben a szabad ég alatt. „Szolga-fákra akasztott nagy bográcsokban főtt a híres szegedi paprikás, mert a mulatságra egész ökröt levágtak. A süteményeket pedig, mint a lakodalmakra és céhlakozásokra, vagy mint a batyubálra szokták, egész nap nagy kerek tepsiben hordták a polgárrasszonyok, nevezetesen a jó fontos kalácsot, túróslépényt, százzrétű bélest, fángot, csöregét. Ászkókra rakott 10 akós hordókban csapraverve állott a szegedi siller.”

A hosszúranyúlt ebéd után Erdélyi Náciék a szárazfán a *jópálos* nevezetű, szegedi verbunkos férfitánc nótáját kezdték játszani. Erre az egész őrsereg táncba fogott. Természetesen a párosra is sor került.

Este az asszony nép hazament, a derék polgárőrök azonban *kárlátó* címén még másnap estig is elmulatoztak.

Egy másik, a múlt század második harmadának végéről származó följegyzés²⁰⁰ elmondja, hogy „Szegeden, hol a májust még mindig a régi szokás szerint szokták megünnepelni, ismét láthatók voltak tegnapelőtt a zöldágak a házak ablakai előtt. Jobb és rosszabb hajnali zenére ébresztette föl a lakosokat álmukból. A lakosság egyrésze jókor reggel sietett a népkertbe, Újszegedre, melyet első május még alig talált tenyészetének ily gazdag pompájában. Délután a dalárda és zenekar a közönség mulattatására felváltva működött.”

A szervezett munkásság a múlt század végétől kezdve egészen 1945-ig szintén Újszegeden, leginkább a Kállay-ligetben ünnepelte, ami a polgári hagyomány szívósságát mutatja.

A *májusfa* állítása a szegedi tájon alighanem inkább csak a céhes iparosságra volt jellemző. Innen vette át imitt-amott a nép is, de nem vált általánossá. Előző este szalagokkal és virágbokrétaival ékesítve, a legények az eladó lányok ablakai alatt állították föl. Kovács János szerint²⁰¹ olykor már csak a kerítések, kapufélfákra, ablakokra feltűzött ágacska helyettesítette a májusfát. *Szajánban* a májusfát előző este szokták odaállítani, ahol eladó lány van.²⁰² Innen egy hét múlva muzsikaszóval viszik el. A tanyán olykor máig előfordul a májusfaállítás.

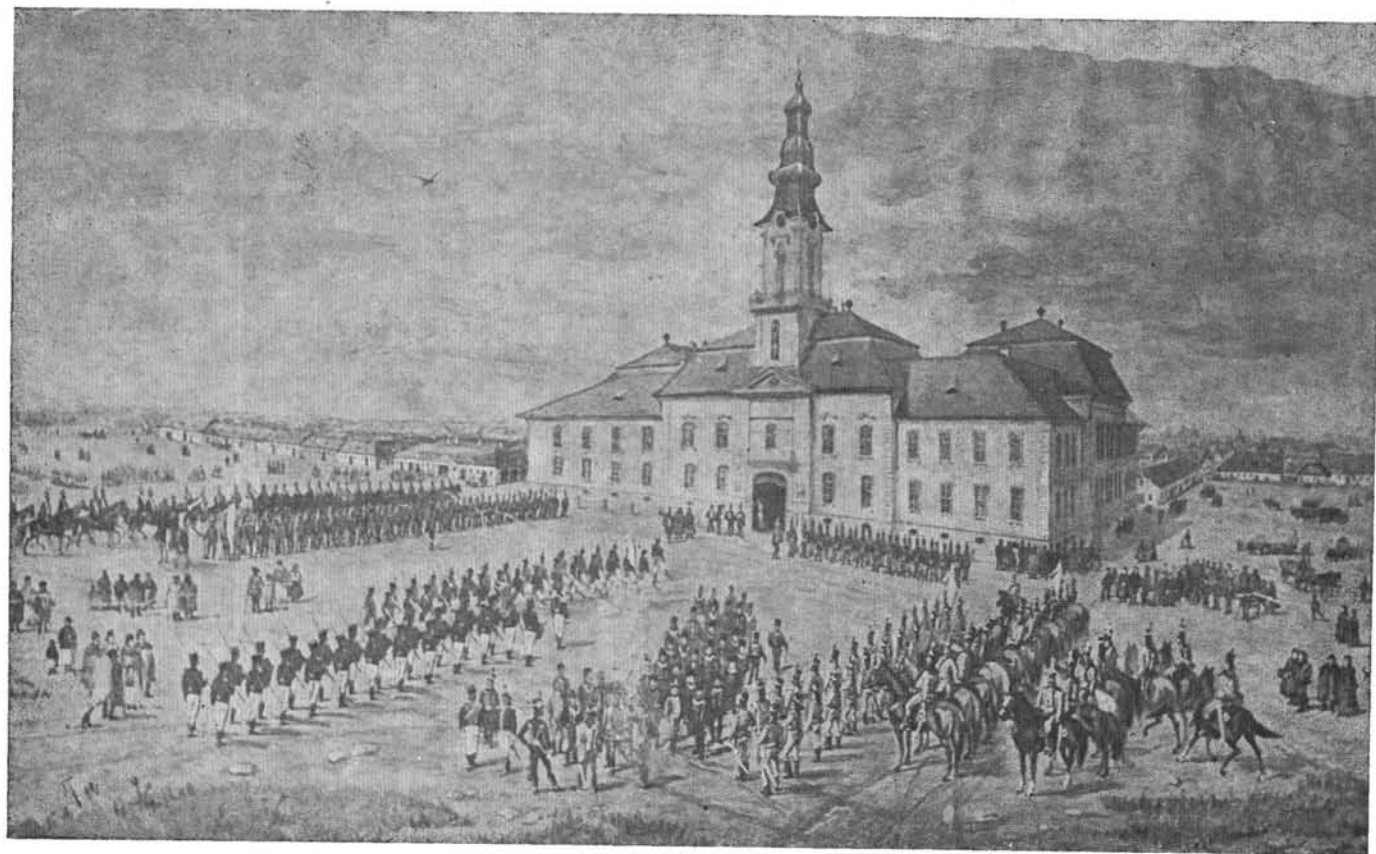
Május elseje a kalendáriumban Fülöp és Jakab apostolok névünnep. A régi *szőregiek* azt a vajat, amelyet ezen a napon köpültek, fülfájásról tartották foganatos-

¹⁹⁹ Beck P., Polgárőrségi majális 48 előtt. SzN. 1898, 110. sz.

²⁰⁰ Szegedi Híradó 1866, 35. sz.

²⁰¹ Kovács 317

²⁰² Kálmány II 210.

Polgárőrségi fölvonulás a napóleoni időkben (Tóth Molnár Ferenc irányításal készült festménye az árvíz után)

nak.²⁰³ Talán nem érdektelen itt megjegyeznünk, hogy Szőreg középkorban virágzó bencés apátságának Fülöp volt a védőszentje.

A napnak népi szövelemzésből származó *sándorfalvi* hagyománya, hogy május elején korán reggel éhomra vizet kell inni, hogy az ember mája megújuljon.

Egy régi hiedelem szerint,²⁰⁴ ha május elsején föl nem díszítették bodzával a házat, akkor betelepedett a boszorkány. Ez nyilvánvalóan átvitel a pünkösdi hagyományvilágából.

FLÓRIÁN (máj. 4.) római katonatiszt, a latin Dunatáj vértanúja, a tűzbiztonság közép-európai védőszentje. Régebben a szegedi *sörfőzők*, *fazekasok* [égető kemence], *tűzoltók*, *kéményseprők* patrónusa volt, akik nevenapját még századunk elején is misével, áldomással ünnepelték meg. A városháza harangját egy 1818-ból származó intézkedés értelmében egészen a legutóbbi időnkig hajnali 3, déli 12, délután 3 és este 9 órakor a Szentháromság és Flórián tiszteletére húzták meg.²⁰⁵

Belvárosi sörraktár (Sulkovszky-ház) oromzatán Szent Flórián szoborral (*Századunk elejéről, MFM*)

Az oromzat nagyított képe

²⁰³ EA. 2816. Kálmány.

²⁰⁴ Kálmány EA. 2816.

²⁰⁵ Kovács 374.

A borivó Szegeden a sörnek tréfásan lekicsinylő régi neve: *flóriánvíz* volt.²⁰⁶ A mai szemklinika helyén állott a XVIII. és XIX. században a városi sörház, amelyből később kaszárnya lett. Ezt öregek *sörházkaszárnya* vagy *flóriánkaszárnya* néven emlegették.²⁰⁷

A Víz előtt a Város több házának homlokzatán oltalmazó céltattal Flórián-szobor állott. A Múzeumban látható belőlük.

A *Flórián* keresztnév népünknel ritkán előfordul. Ennek származéka a régi szegedi *Fóris* és újabb *Fóryán* családnév és a *Flóri* és *Folóri* becézőnév.

FAGYOSSZENTÖK, vagyis *Pongrác, Szervác, Bonifác* napja (május 12-14.) táján a szegedi népi tapasztalat is hideget, sőt fagyot jósol. Öreg tanyaiak szerint a garabonciások valamikor el tudták úzni a fagyosságok haragját: könyvükből *rálóvastak* az időre. A mindszentiek úgy tudják, hogy e szentek úgy fagytak halálra: nyomorult betegeket a maguk ruhájába takargattak bele. Ezek megmaradtak, ők azonban belehaltak a névünnepeükön hirtelen támadt hidegbe. Ferencszállási mondóka:

*Szervác, Pongrác, Bonifác: mind a fagyosságok,
Hogy a szőlő é né fagyjon, füstöljenek kendők!*²⁰⁸

PACHOMIUS (máj. 14.) egyiptomi remete. A híres Pachomiustól, a keleti szerzetesség atyjától való megkülönböztetésül, esetleg vulgáris latin szóelemzésből inkább *Posthumius, Posthumus* néven emlegetik. Miután korábbi életében takács, illetőleg kötélverő mesterséget folytatott, a szegedi kötélverő céhnek a XVIII. században ismeretlen előzmények után — egyébként igen ritka — védőszentje lett.²⁰⁹ Sajátos módon tiszteletének külföldi párhuzamaira eddig még nem sikerült bukkannunk.

NEPOMUKI JÁNOS (máj. 16.) a barokk Szegednek is kedvelt szentje. Tisztelete mindjárt már szentté avatása után (1729) virágozni kezdett. Életének és vértanúságának különösen két gyümölcsöztethető mozzanata van.

A gyónási titok áldozata volt. Alig lehetett Szeged sokfelől összeverődött új lakosságának is időszerűbb keresztény kötelessége, mint ezzel a példaképpel kapcsolatban mások jóhírének tiszteletben tartása, vagyis a kölcsönös bizalom légkörének, minden társadalmi élet feltételének biztosítása.

Másfelől Nepomuki Szent János vértanúságának körülményeiből (a Moldva folyó vizébe ölték) itt Szegeden, a tiszai élet főfészkeben az is érthető, hogy a vízenjárók, hídon, kompon átkelő utasemberek, fuvarozók védőszentje lett, mint régebben a Háromkirályok, Szent Miklós és Szent Katalin, akiknek jámbor népszerűségét éppen a friss élmény erejénél fogva háttérbe is szorította.

Egy híres szegedi halász, Bitó János önéletrajzában (1930) elmondja,²¹⁰ hogy halasbicskáját „az öreg Sziráki — akiről mint ismeretes, Mikszáth Kálmán írt novellát — készítette remekbe, 16 pengő forintért. Az egyik oldalára rá volt vésvé Nepomuki Szent János, a vizek védőszentje, a másik oldalon egy ponty és az én monogramom. Statner vésnök véste rá 4 forintért. Ettől a bicskától meg nem váltam volna világért ha útra keltem, mert föl volt szentelve. A felsővárosi plébános úr, Orbán Jácint szentelte föl és úgy ragaszkodtam ehhez a bicskához, mint valami talizmánhoz. Ha baj fenyegetett, csak a zsebembe nyúltam, megmarkoltam és mindjárt éreztem, hogy könnyebb a lelkem, velem van az én védőszentem a bicskára vésvé.”

²⁰⁶ Reizner I, 166.

²⁰⁷ *Tömörkény I.*, Apró dolgok. SzN. 1912, 285. sz. Vö. még Gerendás szobákból 4. *Reizner* III, 122.

²⁰⁸ *Reizner* III, 459. Vö. még Rónasági csodák 165. A névről LTnK. VII. 861.

²⁰⁹ *Horváth Anna* szakdolgozatából.

²¹⁰ *Bitó J.*, Az én kiskirályságom 109.

Szeged templomaiban oltárt emelnek a tiszteletére. Az alsóvárosi templom oltárképe *Hautzinger József* bécsi festő kiváló alkotása (1722).

A kor jámbor szellemében egy magas korlátokkal kerített köztéri szobrot is állítanak a Nepomuki Szent tiszteletére a Palánk és Felsőváros között, a sóház szomszédságában, amelyet csak az 1879. évi árvíz sodort el.²¹¹ Pontos fekvése már nem is határozható meg. Nevenapján felvirágozták, szívalakú lámpáját kilavígtatták, *A koplaló*, vagyis a fuvarosok várakozó helye volt ezen a téren és így János mintegy a koplalósok, fuvarosok védőszentje is lett, akik beülvén a sarki kocsmába, ökrüket, szekereket kint magára hagytán, ezt dalolták:

Kis szekeres, nagy szekeres,
Mindég a kocsmára keres,
Még ű a kocsmába tanyáz,
Ökrire Szent János vigyáz.

Az is megesett, hogy a koplalósba szerelmes lány a Szent szobrát borító virágfüzérekből vitt haza bájolás céljából.

A szobrot a hatvanas években megújították, mert különösképpen egy, az egész Várost pusztító jáégeső Felsővárost megkímélte. Ezt a Szent közbenjárásának tulajdonították. A Víz után lebontották, mert utcát nyitottak a téren keresztül, A szobor a Város istállajába került a már pár évvel ezelőtt lebontott Szentháromság szobor mellé. Mondogatták is az emberek tréfás gúnyval: „Krisztus is istállóba született, a szentök sē szēgyölhetik ott magukat. Aztán ezután olyan kűszentöket állítunk föl, akik előtt nem köll majd imádkozni.” Ezzel az új köztéri szobrokra céloztak, amelyekkel a Víz után benépesedtek a Város terei.

Egy másik felsővárosi, kisebb Szent János szobor még századunk első évtizedeiben is a Dugonics- és Kossuth utca kereszteződésénél álló öreg barokk ház sarokfülkéjében volt elhelyezve. A ház lebontása után a Múzeumba került. Ezt a szobrot nyilván még abban az időben állították, amikor az *Eugénius árkán*, vagyis a Várat, illetőleg Palánkot körülvevő, mintegy 19 m széles, mély vízzel telt sáncon átívelő gyaloghidak és kiskapuk egyike még éppen idetorkollott. Többi két szobra a XVIII. században a szegedi hídfőnél, a régi fahíd és a déli várkapu szomszédságában, továbbá a Boszorkányszigeten is állott.²¹²

A szentnek a határban is többfelé máig találkozzunk szobrával, így a tápai komponál, továbbá Dorozsma és Sándorfalva alatt a Fehértő közelében, és Szentmihályteleken a Maty hídjánál. Valamennyinek jámbor rendeltetése világos. A dorozsmai templom előtti szobra (1811) népművészeti remekmű.

Megemlíthetjük, hogy Szeged-vidéki búcsúsok, amikor kompon, hídon kelnek át, az ő litániáját szokták imádkozni. Tápén a szent ünnepének nyolcadájában a *Szent Jánost járják*, vagyis körmenetben megkoszorúzzák a szobrát.

Ismeretes néhány tréfás néphagyomány is. Tápén az a hiedelem, hogy a kőszent, *ha* meghallja az éjféli misére hívogató harangszót, lemegy inni a Tiszára. Szentmihályteleken régebben sokszor előfordult, hogy jókedvű legények a nevenapján muzikaszóval szokták felköszönteni, de máskor is muzsikáltak a tiszteletére.

²¹¹ *Giovanni [Kovács János]* Az eltűnt Szent János. SzH. 1882, 35. sz.

²¹² „Ha megindulnék Szegedről a Tisza vizén, akkor a szárazföld tapodása nélkül is elmehetek Alexandriába mindenkor vízen. Innét pedig egész Amerikában, Affrikában, sőt Indiákban is, és úgy intézhetném az utazást, hogy négy esztendő alatt egész a földnek kerekességét megkerülhetném Szegedről mindenütt a vízen és ismét Szegeden ugranék ki az vár alatt való Nepomucénos Szent János képénél, vagy ahol tetzene, ha mingyárt a Boszorkányok Szigeténél is.” *Kiss István*, Jeruzsálemi utazás. Róma 1958, 111. — Az alsóvárosi klastrom hajdani szerzetesének szentföldi útinaplójáról van itt szó (1766).

Szőregi, ószentiváni öregek *Ganétaposó Szent János*, *Ganétaposó János* néven is szokták emlegetni, mert a múlt században az ő nevenapja körül taposták a ganét, trágyát tőzeggé.²¹³

Most az esztendő utolsó változó időpontú ünnepeinek felsorolására kerül sor, a hozzájuk fűződő hiedelmekkel együtt. Mint ismeretes, áldozócsütörtök a húsvét utáni negyvenedik, pünkösöd meg az ötvenedik napra esik. Majd szentháromságvasárnap és úrnapja is hozzájuk igazodik.

KERESZTJÁRÓ NAPOK, népünk ajkán *körösztyjáró napok* az áldozócsütörtököt megelőző három nap (*feriae rogationum*), amelyet a katolikus egyház más-más templomokhoz, esetleg útszéli keresztekhez irányuló körmenetekkel szokott megünnepelni. Céljuk az elemi csapások elhárítása, a föld termésének biztosítása. A három templom Városunkban az alsó-, bel- és felsővárosi templom, ahová a ráérő idősebb hívek, főleg asszonyok az egyes városrészekből kereszt alatt sereglettek össze. A szegedi tájon régebben addig nem fogták a jószágot munkába, amíg vége nem volt a körmenetnek, amelynek hajdani neve Somogyi Elek szerint: *körösztyjáró búcsú*. Öregek olykor még szintén így emlegetik.

ÁLDOZÓCSÜTÖRTÖK, vagyis Jézus mennybemenetele napját a hívek pirosbetűs ünnepként tartják számon, de néphagyomány alig fűződik hozzá. Az alsóvárosi gazdák ezen a napon misét szoktak mondatni a kedvező termésért. Utána áldomást isznak. E hagyománynak talán még középkori gyökerei vannak. Szeged ugyanis ekkor még a kalocsai egyházmegyéhez tartozott. Már most Kalocsa egykorú rituáléjában²¹⁴ előfordul, hogy ezen a napon körmenetet tartottak a vetések megoltalmazására, ami nyilván áldomással végződött.

Ferencszállásiaiak szerint az akkor megivott bor vérré válik az emberben.²¹⁵

PÜNKÖSD ünnepe népünk tudata szerint igazában a tavasz teljesedése. Már vigiliája, vagyis *pünkösöd szombatja* is félünnepnek számít. A múlt században ezen a napon még általános volt apraja-nagyja között a Tiszában való fürdés. Ha ez hajnalban történik, elkerüli a fürdőzőt minden betegség. Régebben a tiszai partfürdőket ezen a napon nyitották meg.²¹⁶ A lányok is megfürdöttek ilyenkor a Tiszán. Se menet, se jövet, se fürdés közben egy szót sem szóltak, abban a hiszemben, hogy így nem fog rajtuk semmiféle rontás, igézés. Fürdés után pedig a füzek lombjai alatt fésülködtek meg, hogy hosszú legyen a hajuk. Egyesek szerint a kifésült haját a fűzfa ágára kell kötni.²¹⁷ Mindez már a régmúlté. Aki pünkösöd szombatján este megfürdik, az a régi *szőregiek* szerint mindig piros,²¹⁸ azaz egészséges lesz, a *tápaiak* szerint pedig nem lesz fakadékos.

Régi *szőregi* hiedelem szerint pünkösöd éjszakáján a boszorkányok karikában szoktak táncolni. Ez a karika a *boszorkányok tánchelye*.²¹⁹ Itt még a fű sem zöldel ki, meg van égve. Aki belelép, gyógyíthatatlanul megbetegszik. A bűbájosok pünkösöd hajnalán is szoktak a *szőregiek* szerint harmatot húzni. Ez a *boszorkányok vize*.²²⁰

²¹³ Kálmány EA. 2814.

²¹⁴ Magyar Könyvszemle 1888, 6.

²¹⁵ Horváth Anna szakdolgozatából (1971).

²¹⁶ Az ünnep széleskörű hagyományairól Karácsony, húsvét, pünkösöd 336.

²¹⁷ Új bor idején 251.

²¹⁸ EA 2816. Kálmány.

²¹⁹ EA 2816. Kálmány.

²²⁰ EA 2813.

Piros pünkösdi hajnalán a szegedi nagytáj népe — (*Tápé* kivételével, amely úrnapján díszít) — zöld ággal: fűzzel, de főleg bodzával ékesíti föl a házatáját, különösen a kerítést, ablakot, de régebben a vízimalmokat, bögöshajókat is. Ez a *bodzás*. A díszítés *Őszentivánon* a legények dolga és a lányosházakra is kiterjed.²²¹ Varga János még látta, hogy emellett pünkösdi rózsából font koszorút is akasztottak a kapura, ajtófélre. *Csolyospálosan* azért tűzik ki az ágakat, hogy — mint mondogatják — az 4sten haragja, vagyis a mennykő elkerülje a házat. Az ünnepek után régebben ezeket a bodzaágakat eltették, és ha valakit *szél*, azaz szélhűdés ért, megfüstölték vele. Az *újkigyósiak* a pünkösdi hajnalán szedett bodzavirágot foganatos orvosságnak tartják. A kiszomboriak a zöldágakat pünkösdkor nyíló virágokkal is megtűzdelik.

Ugyancsak a *kiszomboriak* az ünnepen kenyeret szoktak elégetni. Hamuját a gabonaföldre szórják, hogy az aratás gazdag legyen. Szerencsés lesz, aki pünkösdi hajnalán születik.²²² Pünkösdi rózsát szoktak szórni ilyenkor a mosdóvízbe, hogy egézségesek legyenek.

Az ünnep legszebb hagyománya a *pünkösödés*, amely napjainkban már csak Tápén és elvétve a tanyákon él, de a század elején még Alsóvároson is ismerték.

A szokást először egyébként Dugonics András²²³ említi:

„Értem még magam azt az üdőt, melyben a fiú- és leánygyermek legzebb ruhájokba öltözvén házrul-házra jártanak és apró táncolások között eképpen énekeltek:

Mimi mama, Mimi mama, piros Pünkösdi napja.
Hónap léssen, hónap léssen a' második napja.
Andorjás bokrétás, Felesége jó táncos.
Az Ura sejem-szál, a' szolgája arany szál.
Bim-bom bukó-ruca! mire virracc hónap?

Később Miskolczi István, a Város literátus aljegyzője a *Regélő* lapjain (1834) a szokást bővebben is leírja:

„Hat leányok tiszta fehér nyak-kendővel, olyan ing-vállal és köténnyel, fejeken virág-koszorú, jobbjokban liliom-levelek és párosan öszve fogódzva (legidősbik 12, legfiatalabbik 7 esztendőse lehetett) ilyen képpen játsszák szerepeiket. Jobbjokban levő liliom leveleket lógázva minden mesterség s bizonyos mérték nélküli hangon, de még is érthetőleg, imígy énekeltek mindnyájan:

Megjelent a pünkösdi napja
Mellyet Krisztus ígért vala
Mídön mene mennyországba
Mindenek láttára.

A pünkösstnek jeles napján
Szent lélek Istent küldötte
Meg-erősíteni szívöket
Az apostoloknak.

Tüzes nyelveknek szöllása
Úgy mint szeleknek zúgása
Leszállott az ő fejekre
Nagy hirtelenséggel.

Ezen ének után lépett a leányok legidősbike, és szinte zöld liliomát lógázva imígy énekelte:

Minekünk adattassék szent lélek malasztja,
Mellytől árnyékozatték a szüzek virága,
Mídön ötet Gabriel üdvözölve áldta,
S testbe öltözött ígét keblébe fogadta.

²²¹ *Andrásfalvy Bertalan* szíves közlése.

²²² EA. 2810. *Kálmány*.

²²³ Etelka II, 260.

Szűz anyától született Krisztus istállóba,
Kint, és halált szenvedve jutott koporsóba,
És magát megjelentvén feltámadásába,
Tanítványi láttára méne mennyországba.
Pünköst napján szent lelkét Isten elküldte,
Az apostolok szívét megerősítette,
És szent igéjit azok lelkébe öntötte.
Hét féle ajándékot akkoron vevének,
Hogy minden nyavalyákat által élhessenek,
A szenvedés óráján el ne csüggedjenek,
Hanem mindent Istenért jó szívvel tűrjenek.

Ez után a 2-dik leányka lépett elő, és azon képpen forgatván kezét nem énekelt, hanem ezen verseket mondá el:

Ó te örökkéig pirosló szép rózsa,
Kit az égi dongó ámbár megmardosa,
Vérével megmosa mindeneknek ura,
Hogy légy hazas társa. —

3-dik leány verse azon képpen elő adva:

Egy kis fehérségben tulajdon Istenség:
Hiszlek, hogy jelen vagy, ó te drága szentség,
Szentséges Istennek csudálatos volta
Adámnak vétkéért maga fíját adta.
Kelj föl úr Istennek választott serege
Föltetszett már néked egek fényessége.

4-dik leány versei:

Én gyenge rózsácska vagyok,
Ezt szavaimból halljátok,
Friss éjszaka járok
Édes szülőimnek kellemes kertjében
Úgy kinyíltam én is, mint viola szépen.

Pünkösdiölő kislányok 1900 tájáról (Kovács János nyomán)

5-dik leány versei:

Légyen földeteken gyümölcs, bor, és búza,
Az új Messiásnak kibimbózdott ága,
Júda nemzetségnek királyi pálczája,
S király-koronája.
Az Isten áldása szálljon ezen házra
Mint régenten szállott az apostolokra.

6-dik leány versei:

Ezt királynénak nevezik; fehér fátyol fedi el képét, s leginkább a legfiatalabbik szokott lenni, és ettől még mindig ezen verseket hallottam:

Én kicsinyke vagyok,
Nagyot nem szólhatok
De még is Istennek dicséretet mondok.

Ezek után egyik kilép a többiek közül, s a királynéhez ezen verseket mondja:

A Karsai rózsza kihajlott az útra
Szedje föl királyné arany koszorúba.

Végre párosan öszve ölelkezve, és lassú táncz-forgás között imígy énekelnek:

Mi van ma, mi van ma, piros pünköst napja,
Holnap lesz, holnap lesz a második napja
Andreás
Bokrétás
Felesége jó tánczos
Jól megfogd, jól megfogd a lovad kantárát,
Hogy el ne tipossa, tapossa a pünkösti rózsát.

Ez után megajándékozta ismét párosan elmennek.

A pünkösödést azóta is sokan följegyezték,²²⁴ Kodály Zoltánt kórusmű alkotásra ihlette. Itt még egy ritka, nem idézett, Palotás Fausztintól följegyzett változat²²⁵ következik:

„Még egy évtized előtt egész nagy leányok jártak mind Szegeden, mind Tápén — honnan nagy csoportokban bejöttek Szegedre is — pünkösödlni, de napjainkban már elvétele találkozunk itt-ott olyan 6-7 éves kicsi leányka-csoporttal, amely pünkösödlni jár. Ezek egyszerűen saját ünneplő ruhál ikba öltöznek most, míg a múltban szép bíboros ruhát viseltek, egy pedig, a királynő, csinos, fényős koronát is hordott. A csoportban is mindannyian szép rózsakoszorút hordtak a fejükön természetevirágból.

Dicsértessék a Jézus Krisztus — köszöntéssel léptek be a házakhoz. Szabad-e pünkösödlni? S ha igent mondtunk, szép csöndes hangon kezdték az éneket:

A pünkösödnék jeles napja
Szentlélek Isten küldötte
Erősítse mi szívünket
Az apostoloknak.

Ekkor egyszerre átcsapva a magasabb régiókba:

Üdvözlégy, áldott légy
Te szentséges Atya
Ábrahám atyának
Kedves áldozatja.

Mely együttes éneklés után a „szóló” részek következnek (a legnagyobb):

Kóstolván kóstoltam
Egy harapás almát,
De mihánt elnyeltem
A halálnak horgát...

²²⁴ Varga J., Piros pünkösöd napján. VU. 1871, 275; Kálmány I. 195; Kovács 296.

²²⁵ Palotás F., Pünkösödölés. Szegedi Képes Naptár 1880.

rögtön közbevág a legkisebb:

Én kicsike vagyok
Nagyot nem szólhatok.
Mégis az Istennek
Dicséretöt mondok.
Hej cintus, cintus
Fehér tulipántos
Szüleim kertjében
Gyöngé vessző vagyok
De nyílni akarok!

Ezután a bíborral, koronával ékített királyné énekel, miután a csoport valamennyije elénekelté magánrészletét, mely részletek nagyobbrészt egyházi énekkel vagyítottak, mint az e kis közlésből is kitudnik. A dallam szinte egyházas, de hallgassuk a királynét:

Egy kis fehérségbe
Tulajdon istenség
E lakó elembe
Volt egy drága szentség
Szentségös Istennek
Csudálatos volta
Ádámnak vétkiért
Maga fiát adta.
Királyné pálcája
Szálljon erre a házra
Az Isten áldása,
Mint régönten szállott
Az apostolokra.

A magán-énekrészek után kettős ének következik. A két „karfogó”, kik a királynét karonfogva vezetik, énekel egy hosszabb egyházas dalt, különböző dallammal, így végezvén:

Öt árpakenyérenek hat kosár morzsája
Áldjon mög az Isten borral és búzával!
Bor, búza és gyümölcs fürgetegbe lögyön,
Mint páva a högyön szépen tündököljön!

Ekkor aztán mintha már maguk is megúnták volna a monoton énekeket, nekividultan összefogózva énekelnek és táncolnak:

Mi van ma? Mi van ma?
Piros pünkösdi napja!
Hónap lősz, hónap lősz
A második napja,
András bokrétás
Feleségös, jó táncos
Az ura selyömszál
Jómaga aranyszál.
Jól möghúzd, jól möghúzd
A lovadnak száját
Né tipödjé né tapodja
A pünkösdi rúzsát.

Megállnak egy kissé, aztán ismét dalol az egyik:

A pünkösdi rúzsá
Kihajlott az útra,
Szödjé föl a királyné
Kösse koszorúba...

A legutöbbsi dalt folytatva, az előbbi lassú, csak simán forgásból álló táncot a friss váltja föl a dallal egyetemben:

Ugorjatok lányok,
Ha léányok vagytok.
Hadd csörögjön, hadd pörögjön
Sári sarkantyútok.

Pörögne is ha volna. Úgy megforgatják, ugratják egymást, hogy alig bírják a táncolás után ki-
mondani a dicsértessék a Jézus Krisztust, mely után néhány krajcár vagy hatos dukál nekik a mulatta-
tásért.”

Kodály Zoltán Pünkösdlőjének számos szöveg- és dallamotívuma szegedi eredetű.

Pünkösdsnek, a Szentlélek ünnepének különös középkori bizonyossága, hogy párt-
fogása alatt állott a premontrei apácák szegedi, valószínűleg felsővárosi monostora,
amely számos híres magyar nyelvű kódexünknek (Apor-, Lányi- és Szegedi-kódex)
volt ihletett műhelye.

Pünkösöd napjára szokott Szeged népe a félegyházi határban lévő *Ferencszállás*
szentkútjához elzarándokolni. Vannak alsótanyaiak, akik ugyanebben az időben a
Baja melletti *Mária-könnye* (Vodica) szentkútját keresik föl.

PÜNKÖSD MÁSNAPJÁN a *szatymazi* gazdasszony valamikor levette a tehénről a
kötelet és végighúzta a mezsgyén, hogy tehene majd bőven tejeljen. A kötelet olykor
még a zínscorgásba is felakasztotta.

SZENTHÁROMSÁGVASÁRNAP, vagyis a pünkösdre következő első vasárnap már
régóta nem jeleskedik eleven ünneplő hagyománnyal.²²⁶ A Szentháromság tiszteleté-
nek még a középkorba visszanyúló külső nyoma és emléke a Szentháromság utca
(Platea S. Trinitatis).

A tridenti zsinattól is ihletett barokk művészet a Szentháromság ábrázolásának
sajátos formáit teremti meg. Közép-Európa, főleg pedig a volt habsburgi monarchia
barokk városképéhez uralkodó elemként tartozik hozzá a főtéri Szentháromság-szo-
borcsoport, amely egyrészt katolikus hitvallás akar lenni, sokszor összefügg azonban
az egykori pestisjárványok szorongásaival is. Legtöbbször fogadalomból, engesztel-
ésből emelték.

A szegedi Szentháromság-szobrot a Palánkban, a mai Széchenyi tér délnyugati
sarkában *ex voto*, tehát fogadalomból Kárász Miklós horgosi földesúr állíttatta, mert
a hagyomány szerint ártatlan béresét hirtelen haragjában agyonütötte.²²⁷ A szobor
annyira szívéhez nőtt a Város hívő népének, hogy többször is megújították. Így leg-
utoljára 1854-ben. Később, 1873-ban Kis Dávid dúsgazdag szegedi polgár kérésére,
aki palotáját ebben az időben építtette, más helyen való felállítás kötelezettsége mellett
eltávolították. Az áttelepítés költségeire a Palánkban Tokár Mária, Juhász Gyula
nagynénje 528, Felsővároson Tóth Mihályné Kocsis Viktória 276, Alsóvároson pedig
Ördög Ferencné Németh Rozália 232 forintot gyűjtött. A felállítást azonban a Város
vezetősége folyton halogatta, a szobor pedig lassan tönkrement. Jámbor öregeknek
még századunkba is átnyúló vélekedése szerint az 1879. évi árvíz ennek a hanyagság-
nak volt a büntetése.²²⁸ A millenium évében emelt és most a Dóm téren látható szob-
rot, Köllő Miklós alkotását, a népi közvélemény sürgetése hozta létre.

Sajnos, az ősi szoborról ábrázolás nem maradt ránk, csak az évszámokat is jelző feliratait örö-
kítette meg Oltványi Pál.²²⁹ Az egyik oldalon *LAUDETUR ET SUPEREXALTATUR SANCTIS-
SIMA TRINITAS* (= dicsértessék és magasztaltassék a Szentháromság), a másik oldalon *DEVS PA-
TER DEVS FILIVS DEVS SPIRITVS SANCTVS* (= Atyaisten, Fiúisten, Szentlélekisten), a
harmadik oldalon *HIC VNVS IN ESSENTIA TRINVS IN PERSONIS, AB OMNI CREATV-
RA SINE FINE ADORETUR* (= egy lényegében, három személyében: minden teremtmény által
örökké imádtassék). Az évszámok 1734-et adnak ki, kivéve a másodikat, amelynek számösszege 1684.

²²⁶ Bővebben Ünnepi Kalendárium I. 293.

²²⁷ *Móricz P.*, A Kárász uraság kocája 7.

²²⁸ *Reizner* II. 284.

²²⁹ *Oltványi P.*, A szegedi plébánia 164.

Szentháromság (kerámia, átmérője 60 cm, egy alsóvárosi ház homlokzatáról; Lantos Miklós felvétele)

Ez talán Kárász születési éve volt. E régi föliratok mellé a szobor 1854. évi restaurációja alkalmával új is került: *PIO IX. P. M. ECCLESIAM DEI, FRANCISCO JOSEPHO I CAES. ET REGE APOSTOLICO MONARCHIAM AUSTRIACAM FELICITER ET GLORIOSE REGNANTE, VETUSTATE RUINATAM LOCO MOVIT ET RESTITUIT PIETAS SZEGEDIENSIVM 1854. ALEXANDRO CSAJÁGHY DIOCESIM CSANADIENSEM ANTONIO KREMINGER PAROECIAM PALANKENSEM PROVIDENTE, SUB CONSULE CIVITATIS GEORGIO WÖBER FATIGIUS MICHAELIS KREBSZ CIVIS 1854*(= amikor Istennek egyházát IX. Pius pápa, az osztrák monarchiát I. Ferenc József császár és apostoli király áldással és dicsőséggel kormányozta, e régi, pusztulásnak indult szobrot megújítva, más helyre tette át a szegedi hívek kegyelele. A csanádi egyházmegyének püspöke ebben az időben Csajághy Sándor, a palánki plébánia lelkésze Kreminger Antal, a város polgármestere Wöber György volt. Krebsz Mihály szegedi polgár fáradozásai által 1854-ben). A szobornál állították föl különben hosszú időközön át az egyik úrnapi oltárt.²³⁰

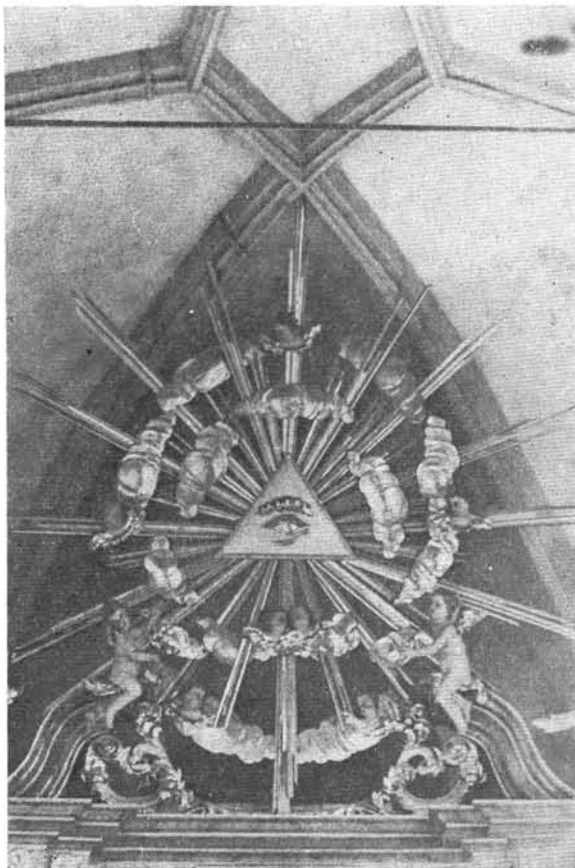
A Szentháromság-szoborról több, részben még ma is élő szólásunk van. *Mögteröm mindön a Szentháromság lapossán.* Ezt Csaplár Benedek szegedi piarista, érdeemes népnyelvi gyűjtőnk így magyarázza: „a szegedi tág piacon, melyen a Szenthárom-

²³⁰ Oltványi 163.

ság szobra van. E mondattal felelnek a szegedi lakosok a szűk termést panaszó tanyaiaknak alkudozás közben.” *Mindön újság mögteröm a Szentháromság tüvibe.* Ezt öreg alsóvárosiak máig emlegetik: sok újságot lehet hallani a városháza tájékán. Ugyanis vasárnap délelőttöként az egész város embernépe, férfilekossága részben még ma is itt találkozik egymással, hogy kibeszélgesse magát és híreket halljon.

A palánki Szent Dömötör templomban valamikor *Szentháromság-társulat* is²³¹ működött, amelynek az összes szegedi céhek testületileg is tagjai voltak. Valamennyi zászlajának egyik oldalára szinte kivétel nélkül a Szentháromság képét festették, a másikra pedig természetesen a céh védőszentje került.²³² A társulatnak a templomban külön oltára is volt.

Alsóvárosban az ősi Szentháromság utcában, a templom közelében Szentháromság-kápolna is állott (1721),²³³ amely később elenyészett. A helyi hagyomány erejére mutat, hogy egyik legkorábbi tanyai kápolnánkat, az alapító családról elnevezett *zákányi* Lengyel-kápolnát (1842) szintén a Szentháromság tiszteletére szentelték. Oltárképe Nagy Ferenc szegedi festő egykorú alkotása.

Istenszem az alsóvárosi templom főoltárának oromzatán (1713; *Singer Ferenc fölvétele*)

²³¹ *Oltványi* 155.

²³² *Reizner* III, 452.

²³³ *Oltványi* 162.

A Szentháromság egyik jellegzetes, barokk ábrázolása, a háromszögbe foglalt *istenszem* látható a felsővárosi templom homlokzatán és az alsóvárosi templom főoltárának felső részén is. Ez a jelkép szakrális népművészeti motívumként hamarosan de legkésőbb a XIX. század elején kikerül a templomokból és föltűnik a szegedi, majd a környékbeli nép hajlékán is. A házak utcára néző végén oromfalán nemcsak díszítés okáért, hanem azért is alkalmazták, hogy a bennük lakókat az isteni teljesség megoltalmazza a gonoszlélek kísértéseitől, rossz emberek szándékától. Föllelhetjük különben utcaajtókon, kapukon, kemencék előttén, régebben a vízimalmokon is a díszítést, amelynek *napsugár*, öregek ajkán *Isten szöme* a neve. A díszítésről még más vonatkozásban is szó esik.

ÚRNAPJA, vagyis az Oltáriszentség ünnepe ahhoz a kevés jeles napunkhoz tartozik, amelynek megülésére már a szegedi középkorból is vannak adataink. A szegedi premontrei apácák rendtartásául (ordinarium) írott *Lányi-kódex* (1519) úrnapját több helyen *szentvérnep* néven²³⁴ emlegeti. Ez a máshonnan nem ismert elnevezés nyilván ama szegedi vérző ostya (hostia cum stillis sanguinis) emlékezetét őrzi, amelyről Laskai Osvát a középkor végének híres franciskánus írója tesz említést.

Az ereklye szegedi főünnepe, búcsúnapja természetesen úrnapja volt. Ismerve ugyanis a késő középkor úrnapi körmeneteinek fényes fölvonulásait, ereklyék körülhordozását, sőt olykor profán elemek beiktatását is, a szegedi úrnapi körmeneteknek nyilván ez a szentvér ereklye lehetett a jámbor büszkesége, legnagyobb, legtiszteltebb látványossága, amelyen az egész Város résztvett, beleszámítva természetesen a kolostorok népét is. Mindebből érthető tehát az ünnepnek helyben kialakult *szentvérnep* elnevezése.²³⁵ Csak röviden említjük meg, hogy az ereklyének a török hódoltság során nyoma veszett. Híre, emlékezete azonban olyan nagy lehetett, hogy még kétszáz esztendő múlva is ihlethette Hogger Jánosnak témában, áhítatformában annyira középkorias alkotását (1742), amely az alsóvárosi templomnak a tisztítóhelyen szenvedő lelkekről elnevezett oltárán látható, és amely a szőlőajtóban vérrrel verejtékező Krisztust ábrázolja. Sebeiből kiömlő vére a kereszt lábát átölelő kádba folyik. A körülálló szentek kagylóval merítenek belőle és a tisztítóhelyen szenvedő lelkeknek nyújtják.

Az Oltáriszentség egykorú szegedi tiszteletét idézi föl az a gótikus pasztofórium-töredék²³⁶ is, amely a várbontásnál került elő. Nem lehetetlen, hogy a szentvér ereklyét is éppen ebben őrítették. Bizonyos, hogy a szegedi szentvért kultusz a fenyegető középkori eretnekséggel szemben, amelyek tagadásba vették Jézusnak az Oltáriszentségben való jelenlétét, illetőleg az átlényegülés titkát, a katolikus hittételt is érzékletesen hangsúlyozta. A tápai templom szentélyének töredékekben máig ráánkmaradt középkori apostolfreskói körülvették az Oltáriszentség színében köztük tartózkodó mesztert, tehát az Utolsó Vacsora szimbólikus képe tárult a hívek elé. Mindez mutatja az Oltáriszentség virágzó szegedi kultuszát, közte úrnapjának fényes megülését a középkor végén.

Következő adataink a XVII. század utolsó évtizedéből származnak,²³⁷ tehát közvetlenül a török utáni időkből. Az alsóvárosi kolostor egykorú kéziratos följegyzése szerint úrnapján reggel 6 órakor harangoztak, majd zsolozsma és a templomban csöndes mise következett. Közvetlenül utána körmenet a Várba, ahol nagymise és német prédikáció volt, nyilván a katonák számára, mert akkor még nem volt a Városnak német lakossága. Ennek végeztével a körmenet a Palánkban felállított úrnapi oltárokhoz vonult. Az ünnepség a kapitány házánál, vagy esetleg a prófontháznál (*apud Domum Capitanei vel apud Domum profiani*) elhangzott magyar prédikációval fejeződött be. Lehetséges, hogy úrnapjának a várban való ünnepélyes megülését a népelekezet ihlette. A szentvért ugyanis a középkorban a várbeli Szent Erzsébet-templomban őrítették. Bár az ereklye ekkor tudunkra már nem volt meg, a templomot pedig török mecsetté alakították, és nem lett belőle többé katolikus szentély, a hagyomány mégis szívósnak mutatkozott.

²³⁴ Nyelvemléktár VII, 235, 357.

²³⁵ *Bálint S.*, Szentvérnep. MNY 1955.

²³⁶ Képe: Szeged városa 20.

²³⁷ *Somogyvári Hetény* O.F.M. kéziratosa hagyatékból.

Az úrnapi búcsú Alsóvároson a következő, tehát az ünnep nyolcadába eső vasárnap volt. Forrásunk elmondja, hogy a 7 órai harangszó után zsolozsma, majd csöndes mise volt, végül a körmenetre került sor. A négy úrnapi oltár rendre Gábor deák, Pálfi János, Sárkány János házánál, az utolsó pedig a templom kapujánál állott. Az úrnapi búcsú nagymisével és magyar szentbeszéddel fejeződött be.

Már a barokk időköt idézi az az úrnapi rendtartás, amelyet a Város 1724. évi tanács jegyzőkönyve örökített meg: *Úrnapiján a solemnis processión böcsületes céhek között és nemes város s úgy tekintetes hadi rend között ilyen rendtartás observáltatott. A céhek előtt egynéhány pár deákcokskák saját zászlójukkal mentek. Az böcsületes céhek közül pedig akiknek zászlójuk még nem volt, előre mentek. Utánuk zászlós céhek közül először gombkötők, azután a szabók, szűcsök, csizmadiák és legutóbb az mészárosok. Kik után oskolabéli deákok. Azután tisztelendő páter franciskánus uraimék szokásuk szerint kereszteltek. Utánuk pedig tisztelendő klérus az Úr testével. Az umbellát négy böcsületes városi ember vitte éppen be az várba, az holotti szent mise után nemes fendrich (= zászlós) uraiméknak kezekbe adván... prefektúrára említett umbellát vitték az holott utolsó szent áldás után meg embereinknek resignáltak. Granatéros compania pediglen mindenütt előre aperte menvén, minden szent áldás után tüzet adott. Ezek után prefektúrán (= városházán) vala az magyar prédikáció is. A fegyverben lévő 12 purger ember az Úr testét fegyveresen parókiabéli templombul éppen az városkapuig kísérték, az holott 8 halapártos káplárok helyekbe állván, az egész processión által umbella mellett mentek. Prefektúrában pedig benedictio után megint az fegyveres purgerek említett káplárok helyett umbella mellett állván, éppen parókiabéli templomban, az honnét indult vala az processio, kísértették. Amidön pedig a rác templom mellett ment volna a processio, azok is az Úr testének tiszteletére harangoztak és így szépen és csöndesen vége lett a processiónak.*²³⁸

Mint látjuk, ez az ünnepélyes, hitvalló barokk hódolat egyesítette az egész szegedi társadalmat a céhes polgárságot és várbeli katonaságot, diákokat és minden városrész híveit. A tiszteletadás a görögkeleti lakosság részéről sem maradt el.

A múlt század első felének úrnapi búcsúin a polgárórség díszruhás tagjai is résztvettek, s „egyetlen hadi tetteikkel, szép sortüzelésökkel az ünnepély magasztosságát emelték” Az ünnep hangulatához még a századforduló táján is hozzátartozott a Rozália-kápolna mellett fölállított mozsárágyúkból való lövöldözés is. Ez a puskaművesek hagyományos tiszte volt. A kilőtt faszilánkkal fájós fogat szoktak régente piszkálni.²³⁹

Az *úrnapi búcsú* néven is emlegetett ünnepélyes körmenet magán úrnapiján csak Palánkban tartották. A többi városrészekben a rákövetkező vasárnap volt. Ezt régebben *kisúrnapija* néven ismerték. Az egyházi előírások értelmében a négy, virággal, zöld ággal díszített, olttárral ellátott úrnapi sátornál a körmenet megáll, és a pap áldást oszt. Felállításuk, éresítésük régebben egy-egy család, illetőleg jámbor társulatok hagyományos joga volt. A zöld ágat a Tisza füzeseiből, a virágot kertekből szokták összehordani. Sokan a földjükön kötnek búzából és mezei virágból koszorút és a sátor falára akasztják. A szertartás után ezt kérik vissza. Ugyanis a virágokat sokszor nagy tolakodás közben a hívek között szokták kiosztani. Az úrnapi virágot régebben beteg fürdőjébe tették. *Tápén az úrnapi koszorú* álmatlan beteg feje alá kerül, hogy pihenni tudjon. Alsóvároson a halott feje alá a koporsóba még a közelmúltban is olyan virágot, fűvet tettek, amelyen a sátorban a Szentség állott. A tápaiak akasztanak belőle az istálló horgfájára is. A *földeákiak* az úrnapi sátorból hozott fűvet fölteszik a háztető alá, a gerendára, hogy a villám bele ne csapjon a házba. Főzetét a tápaiak gyerek, beteg fürdőjébe, a *gyeviek* pedig üvegből a felfúvódott tehén szájába öntik. Szintén a gyevi asszony a kenyér „begyulladásá” esetén három helyről kér úrnapi ágat. Ezt egy nagy üst vízben fölforralja, majd kilenc lében megmossa belőle a süttöknőt, lapockát, szitát, keresztvesszőt. A levét mindannyiszor napnyugta felé önti ki. Végül az így megmosott szerszámokat szentelt vízzel is meghinti. Az úrnapi ágat a *szankiak* szőlejükbe viszik ki. A kiszomboriak a körmenet útvonalát szénával szokták meghinteni. A szertartás után széthordják és a jószággal etetik meg. Az úrnapi széna a beteg állatok megcsutakolásához is használatos. Így elmúlik a baj, seb róluk.

²³⁸ Reizner J., Úrnapi körmenet Szegeden 1724-ben. SzH. 1872, 66. sz.

²³⁹ Kálmány I, 111.

Úrnapi körmenet Tápén (1940 körül, Benedek László fővétele)

Sajátos módon valamikor úrnapiján is zöld ággal díszítették a házakat. Ez a hagyomány már csak Tápén él. Az ágat utána a tetőre vetik, hogy harmat érje, majd a padlásra kerül.

Úrnapija a szegedi szőláskincsbe is belekerült. Ha sokan jelennek meg valahol, azt mondják rájuk, hogy *kirukkoltak, mint úrnapiján a dëákgyerökök*. Valamikor ugyan is az egész Város diáksága résztvett az úrnapi búcsún. Ha valakinek valami hiba van az öltözetén, arra régebben azt mondták: *föľtözött mint úrnapikor a dëákgyerök*. Az egykorú magyarázat szerint az egyszeri diákgyerek szépen felöltözött, de mivel csizmája nem volt, mezítláb kellett a körmeneten résztvennie.

ORBÁN (máj. 25.), népiesen *Urbán* napját főleg a szőlősgazdák tartják számon, mert a májusvégi kései fagyok sokat árthatnak a virágzó szőlőnek. Ezért mondják tréfás-bosszúsán a tanyaiak, hogy azt is agyon kellett volna ütni, aki Orbánt beletette a kalendáriumba. Egy *Szõregen* följegyzett hagyomány²⁴⁰ szerint, amikor a kalendáriumot csinálták és a szenteket belerakták, Orbán a kocsmában mulatott. Késõn ment haza. Kérdezte, hogy az õ neve hova került. Amikor megtudta, hol van, azt mondta,

²⁴⁰ Kálmány III, 176.

hogy miért nem tették a tél közepére, akkor bele tudta volna fagyasztani a borjút a tehénbe, az asszonyba pedig a gyereket.

Orbán a szegedi kádár céhnek volt a védőszentje, mert a bort idéző kehellyel szokták ábrázolni.

MEDÁRD (jún. 8), a szegediek ajkán *Mérdádus* alakban is. Azt tartják, ha nevénapján esik az eső, utána negyven napig esős időszak várható. Ha a nap süt, hideg tél várható. Ha nem esik, de szükség volna esőre, akkor a gyeviek szerint egy nagy kakast e napon meg kell fürdetni, hogy hamarosan zápor kerekedjék.

A gyeviek a *Legyes Margit* hiedelemvilágát Medárd napra hozzák előre. Ezen a napon osztják a legyeket. Elűzésük végett papírlapra kell írni a következőket: *MA VAN MEDÁRD NAPJA, INNEN LEGYÉK TAKARODJATOK!* E lapokat azután a gazdasszonynak éjfél tájban mezítelenül kell azoknak a helyiségeknek ajtajára írni, amelyeket legjobban járnak a legyek.

MARGIT (jún. 10.) Szent István királyunk unokája, Skócia királynéja. Népünk ajkán *Legyes Margit*.

Máig élő — egyébként a szent legendájából ismereteink szerint nem magyarázható — hiedelem szerint ezen a napon csukva kell tartani az ajtót, ablakot, hogy minél kevesebb légy legyen a háznál. A magyar-szentmihályi és monostori nép hiedelme szerint²⁴¹ Margit asszony a legyek királynéja, és ezen a napon minden konyhába beereszt egy kötővel. Úgy lehet védekezni ellene, hogy e napon mise idején a szántóföldről hozott földet kell a házban szétszórni. Így majd nem lesz légy.

Nem lehetetlen, hogy e hiedelmek eredetileg Antiochiai Szent Margithoz (júl. 13.) fűződtek, aki gonoszűző középkori hagyományainknak ismert alakja volt.

ANTAL (jún. 13.) Szegeden is a hívek körében a legnépszerűbb szentek egyike, öregek *Csudatévő Pádvai Szent Antal* néven szokták emlegetni. Különös tiszteletben tartják az *alsóvárosi* és *röszkei* paprikatermelők.²⁴²

Napját a régivágású parasztok máig pirosbetűs ünnepként ülik meg. Ezen a napon nem jó dohányföldeken dolgozni, szőlőhegyen lépni, még a gazdájának sem. Okát magyarázatát már nem tudják. Nem jó lisztbe nyúlni sem, mert aki ezen a napon bele-nyúl, azt kiveri a *Szent Antal tüze*. Még rántást sem készítenek. Olyan ételt főznek, amelyhez nem kell liszt. A Szent Antal tüze egyébként az orbánc egyik fajtája, amelyet sokszor az anyarozzsal kevert gabona okozott.

Ez a hiedelemcsoport nyilván még Remete Szent Antal később elhalványodott középkori kultuszából tapadt a páduai szent népszerű alakjához. Ismeretes a szakku-tatás előtt, hogy a XI. században alapított *antonita* szerzet a betegápolás mellett arról is gondoskodott, hogy anyarozstól megtisztított gabonát, kenyeret juttasson a népnek.²⁴³ Később erre már nem volt szükség, de az orbánc jellegzetes, középkorból származó mágikus neve megmaradt.

Akit a Szent Antal tüze kiver, úgy próbálják gyógyítani, hogy olyan férfival csiholtatnak rá kovából tüzet, akinek Antal a keresztneve. *Deszken* ezt a szertartást három Antal nevezetűnek kell elvégeznie. *Szatymazon* Szent Antal napján elvezetik a gyerekeket olyan házhoz, ahol Antal nevű ember van. Ez hármat üt a talpukra, hogy elkerülje őket a Szent Antal tüze. *Kisteleken* a beteg arcára vörös kendőt terítenek és erre csiholnak rá.

²⁴¹ Világunk alakulásai 40.

²⁴² A paprika szentje. SzN. 1891. 161. sz. Vö. még *Bálint S.*, A szegedi paprika 46.

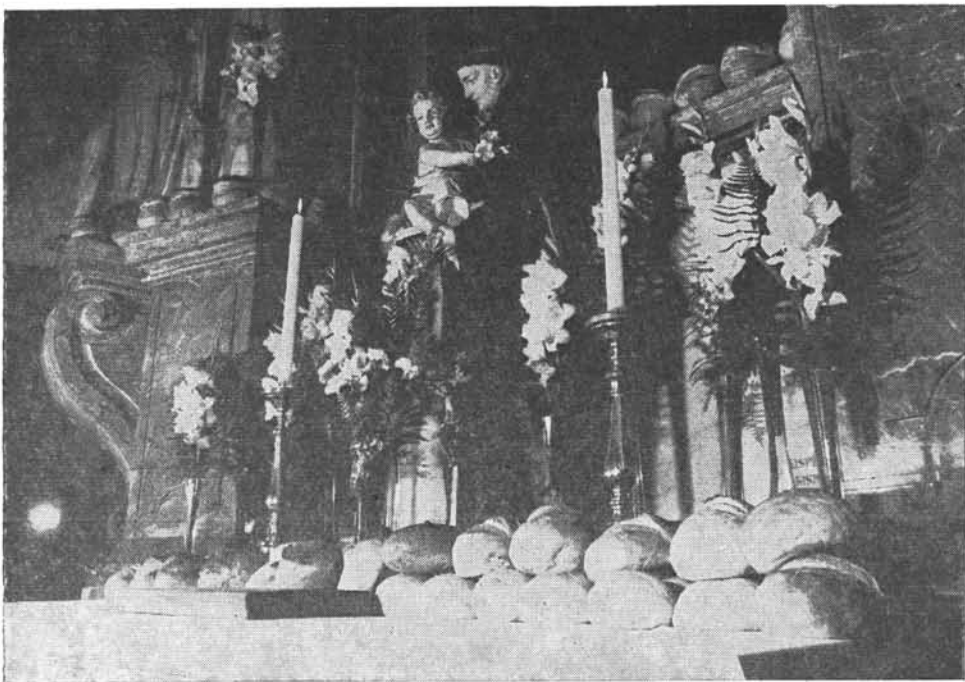
²⁴³ *Magyary-Kossa Gy.*, Magyar Orvosi Emlékek. III, 13.

A betegség neve szólássá is vált. Akinek bortól kipirosodott az arca, arra is mondják: *kiverte a Szent Antal tüze*. Így tudja már Dugonics András,²⁴⁴ de ismeri Móra Ferenc²⁴⁵ is.

Szatymazon Szent Antal napjára learatnak három kereszt rozst, hogy jó termés legyen. *Tápén* találó *szentantalcipó* néven emlegetik a nem kötelességből, hanem jó szívűségből, nagylelkűségből nyújtott rendszeres támogatást. Ilyen a szülőknek háza- gyermekeik életének megkönnyítésére adott állandó segítsége.

A szent névnapján alsóvárosi, templombeli oltárát a *Szent Antal kenyere* néven emlegetett cipókkal rakják meg, amelyeket a hívek a régebbi évtizedekben koldusok, szegények számára ajánlottak föl. Megáldásuk után vagy egészben, vagy főszeletelve kerültek szétosztásra. Napjainkban nyomorgó szegénység már nincsen, ezért mindenki kap belőle, aki a tiszteletadáson részt vesz.

A *szentantalkönyv* a szent tiszteletére szerkesztett ájtatossági mű, amelynek a *gyeviek* babonás erőt is tulajdonítanak. A család távollévő, főleg harctéren, fogságban sínylődő tagjának sorsára szoktak a könyv forgatásával következtetni. A művelet előtt imádkoznak belőle. Ezután a könyvbe egy kulcsot úgy helyeznek el, hogy csak a feje lássék ki belőle. Most a könyvet és benne a kulcsot zsinórral átkötik. Két szemközti álló személy összeérinti jobb kezének mutatóujját, ide kerül a kulcs. Most kérdezik: *imakönyvem, mondd mög neköm, él-é még a fiam?* Ha a könyv balra billen; él, ha jobbra: már meghalt. A kísérletet felajánlás (néhány gyertya a szent templomi szobrára, pénz a perselyébe) is kísérni szokta.²⁴⁶

Szent Antal kenyere (Horváth Dezső felvétele)

²⁴⁴ Példabeszédek II, 185.

²⁴⁵ Ének a búzamezőkről I, 151.

²⁴⁶ *Belovai Sándor* közlése.

Tömörkény idejében a nagylányok az alsóvárosi templom Szent Antal-szobrához is eljártak „*kérőé*” könyörögni.²⁴⁷ Erről a házasságnál bővebben is megemlékezünk.

IVÁN (jún. 24.), másként *Körösztlő Szent János*, tanyaiak ajkán olykor *Búzavágó Szent János* napja a nyári napfordulat időpontja, amelyet a maga módján minden nép számontart. A *Szent Iván tüze* napszimbólum, és a hozzá fűződő hiedelmek, szokások voltaképpen a napmelegnek, tűznek tisztító, gyógyító, termékenyítő erejébe vetett hitben gyökereznek.

A *fölsővárosi* tűzugrálást a múlt századból legrészletesebben Kálmány²⁴⁸ jellemzi:

„Szent Iván estéjén magas helyre: töltésre, dombra tüzet raknak, és pedig ha szalmából, akkor a boglya alját, ha rőzsből vagy vesszőből rakják, akkor a tetejét gyűjtják meg. Azután átugrálnak rajta. Ugrálás közben almát, cseresznyét dobnak a tűzbe — olykor ágastul és garabolyostul — s a legények így biztatják egymást:

Né félj pajtás, ugord át!
Nem süti mög a pófád.

A kislányok a következő dalt dalolják:

Zód erdőbe jártam,
Tőfa tüzet raktam.
Addég rakosgattam:
A kötőmre pattant.
Raktam a kosárba,
Vittem a vásárba.
Kérdik a vásárba:
Mi van a kosárba?
Rókabúr-é, kutyabúr-é?
Patiza tojása.

A nagylányok ezt dalolják:

Virágos szent János,
Éccakád világos.
Még előtted löszök,
Tüsztoletöt töszök.
Csak addég világos
Lősz, osztán homályos.

Ekkor belevetik a tűzbe a gyümölcsöt:

Hajtsuk, hajtsuk
A cseresznye ágát!
Most éli szép világát.
Hagy szakajtsunk a szépibű,
Szeretőmnek: Kis Pétörnek a szívibű!

Aki a Szent Iván tüzét átugorja, öregek hite szerint nem lesz rühes, tetves, bolhás. Aki megtapossa, annak a *vaktetű*, vagyis a fagyásból származó viszketegség nem szántja fel a talpát. A tűzön áthajtott jószág egészséges marad. A tűzbe hányt és kikapart gyümölcs eltéve, torok- és hasfájásról jó. A tüzet ökörfarkkóroval, Tápén sulyfűből, peremizsből, istenkorbácskájából és egyéb növényekből kötött csomóval is, amelynek ez esetben *babozó* volt a neve, meg szokták csapkodni. Utána *mögbabozták*, vagyis meglegyezték vele a kerti veteményeket, hogy penészesek ne legyenek, sokat teremjenek.²⁴⁹ Olykor azonban saját magukat is, hogy egészségesek maradjanak. *Sövényházán*

²⁴⁷ Munkák és napok 147. Vö. még: Szent Antal és a szegedi lányok. SzN. 1899, 295. sz.

²⁴⁸ *Kálmány* I, 106.

²⁴⁹ *Kovács* 376.

a jószágot is áthajtották a tűzön, hogy egészségesek legyenek. Az eszköznek más neve szentivánsóprű. A Szent Iván tüzét átugró legény még abban az esztendőben megnősül, a lány pedig férjhezmegy. Talán említésre érdemes, hogy a tüzet *Őszentivánban* 1957-ben még ugrották. Szegeden is ismeretes szólás: *hosszú, mint a szentiványi ének*.

A század elején még szokásos volt, hogy az ünnep elején gyerekek járták tudomásunk szerint *Alsóváros, Tápé, Földeák* utcáit, ajkukon ezekkel a szavakkal: *híntsek kentők almát, ha nem: pedig hajmát!* A házbeliek anélkül, hogy megtekintésükre kijöttek volna, a kerítésen keresztül vagy az ünnepre érő szentiványi almát, egyéb gyümölcsöt, vagypedig aprópénzt szórtak nekik ki. Az ajándékokat gyermeki mohósággal felkapkodták, majd versüket hangoztatva, tovább haladtak. A *földeákiak* úgy tartják, hogy a gyerekeknek szórt almával voltaképpen a család elhunyt gyermekeit vendégelik meg.

A *verbicaiak* szerint²⁵⁰ Szent Iván napja előtt nem jó a gyümölcsöt késsel vágni, mert akkor abban az esztendőben sok jégeső lesz, meg *nyila*, azaz villámcsapás. A Szent Iván tüzébe szerintük azért kell gyümölcsöt dobni, hogy az angyalok vegyenek belőle, vagy akinek kishalottja van, annak a számára. Meg is kell nevezni, hogy kinek szánták.

Általános vélemény szerint Szent Ivánra *szakad mög a búza tüve*, tehát aratásra már alkalmas. Szerencsés lesz az az ember, aki — Kálmány följegyzése szerint — Szent Iván éjszakáján a búzában alszik és meghallja a búza tövének felszakadását.²⁵¹

Kálmány *Magyarszentmárton* szegedi eredetű népének ajkáról jegyzett le egy különös legendát. Eszerint Keresztelő Szent János kétszer született. Másodszor Szent Dorottya szűz szülte a világra.

JÁNOS ÉS PÁL (jún. 26.) napján *Alsóváros*on, azonkívül tudunkra még *Tápén Sándorfalván*, a bácskai *Óbecsén* gyertyát szoktak a templomban szenteltetni, amelyet égháború idején gyújtanak meg.

Óbecse a XVIII. század második felében kihelyezett szegedi barátok gondviselése alatt állott.

Szent János és Szent Pál római testvérpár volt. Együtt szenvedtek vértanúhalált (362). Tudomásunk szerint a liturgiátörténeti kutatás még nem derítette ki, hogyan kapcsolódott az ő személyükhöz a szertartás. Lehetséges, hogy az ünnepükre rendelt breviáriumi szöveg is ihlette: *Olajfák és világitó szövénekek ők ketten az Úr előtt. Hatalmuk van az eget elzárni föllegekkel és megnyitni kapuit, minthogy az ő nyelvük a mennyország kulcsává tétetett.*²⁵² Ehhez tegyük még hozzá, hogy ünnepnapjuk a forró, égháborúkkal veszélyes kora nyárra, az aratás idejére esik, ami érthetővé teszi a *vihargyertya* néven is emlegetett szentelménynek az ő alakjukkal, pártfogásukkal való kapcsolatát.

A szegedvidéki kultusz ősi forrása az alsóvárosi franciskánus templom, ahol a múlt században még a Város, továbbá a környező faluk és tanyák jámbor asszonynepe is résztvett az ünnepélyes szertartáson. A templom előtt mézesbábosok és gyertyaöntők sátrai, ahonnan a hívek a család gyertyáit beszerezték. Manapság *Sándorfalván* virágzik a szertartás leginkább, a napot félünnepnek tekintik. Sajátos fejlemény, hogy itt egy-egy doboz gyufát is megszenteltetnek. Ez a *szentölt gyufa* csakis a szentelt gyertya meggyújtására szolgálhat.

LÁSZLÓ KIRÁLY (jún. 27.) tisztelete leginkább a helybeli céhek körében élt. Így ábrázolásbeli (ikonográfiai) sajátossága: sujtásos díszmagyar öltözete miatt a *gombkötők*, a kezében levő bárd miatt pedig a *mészárosok* választották egyik védőszent-

²⁵⁰ Kálmány EA. 2816.

²⁵¹ Kálmány EA. 2816.

²⁵² „Isti sunt duae olivae et duo candelabra lucentia ante Dominum: habent potestatem claudere coelum nubibus et aperire portas eius, quia linguae eorum claves coeli factae sunt”.

A mészáros céh zászlaja Szent László képével (MFM, *Hernádi Oszkár fölvétele*)

jükké.²⁵³ Az alsóvárosi templom barokk főoltárán (1713) Szent István királlyal hódol Mária, a Szögedi Segítő előtt. Neve törzsökös parasztságunk körében elég ritka, aminek talán névmágiás háttere van: nem akarnak lusta, dologkerülő gyermeket. Ugyanis a László személynév *Laci* alakja a nyári lankasztó forrásra utaló szólásokban a szegedi nép körében is él. Aki nyáron lustálkodik, elernyed a melegtől, kellenül dolgozik, arra azt mondják: *nyakába ült a Laci*, másként: *nyakába ült a Laci a körtvével*. További változatok: *áruli a lacikörtvét*, *nyakába ült a lacikörtve*. A *laci-betyár* eredeti szegedi jelentése 'piacon lézengő, legföljebb csak rövid alkalmi munkára vállalkozó naplopó'. Ezek valamikor a mostani „Bérház” (Széchenyi tér 11.) helyén állott, négy utcára nyíló, árkádos *lacikonyha* körül hajtották magukról a legyet és várták a jószerencsét. A múlt század végén a hajléktalanok, csavargók éjszakai menedékhelyének a közúti híd alatt *laci szálló*²⁵⁴ volt a tréfás-irónikus neve. Tanyán használatos a *laci ház*, ama nyári konyhából és belőle nyíló szobából álló egyszerű melléképület megnevezésére, amelyben eredetileg csak nyáron laktak. A tanyaalakulás kezdeti szakasza volt ez, télire még bejöttek a városba.

PÉTER—PÁL (jún. 29.) az aratás kezdő időszaka. Emiatt sűrűn emlegetik, de ősi hagyományok, illetőleg hiedelmek nem fűződnek hozzá. Tréfásan meg szokták jegyezni: hogy édesapjuk szegény ember lehetett, hogy kettőjüknek csak egy névnapot tudott szerezni.

Szent Péter a szegedi mondai hagyománynak is közismert alakja, a földön vándorló Krisztusnak kísérője, mintegy az emberiség képviselője Isten oldalán. Erről a szegedi mondavilággal foglalkozó fejezetben esik bővebben szó.

Ezen a napon szokták régebben megülni a jórészt szegedi néptörzsből települt *Földeák* faluban a *rúzsalkodalom* ünnepét. Eredete a múlt század derekán a szegedi származású Oltványi Pál helybeli plébános alapítványára megy vissza és célja szerint a fiatalok vallásos buzgalmának ébrentartását szolgálta. A templomatyja a falu leányai és legényei közül három jóravaló párt kiválasztott. Ezek az

²⁵³ *Hilf* 97.

²⁵⁴ SzN. 1892, 116. sz.

ünnepecserején az oltár előtt foglaltak helyet. Utána a plébános alkalmas beszéd kíséretében imádságoskönyvvel, olvasóval és az alapítvány kamataiból származó pénzüsszeggel jutalmazta meg őket. Ezután a templomatyja a piactéren felállított díszes sátorhoz vezette az ünnepeket. Az egész falu ott volt, hogy megnézzék, az idén kik voltak méltók arra, hogy *rúzsaményasszony* és *rúzsavőlegény* legyen belőlük. Majd megszólalt a muzsika, elkezdődött a multság, a rúzsalkodalom, amelynek az esti harangszó vetett véget. A szokásnak csak helyi, egyházi gyökerei voltak, igazi hagyománnyá nem erősödött.

Szent Péter a *szegei* lakatoscéh védőszentje volt, mert kezében a menyország kulcsával szokták ábrázolni. Eredeti foglalkozása miatt a halászok is patrónusul tisztelték.

SARLÓS BOLDOGASSZONY (júl. 2.), vagyis Mária Erzsébetnél való látogatásának napja a jámborabb asszony népnek máig kedvelt ünnepe. Első említése az 1726. évi tanácsi jegyzőkönyvben: *Sarlós Boldogh Asszony Te Deum Laudamuskor 4 forint 53 dénár*. Ez az adat azt mutatja, hogy bizonyos fénnel ülték meg.

Ezen a napon a Város és a környék faluinak, tanyáinak templomaiban máig fodormentát (*Mentha crispa*) szoktak szenteltetni. *Szatymazon*, *Tápén* az asszonyok sarlóval metszik le a tövéről és úgy viszik a templomba. Tápén a betegek teát főznek belőle, amelyet nem cukorral, hanem mézzel szoktak édesíteni. Köhögésről is fogatosnak tartják. Mária nagy útjára emlékeztetve a *tápaiak* fájós lábat szoktak vele párolni, a *sövényházias* pedig borogatni. Régebben a halott koporsójába is szokták tenni a Nagyboldogasszony napján szentelt comborkával együtt. Ezen a napon valami keveset az asszony is arasson, hogy a jószág el ne pusztuljon. Ekkor tették régebben a szobába a *búzaborona* néven emlegetett fonott gabonát,²⁵⁵ amely egész éven át ott maradt. Hasonlóan megőrzik a mai napon szedett fodormentát is.

Az ünnepelés valamikor, még az első világháború előtt is egyetemesebb volt. Ezen a napon az egykori palánki Szent Dömötör-templom előtt álló Rozália-kápolnában nagymise közben történt az ünnepélyes *fodorméntaszentölés*, amelyen az egész Város és környék buzgóbb népe papjainak vezetésével kereszt alatt vonult föl. Ez a szentelmény tudunkra egyedül áll a katolikus liturgiában. Kialakulásának szegei körülményei sem ismeretesek. Adatok híján egyelőre helybeli szertartási fejleménynek kell tekintenünk. Mai tudásunk szerint mindenesetre helyi, illetőleg Városunkból szertesugárzó hagyományról van szó, amely még a XVIII. század pestisjárványai ellen való védekezésben, szakrális-mágikus bajelhárításban gyökerezik. Erre utal, hogy a szentelés eredetileg egy pestis-védőszentnek, Szent Rozáliának kápolnájában ment végbe. Ez a virágzó közösségi kultusz az első világháború, majd utána a Rozália-kápolna lebontása következtében enyészett el.

A szabadságharc idején azokat a szegei honvédeket, akiket más fegyver híján csak kaszával tudtak fölfegyverezni, *Sarlós Boldogasszony regementje* néven²⁵⁶ emlegették.

Nyilvánvaló, hogy az ünnepnek a szegei vallásos néphagyományban való megtisztelt helye magyarázza, hogy Vedres István a szegei kertészekből települt és a róla elnevezett *Vedresháza* patrónájának Sarlós Boldogasszonyt választotta. A búcsúnapon, vagyis az ünnepre következő vasárnap szegei kolostorokból fölkért szerzetesek méltatták a dolgos élet tisztességét.²⁵⁷

²⁵⁵ Kálmán EA. 2807, 2814.

²⁵⁶ Móricz P., Három történet. SzH. 1912, 6. sz.

²⁵⁷ A szárazon, vizen Istent ő fölségét munkáiban szemjélő, és leborulva ditsérő keresztényeknek. Így szóllott: Sarlós Boldog Asszony napján 1827 Eszt. Vedresházán P.Sz.V.M. Szegeden, Nyomtatott Grün Orbán betűivel. [Szerző: P. Szakátsy Vitus Minorita]; Riczó Bonaventura, Az emberi tehetségnek tüköre. Hirdettetett Vedresházán Sarlós Boldog Asszony napján 1830-dik eszt. Szeged.

KÁRMELHEGYI BOLDOGASSZONY (júl. 16.), népiesen *Kalmárhögyi Boldogasszony, Kármelus Szűzanya, Kapullárés Boldogasszony* napját csak jámborabb asszonyok tartják számon, bár a tiszteletére szentelt és *skapuláré, kapulláré* néven emlegetett vállruhá, a kármelita szerzetesrend lelki kiváltságaiban való osztozkodás jelképét népünk idősebbjei körében aránylag sokan viselik.²⁵⁸ A *tápaiak*, de *városiak, alsóvárosiak*, főleg asszonyok, az ünnepet megelőző kilenc napon át összegyülekeznek a Kármelhegyi Boldogasszonyról elnevezett temetőkápolnában. Mindig legalább kilencen kell lenniök. Kedvelt imádságuk a *hétörömű olvasó*, amely Mária hét örömét foglalja magában. A kilenced ideje alatt az ájtatoskodók egymás között ezer Úrangyalát osztanak föl és magányosan mindenki elvégzi a vállalt részt. Magára az ünnepre vigiliaböjttel is készülnek. Az ünnepi misén a pap megáldja a jobb kézben magasra tartott skapulárékat. Ezt, bajban, szükségben meg szokták érinteni.

Lehetséges, hogy ez a tápai kultusz a radnai búcsújárással, illetőleg annak kisu-gárvászával is összefügg. Az ottani kegykép ugyanis a Kármelhegyi Boldogasszonyt ábrázolja.

ILLÉS PRÓFÉTA (júl. 20.) napján a szegedi néphit szerint bármilyen szárazság volna is különben, az esőnek esnie kell. Ez a hiedelem az ótestamentom ismeretes előadásán²⁵⁹ alapszik: Illés könyörgésére eső hull az égből. Ha még *möndörög* is ezen a napon, akkor hemperegni kell a földön, hogy a hátunk ne fájjon.²⁶⁰ A *sövényháziak* tréfásan így fenyegetik meg az ünnep előtt a forróságot: *jaj neköd kánikulla, ha Illés próféta a nyakadat mögmossa!* Népünk a napot félünnepnek tekinti. Nem jó sütni, mosni. Illés kedvelt szegedi keresztnév.

A szegedi nép mitikus Illés-tisztelete nyilván még a középkori folklór televényéből táplálkozik. Számolni kell azonban pravoszláv, sőt bogumil ihletésekkel is. Erről a mondavilágnál külön és részletesen emlékezünk meg.

Felsőtanyán égháború idején meggyújtják a szenteltgyertyát, megkeresztezik, azaz keresztet vetnek az égre és ezt mondják: *Atyának, Fiúnak, Szentléloknak Istennek. Illés próféta lassan hordd az egeket, mert az Úr Jézus Krisztus most van itt lent köztünk.* Az egészet szükség szerint többször is elmondják.

Megemlíthetjük még, hogy egyik szegedi törzsokról sarjadt falunak, a dohánytermelő *Csanád-apácának* múlt század derekán épült templomában Illésnek hatalmas arányú képe látható, ami nyilván egyrészt a prófétának, mint az időjárás egyik patrónusának szorongó tiszteletére, másfelől pedig a szegedi hagyományok erejére mutat rá.

MÁRIA MAGDOLNA (júl. 22.) napjának hagyományai leginkább a naptári közelségben levő Illés próféta képzetköréhez kapcsolódnak. Ünnepén sem mosni, sem sütni nem jó. Az a hiedelem, hogy ezen a napon esnie kell az esőnek, mert Mária Magdolna is hullatta bűnei miatt a könnyeit. *Felsőtanyai* hiedelem szerint Illés ilyenkor meglátogatja Magdolnát és kérdezi tőle, hogy mit csinál. Magdolna azt feleli, hogy a nevenapját ünnepli. Illésnek erre eszébe jut, hogy ő a magát elfelejtette megülni. Hamarosan el is köszön e szavakkal: *elmögyök az ég aljára gurgulyázni* vagyis égháborút támasztani.

A Magdolna népünk körében igen ritka keresztnév, aminek nyilván névmágiás háttere van: nem akarják, hogy a leánygyermek élete a régi Magdolnáéhoz legyen hasonlatos.

²⁵⁸ Bővebben Ünnepi kalendárium II, 249.

²⁵⁹ Királyok I. 16, 29. II, 2, 12.

²⁶⁰ *Kálmány*, EA. 2862.

JAKAB (júl. 25.). A régi szegedi juhászok Szent Jakab apostol éjszakáján a csillagok állásából következtettek a jövő évi időjárásra. Nyilván ehhez a képzetkörhöz tartozik az is, hogy a szomszédos *horgosiak* az Orion csillagképet *Szent Jakab pálcája* néven emlegették. Nem lehetetlen, hogy e hiedelem halvány visszfénye Compostelai [= *campus stellae*] Szent Jakab középkori magyar kultuszának. A legendából ismeretes, hogy csillagok derítették föl a jámbor hívek előtt a szent sírját, a középkor egyik leghíresebb búcsújáróhelyét. A *tápaiak* úgy tudják, ha Jakab napján északról fúj a szél, akkor hideg tél lesz. Ha alszél fúj, enyhe, lucskos tél várható. A Szegedről kirajzott *szankiak* szerint a nap délelőtti időjárása megfelel a karácsony előtti, a délutáni pedig a karácsony utáni időjárásnak. Ezen a napon nem jó mosni, sütni. Régebben a nyomtatást ezen a napon kezdték meg. Egyik ezidőben érő almafajtának *jakabalma* a szegedi neve, amely talán még egy középkori szentelménynek, a Szent Jakab napján megáldott almának emlékezetét őrzi,²⁶¹ bár ez a hazai liturgikus hagyományból egyelőre nem mutatható ki.

A szegedi kalaposok egykori céhének Szent Jakab volt a védőszentje. E titulushoz az a középkori előzménye, hogy az Egyház a Compostelába, Szent Jakab sírjához zarándokló hívek jellegzetes, kagyló-díszes kalapját induláskor áldásban részesítette a bottal és tarisznyával egyetemben.

Az egykorú vallásosságot, helybeli áhitatformákat a múlt század első felében népiratokkal is szolgálta Grün Orbán szegedi nyomdája. Egyik, ma már igen ritka kiadványa „A Szent Jakab Apostolnak Lelki Kegyes Katholikusok’ Házi Áldása” (1834),²⁶² amely a házbelleket Isten oltalmába ajánlja, és amelyet a tisztaszoba falára akasztottak föl.

KRISTÓF (júl. 25.) tisztelete már szinte teljesen a múlté. Alakja *temesközi* népünk epikai hagyományai²⁶³ között élt.

Kálmány *Szövegen* lejegyzett mondája szerint, amikor Krisztus Urunk a földön járt Szent Péterrel nagyon elfáradtak. Egy folyó mellett ültek le. Átmentek volna rajta, de nem tudtak, mert csónakot nem láttak. Éppen arra ment Szent Kristóf, aki először Pétert vitte át, aztán visszajött Jézusért. Amikor a folyó közepén vitte, megszólalt: mintha az egész világot vinném, olyan nehéz vagy. — Éppen most azt viszed. — volt a válasz. Amikor átérték a vizen, Jézus megkérdezte tőle, hogy meg van-e már kereszelve? Még nem vagyok. Erre Jézus így felelt: a te neved lesz Szent Kristóf. Neki adta a föld kulcsát, Péternek pedig a mennyországát.

A rokon, de kopottab *szajáni* hagyomány így hangzik: Amikor Krisztus Urunk Péterrel a földön járt, a Tiszán akartak átmenni, de nem volt sem csónakjuk, semmijük sem. Hát egy óriás járt a Tiszán. Mondta neki Jézus, hogy először vigye át Pétert. Az óriás megneheztelt, hogy ő akár tizenöt embert is át bír vinni, nem akar eggyel kullogni. Pétert aztán vitte a vizen. A Tisza közepéről azonban kivetette a partra: Péternek majd kitörött a nyaka. Aztán visszament és Jézust vette föl. Vitte, aztán egyszer megszólalt: ejnye te magad olyan nehéz vagy, mint más tizenöt! Jézust letette a Tisza szélére. Az óriás mindjárt meghalt. A lelkét Jézus a köpönyege alá rejtette.

Régebben a szegedi nép is babonás képzetekkel szötte át Kristóf alakját. Olyan imádságot intéztek hozzá, amelynek segítségével kincset lehet találni. Innen a régi Dugonics-följegyezte szólás²⁶⁴ a gazdag emberre: *sokszor elmondta Kristóf imádságát.*

²⁶¹ A Jakab napi almaáldásról *Franz, A., Die kirchlichen Benedictionen I, 377.*

²⁶² Hasonló német szövegezés *Geistlicher Haus Segen des Heil. Apostels Jakobi. Közli Andree-Eysn, Marie, Volkskundliches. Braunschweig, 1910, 102.* Ebből esetleg arra következtethetünk, hogy az imádságot németek hozták magukkal a Városba és itt magyarosodott el.

²⁶³ *Kálmány II, 148, III, 173.*

²⁶⁴ „Szent Kristóf imádságáru az tartották régenten, hogy ki azt mindennap reggel ajtatosan elmondja: azon nap pénzre talál, de üdövel ezen gondolatnak módja megváltozott, el is múlt.” *Példabeszédek I. 161.*

Nagy Dezső közöl a Szeged népéből kirajzolt *Majláthfalváról* egy kéziratot,²⁶⁵ amely a kincásók Kristóf-imádságát, a kincskeresés mágiikus módjait tartalmazza. A szöveg nyilvánvalóan német népkönyvből való fordítás.

ANNA (júl. 26.), népiesen *Szent Anna asszony* a szegedi tájnak és népnek máig a legtiszteltebb bibliai alakjai közé tartozik. Ennek már a középkorból több jelentős nyoma, illetőleg emléke van. Ilyen a *kiszombori* templomnak talán még a XIV. századból származó igen szép *Mettertia-freskója*, vagyis Szent Anna, Mária és a Kis Jézus együttes ábrázolása, továbbá *Algyő* gótikus eredetű templomának Anna-titulusa. Hogy tisztelete népünknel már ekkor általános lehetett, bizonyítja az a kéz alakú ereklyetartó, amelyet a szegedi szabó céh számára a XVI. század első felében szegedi ötvös készített, és amelyet jelenleg a dubrovnikai székesegyház kincstárában őriznek.²⁶⁶ Tudvalevő, hogy a szabók Szent Annát már a középkorban védőszentjükül tisztelték.

Meg kell említenünk, hogy Szent Anna kezének szegedi kultusza még századunk elején is virágzott. Ezzel a ponyvairodalomban is fennmaradt imádsággal szokták volt főleg az asszonyok köszönteni:

*Óh áldott Anna, szent anya, köszöntelek tégedet szívem belső hajlékából és örvendezek azokon a malasztokon, melyekkel Téged a mindenható Isten szent keze által fölékesített, midőn azon édes onokádat gyakran hordozád, megigérte, semminemű kérésedet meg nem veti... Tehozzád járulok azért nagy bizalommal, igaz ájtatossággal és szívbéli reménységgel, csókolván szent kezedet. Óh tégy részséssé engem az én buzgó és alázatos kérésemben, és engedd, hogy én a Te szent kezedet itt és holtom után pedig örökké csókolhassam. Amen.*²⁶⁷

Tisztelete a középkor végén a szegedi premontrei apácák, benignák körében is élt. Ő az asszonyi munkában, a mindennapi élet szürke kötelességeinek teljesítésében, a család és rászoruló emberek szolgálatában való érdemszerzésnek példaképe:

*Assunt Annae sollemina
haec nobis dant solatia,
nam nobis eius filia
inclita tulit gaudia.*

Ez a himnusz hazai emlékeink között csak Szegedről ismeretes. A Szegedi-kódex egykorú dallamát is megőrizte.²⁶⁸

A képzőművészeti emlékek közül figyelmet érdemel még az alsóvárosi templom barokk oltárképe, ismeretlen mester XVIII. századi alkotása, amely Szent Annát gazdasszonyként és édesanyaként ábrázolja. Nyilván középkori hagyomány alapján a magyar szabók céhe a régi palánki Dömötör-templomban oltárt emelt (1770) a tiszteletére. Védőszentje volt a németzabók és kádárok céhének is.

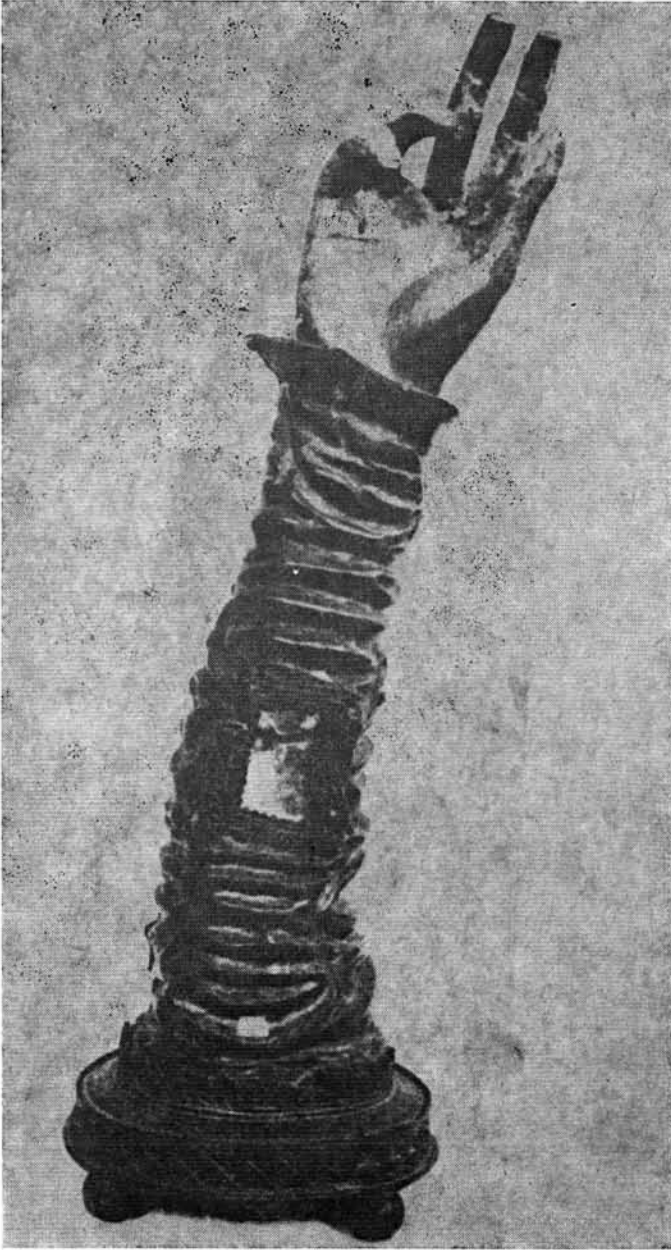
Régen a szegedi asszonyvilágnak volt legkedvesebb szentje: magtalanok, áldott

²⁶⁵ Nagy D., A kincskeresők Kristóf-imádsága egy újabb varázskönyvünkben. Index Ethnographicus 1960, 95. A kéziratot a szegedi Somogyi-könyvtár őrzi.

²⁶⁶ Szeged városa 25, 27. Vö. még *Mihalik S.*, A raguzai dóm szegedi ereklyéje. Szépművészet 1940. Ünnepi kalendárium II. 95.

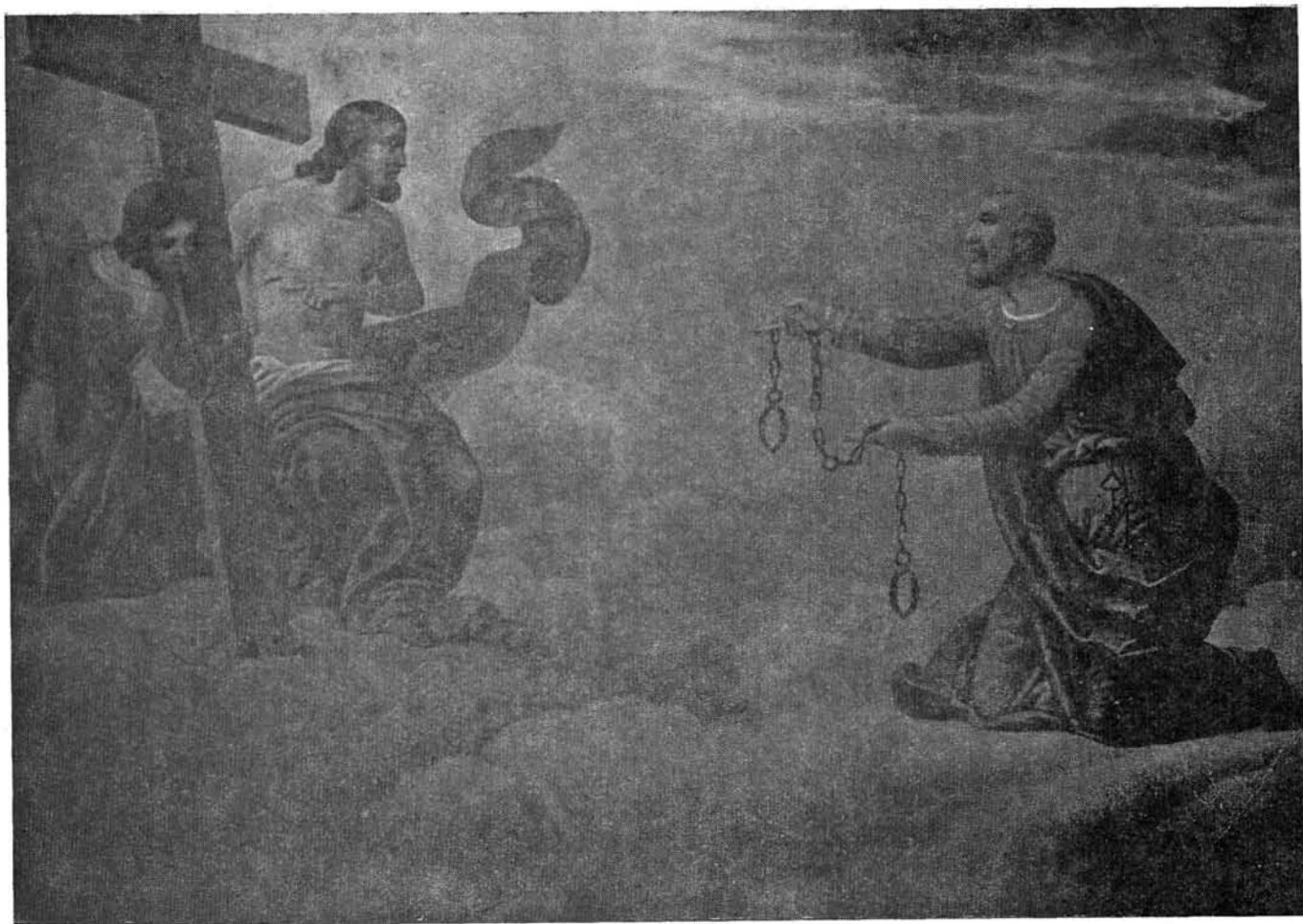
²⁶⁷ Ennek kultikus és néprajzi hátteréről, európai összefüggéseiről *Kleinschmidt, B.*, Die heilige Anna. Ihre Verehrung in Gesichte, Kunst und Volkstum. Forschungen zur Volkskunde. 1—3. Düsseldorf 1930, 393; Marxista szemlélettel világít a kérdésre *Lajta E.*, A nagy Szent Család ikonográfiája. Művtört. Ért. 1954; A magyar szakrális ponyvairodalom számos terméke magasztalja Anna kezét. Így: *Szent Anna Asszony csudatevő keze*. Nyomtatta Burger Zsigmond Szegeden. É.n. (1860 tájáról).

²⁶⁸ *Radó, P.*, Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques de Hongrie. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XX. Budapest 1945, 15; Mindezekről bővebben Szeged középkori műveltségéről, népeletéről szóló, megjelenésre váró munkánkban esik szó.

A szegedi szabó céh Szent Anna ereklyéje (1532)

állapotban levők pártfogóul tisztelték. Pünkösds után gyermekáldásért, könnyű szülésért kilenc kedden böjtöltek. A böjt nagyjából éppen névünnepével fejeződött be. A hagyomány erejére jellemző, hogy akárhány *tápai* várandós asszony manapság is titokban megböjtöli a keddet, és főtt ételt sem eszik Anna asszony tiszteletére.

Vasas Szent Péter oltárképe a Csillagbörtön egykori kápolnájában *(Ulrich Ferenc fölvétele)*

A Szent Annának szentelt *kedd* egyébként évszázadokon át, még századfordulónkon is asszonyi dologtöltő nap volt. Erről a hét napjainak jellemzésénél még bővebben szólunk.

Mindezek alapján nem csoda, ha Szent Annát a szegedi tájon *Keddasszony* szómágiás néven is szokták emlegetni.²⁶⁹ Ez az elnevezés Katona Lajos helyes véleménye szerint még a középkor végének jámborságában gyökerezik.²⁷⁰ Ez az időszak volt ugyanis az Anna-kultusz fénykora. Külön napot is szenteltek a tiszteletére éspedig a keddet. A Keddasszony képzetkörébe nyilván valami régi mítikus, nem föltétlenül jóindulatú, rettegve tisztelt női alak jellemvonásai is beleszövédték, aki megbünteti azokat az asszonyokat, akik az ő napját, a keddet nem tartják tiszteletben. Ugyanakkor azonban a Keddasszony Szent Anna módjára meg is segíti a benne bizakodó, gyermekáldásért, könnyű szülésért könyörgő asszonynépet. *Szöregi jámbor öregasszonyok* még a múlt század végén is *újhód keddjén* misét mondtak Anna asszony tiszteletére.²⁷¹

VASAS SZENT PÉTER (aug. 1.) napja a főapostol börtönbilincseiből való szabadulásának ünnepe. A szegedi középkor *Kepegyontó Szent Péter* néven²⁷² is emlegette.

Említésre érdemes, hogy a szomorú hírességű szegedi békét (1444) ezen a napon kötötték. Hogy hűségesen megtartják: Ulászló királyunk az Evangéliumra, a török pedig a Koránra esküdött. Már pár nap múlva, Domonkos napján (aug. 4.) megszegték. Estére kelvén hatalmas földindulás rengette meg a Várost, házak dőltek össze. A lehangolt nép ebben Isten ujját látta.

A máig álló alsóvárosi gótikus, Havi Boldogasszony tiszteletére szentelt templomot a XV. század utolsó évtizedeiben egy Árpád-kori, egykor Johannita templomból építették újjá, amelynek nyilván Vasas Szent Péter volt a védőszentje. Egykori kultuszáról közelebbit nem tudunk, később azonban két évszázadon (1738—1938) át volt a Városnak fogadalmi napja.²⁷³

Az 1738. évi pestisjárvány, népiesen *gugahalál* idején a szegedi betegek elkülönítője (lazarethum) a mai rókusai templom táján, akkor még lakatlan területen állott. A vész augusztus első napján szűnt meg, és ezért a Város népe a barokk időkre jellemző módon megfogadta, hogy Vasas Szent Péter napját 100 esztendőn át a legnagyobb ájtatossággal fogja megünnepelni.

Még Szeged Szeged Várossa marad — mondja²⁷⁴ egy régi prédikáció — *kiss Asszony havának* (= augusztus) *első napját megelező napon mindnyáján böjtöllyenek. Ugyan Kiss Asszony havának első napján pedig, úgymint Vasas Szent Péter napján, az egész Városnak lakossai, akiktől lehet, egy díszes*

²⁶⁹ Az anyag legnagyobb részét összegyűjti Boldogasszony.

²⁷⁰ Az anyag értékeléséhez *Katona L.*, *Kedd asszonya*. Ethn. 1905; Vö. még *Róheim G.*, *Kedd asszonya*. Ethn. 1913; *Kleinschmidt* 138; *Pásztor L.*, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest 1940, 162; *SzegSz.* I, 707.

²⁷¹ *Borbély Károly* [= *Kálmány L.*], *Nagyboldogasszony ünnepei*. Ethn. 1912, 291.

²⁷² *Nyelvemléktár* VII, 359.

²⁷³ *Jászai G.*, *A szegedi Szent Rókusához címzett r. kath. plébánia 100 éves története*. Szeged 1905, 5; *A pestis jellemzése Csajkás B.*, *Szeged egészségügyének története a XVIII. században*. Szeged 1944, 199.

²⁷⁴ *Egyházi Beszéd*, mellyet nemes szabad Szeged királyi városa fogadott ünnepén Vasas Szent Péter napján az ösze sereglett keresztény híveknek mondott *Gál Bernardinus Szer. Sz. Ferentz Minorita Szerzetbéli Áldozó Pap*. 1815. Szegeden. Nyomtatott Grün Orbán betűivel. Később a szerző prédikációgyűjteményében is megjelent: *Búza Kalászkok* IV. Szeged 1818, 172. Még egy hasonló prédikációt ismerünk: *Keresztényi oktatás*, mellyet Vasas Szent Péter napján nemes szabad királyi várossa fogadott ünnepén a rókusai szentegyházba sereglett ajtatos híveknek tartott *Tzink Flórián Szeraficus Szent Ferenc minorita szerzetbéli áldozó pap*. 1810. esztendőben. Szegeden, nyomt. Grün Orbán betűivel. Ezek a történeti bevezetéssel is ellátott prédikációk egyúttal szegedi népkönyveknek számíthatnak.

rendben vett Butsujárással ezen fenn álló Kápolnához, akár minemü viszontagságos idő legyen, zengedező énekléssel, buzgó imádsággal, illendő tisztelettel Szent Missére és két nyelven hirdetendő Isten Igéjének hallgatására esztendőnként egyben gyülekezzenek, seregessen meg jelennyenek, hogy Isten ő szent Felsége, valamint buzgó Eleinknek könyörgésekre megszüntette a mirígyes dög halált, úgy ez után is mindenféle veszélyektől, de kivált e féle tsapástul oltalmazza meg Nemes Városunkat.

Az ünnepet a Város népe az első világháborúig meg is tartotta, miközben a fogadalmat 1838-ban újabb 100 esztendőre megújította. 1938-ban a templom akkori, a néphagyomány és a Város múltja iránt érzéketlen papja már nem gondoskodott a meghosszabbításról.

Az ünnep, illetőleg fogadalom emlékezetét két évszázadon át a rókusi Vasas Szent Péter utca (új nevén Zöld Sándor u.), továbbá az új rókusi templom homlokzatának a szentet és Rókust együttesen ábrázoló domborműve tartotta fön.

A laikussá vált néphagyomány napjainkig emlékezik az ünnepre. Sok öregasszony akad, aki máig megbőjtöli a nap vigiliáját. A tanyán, tehát Szeged kirajzott népe körében az öregek alig dolgoznak, a napot félünnepnek tekintik. Egy jellemző hiedelem szerint a pajtában tűz üt ki, a jószág pedig elhull, ha e napon méltatlanul ünnepelnek.

PORCIUNKULA (aug. 2.) a Ferenc-rend bölcsőjének, a *Porziuncula* (=osztályrész) nevezetű assisi kápolnának búcsúnapja, amely a pápától már igen korán különböző kiváltságokban részesült. Ezeket a búcsúkedvezményeket az idők folyamán e napon a világ összes franciskánus templomaira kiterjesztették.

A *Porcinkula-búcsú* csak a jámbor öregektől és régebben Szent Ferenc világi hívekből álló harmadrendjétől számontartott ünnepnap.²⁷⁵ Hogy a szegedi jeles napok között mégis megemlítsük, annak oka, hogy régebben erre a napra még a távolabbi környékről is számos zarándok jött a templomba, ami még nyilván hódoltságos hagyományba nyúlik vissza. Első szegedi említése a boszorkánypörökben: 1731. *Tavaly Portiuncula napja tájban az bizonyság akkoron is Csipkekötő asszony nyálával megkenvén, azonnal egészségére hozattott a bizonyság.*²⁷⁶

A zarándokok közül sokan megvárták a havibúcsút is.

HAVI BOLDOGASSZONY (aug. 5.). Az alsóvárosi templom búcsúnapja, egyben az egyházi év három főünnepé mellett a Városnak és a szegedi táj népének legnagyobb ünnepnapja.²⁷⁷

Az ünnepről, a búcsúhagyományokról más, nagyobb összefüggésben, a vallási életnél szólunk.

URUNK SZÍNEVÁLTOZÁSA (aug. 6.) napján a szőlőt szokta az Egyház megáldani.

A szentelmény már a Pray-kódexben előfordul. Nyilván a nap régen feledésbe ment liturgiájának népies hajtása, laikussá vált következtetése, hogy a *deszkiek*, de régebben a szegedi táj más részeinek népe szerint is ezen a napon kezd a szőlő érni, tarkulni, színében változni, Az evangéliumi hasonlat szerint maga Jézus is szőlőtő, aki a tábor hegyén elváltozott színében. Mondanunk sem kell, hogy a nép tudatában ezek az összefüggések már nem élnek, csak maga a megsonkult hiedelem.

LÓRINC (aug. 10.) napján a fa növekedésében megállapodik, és a néphiedelem szerint abban az esztendőben már nem fejlődik tovább. Általános, de inkább csak tréfásan hangoztatott nézet, hogy ettől a naptól kezdve már nem jó dinnyét enni, mert *Lőrinc belesőtt*, azaz már nyálkás, túlérétt.

²⁷⁵ *Egyszerű emberek* 204. Eredetéről Ünnepi kalendárium II, 146.

²⁷⁶ *Reizner* IV, 472.

²⁷⁷ *Munkák és napok* 249.

Lőrinc máig élő ritka család- és személynév. Öregek *lőrinc* néven emlegetik a rendőröket, mert egy sokat olvasott régebbi szegedi élcslap, a *Hüvelyk Matyi* állandó rendőrfigurája volt: *Lőrinc, a város cselédje*.

Lőrinc volt a szegedi tímárok *céhpatrónusa*. A ritka választás okát nem ismerjük, sem ünneplésének hajdani körülményeit.

KLÁRA (aug. 12.), öregek ajkán *Kalára* napjához az a jellegzetes *kiszombori* hiedelem fűződik, hogy az eladólányok tetőtől talpig mosakodjanak meg, és tisztálkodjanak föl ezen a napon, majd derekukra kössenek fehér övet. Így hitük szerint jövendőbelijük majd tisztességes ember lesz.

Ez a hagyománytöredék nyilvánvalóan az alsóvárosi klostromból kisugárzott Szent Klára-kultusznak elnépiesedett maradványa, amelyhez bővebb adatokkal sajnós, nem rendelkezünk. Mindenesetre vagy jámbor, Szent Klára tiszteletére rendelt társulat (confraternitas) női tagjainak ünnepélyes felővezéséről, vagy pedig lánygyermek testi, lelki veszedelmek ellen Szent Klára szerzetesi ruhájába való ajánlásáról van szó. Ez színes szertartással járt,²⁷⁸ de nyilvánvalóan még II. József korlátozó intézkedései következtében megszűnt, és csak népszokásként élhetett tovább. Számot vehetünk régi hazai liturgikus fejleménnyel is.

Hogy a *kláraalma* néven emlegetett almafajtának van-e köze a naphoz, illetőleg Szent Klára tiszteletéhez, adatok híján nem tudjuk eldönteni.

NAGYBOLDOGASSZONY (aug. 15.) az egyházi ünnepkörben Mária mennybevételének ünnepe. A Lányi-kódex *Nagyasszony* néven emlegeti.²⁷⁹

Kálmány följegyzése szerint²⁸⁰ a *szőregiek* Nagyboldogasszony vigiliáján nem fontak. Úgy vélték, hogy kolbász lesz belőle, és a másvilágon majd a nyakukba akasztják.

Az ünnepen a szegedi tájon általános a *virágszentelés*, így a napraforgó, ökörfarkkóró, de főleg a *comborka*,²⁸¹ más néven *mentavirág* (*Mentha pulegium*) XVI. százdból származó szegedi följegyzés szerint *Boldogasszony mentája*. Régebben Tápén még *olajfa* (*Eleagnus angustifolia*) ágát is tettek a csokorba. Mint mondják, a haldokló Mária meghagyta, hogy olaját vigyenek előtte. Együttes mai nevük *nagyboldogasszonyi fű*. Leginkább halottak koporsójába szokták az idősebbek tenni, hogy hitük szerint Máriához hasonlóan, azok is dicsőségre jussanak. Tápén az új ház fundamentomába is jut belőle. Tettek a tápaiak az új pár ágyába, csecsemő bölcsőjébe is. Akad olyan tápai asszony, aki szentelés után a virágot három nap, három éjjel a háztetőn tartja, hogy a nap meg a harmat érje, mert így még foganatosabb. Főzetét valamikor hideglelésről is itták. Tápén a beteg gyereket, beteg testrészt (fogat, fület) párolni, a beteg jószágot pedig itatni szokták vele. Szintén Tápén ágyaspálinkába is szokták rakni.

Ez a liturgikus hagyomány még a szegedi középkorba nyúlik vissza, és nem függ össze a bevándorolt németység barokk jámborságával.

Tápén ismeretes a *Mária koporsaja*, vagyis az a virágból rögtönzött koporsó, amelyet az asszonyok az ünnep vigiliáján a temetőkápolna oltára előtt készítenek, és ájtatoskodva virrasztanak mellette. A virágot három nap múlva széthordják és szentelménynek tekintik.

Kálmány jegyezte föl²⁸² ezt a *szőregi* találókérdést: *hun magosabb a föld az*

²⁷⁸ Rituale Romano-Seraphicum Ordinis Fratrum Minorum. Parisii 1931, 503.

²⁷⁹ Nyelvemléktár VII, 365; Bővebben Ünnepi kalendárium II, 172.

²⁸⁰ EA. 2814.

²⁸¹ Így Kovács 388 is.

²⁸² Kálmány III, 192.

égnél? Ott, ahol Máriát eltemették. A néphit szerint ugyanis a Boldogasszonyt a mennyországban is tisztos temetésben részesítették. Csak azután került Fia mellé. Jellemző *tápai* hiedelem szerint ezen az éjszakán megnyugodnak azok a tisztítóhelyen szenvedő lelkek, akik életükben tisztelettel voltak a Szűzanya iránt.

Furcsa szokást örökölt meg²⁸³ *Szõregrõl* Kálmány, kakast Nagyboldogasszony napján kell herélni. A helyére varrt szerencsendió szerencsét hoz. Különösen nyava-lyatõrés esetén tartják összetõrve, borba áztatva és megitatva foganosnak.

KÉT BOLDOGASSZONY KÖZE, vagyis a Nagyboldogasszony és Kisasszony napja közötti idõszak a szegedi néphit szerint is vállalkozásokra különösen kedvezõ. Régi sándorfalvaiak ekkor készítették a kenyérsütéshez szükséges komlóélesztõt. Azt tartják, hogy az ilyenkor ültetett tyúk összes tojásait kikölti, és csirkéit fölneveli. Az ekkor tojt tojásból legjobb tarhonyát és télire levestésztát készíteni.

RÓKUS (aug. 26.) a XIV. században dühõngõ dõghalál betegeit ápolta nagy õnfeláldozással. A legenda szerint sokakat meggyógyított. Teljes elhagyatottságban halt meg. Kutyával szokták ábrázolni, amely a hagyomány szerint egyedüllétében a sebeit nyaldosta.

Szent Rókus szegedi tiszteletét, amelyrõl már Vasas Szent Péter napjával kapcsolatban is szó esett, a róla elnevezett *Rókus* városrész és kápolna, majd templom neve õrzi.²⁸⁴ Alakja már rajta van azon a fogadalmi képen is,²⁸⁵ amelyet Szeged városa az 1709. évi pestisjárvány idején Máriazellbe küldött. Ott látjuk az alsóvárosi templom fõoltárán is (1713). 1731 december 11. napján kelt végrendeletében Szûcs Albert confrater 16 forintot hagy *P. P. Franciscanusok Templomában építendõ Szent Rochus Tiszteletére Altarra*. A terv azonban nem vált valóra.

A régi Szegeden, tanyákon sűrûbben elõforduló Rókus keresztnév háttérben az a névmágiás megfontolás áll, hogy az újszülött megmenekedjék mindennemû, de fõleg járványos betegségtõl.

ISTVÁN (aug. 20.) magyar király ünnepének régi, részben már elenyészett szegedi hagyományai is vannak. Védõszentje volt a *csizmadiák*, *magyarszabók* céhének.²⁸⁶ A titulus választását bizonyára az is magyarázza, hogy templomainkban több magyarruhás-csizmás barokk szobrával találkozunk. Így az alsóvárosi, továbbá régi palánki és rókusi templomban. A szegedi szabású csizma elejének, pontosabban felsõ részének szívalakú bevágását a céhvilágban *Szent István-vágás* néven emlegették.

A Szent Korona hazatérését (1790) Szeged városa a *koronazászló* néven emlegetett új lobogó szentelésével tette emlékezetessé. Egyik oldalán angyal ajánlja a szét-tárt kezû Boldogasszony oltalmába a koronát. Alatta verszet:

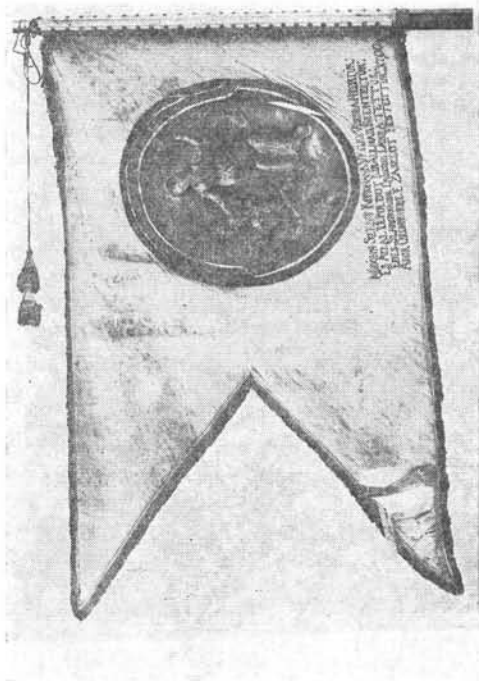
MIDÓN SZENT KORONÁNK VÉGRE VISSZANYERTÜK
ÉS LEOPOLDOT KIRÁLYYÁ SZENTELTÜK
ÉDES SZABADSÁGUNK ERŐSEBB LÁBRA TETTÜK
AKKOR ÖRÖMÜNKRE E ZÁSZLÓT FESTETTÜK
1790

²⁸³ EA. 2814.

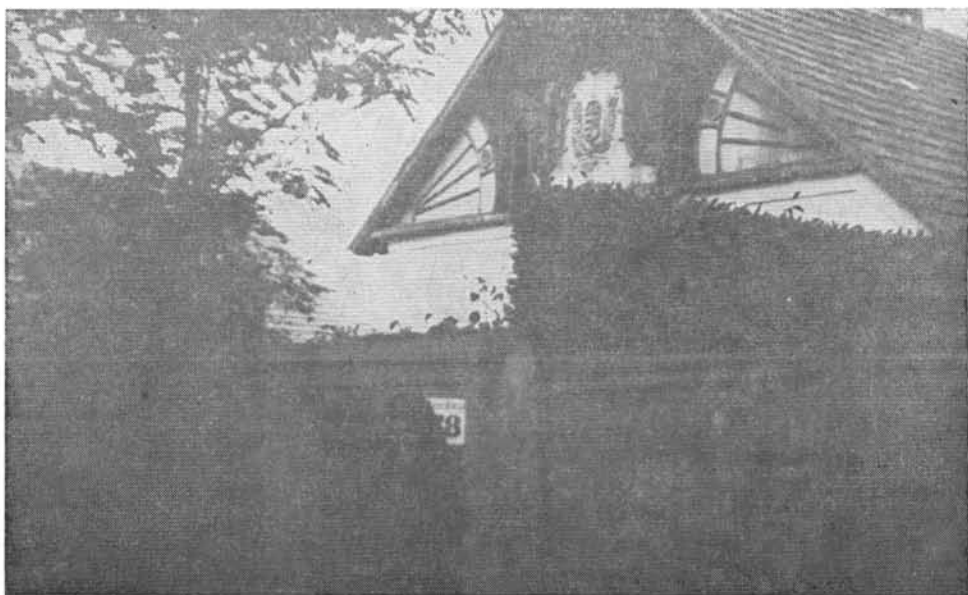
²⁸⁴ *Bálint S.*, Rókus. MFMÉ 1957, 165.

²⁸⁵ *Bálint S.*, Egy ismeretlen szegedi városkép. MFMÉ 1960, 192.

²⁸⁶ *Reizner III*, 468.

A Város koronazászlaja (MFM)

Röszkei koronás házvég (1936)

A másik oldal közepén Szeged címere, fölötte tizenkét pajzson a magyar birodalomnak és a hajdani tartományoknak, továbbá a római szent birodalomnak címerei is láthatók.²⁸⁷

ROZÁLIA (szept. 4.) a XVII—XVIII. században a szegedi nagytáj vallásos népének bensőséges tisztelt alakja, az egykorú járványos betegségek kiemelkedő védőszentje. Neve az újabb időkig *Rozália*, régies alakjában *Rúzsália* a legkedveltebb szegedi női nevek közé tartozott.²⁸⁸ Ezzel a szent segítségét is iparkodtak megnyerni, hogy az ő nevének viselőit oltalmazza meg a bajtól, járványos betegségtől.²⁸⁹

Kápolnája a régi Dömötör-templom előtt, a nagy pestisjárványt követő esztendőben (1739) épült.²⁹⁰ Valamikor, a múlt században az ünnep vigiliáján a város jámbor népe itt ájtatoskodott, és átvirrasztotta az egész éjszakát. Járványok idején különösen látogatták, így az 1866. és 1872. esztendőkből.²⁹¹

A Rozália-kápolna jelentőségére jellemző, hogy amíg — nagyjából szeptember 2—12. között — a szegedi búcsúsok Radnán voltak, addig idehaza minden este ájtatosság volt benne, amelyet itthon maradt énekes asszonyok vezettek. Ez a lelki zárándoklat egyúttal a kápolna búcsúnapijának és az ünnep nyolcadának is időpontja. Ebből következőleg nem lehetetlen, hogy a szegedi Rozália-kultusznak a radnai búcsújárással való összefonódása még az 1709. évi délvidéki nagy pestisjárvány idejében történt, amely Radna jelentőségét igazában megalapozta. Erről más vonatkozásban is szó esik.

A kápolna volt színhelye egészen lebontásáig, tehát századunk harmadik évtizedéig, vagyis a mai Dóm tér kiépüléséig a Sarlós-Boldogasszony-napi fodormenta szentelésnek, amelyről már szó volt. A tanyai lelkipásztorkodás kialakulása előtt (1894) a palánki plébániához tartozó tanyavilág halottait kocsin a kápolna elé hozták,²⁹² a pap itt szentelte be őket, és innen vitték azután a városi temetőbe.

KISASSZONY (szept. 8.) napja Mária születésének ünnepe. Jámbor hagyománynak máig hódolva, sok tápai asszony az ünnep hajnalán kimegy a Tisza partjára napköltét várni. Az időt az olvasó és az *Úrangyala-koszorú*, vagyis 12 Úrangyalából álló és *Mária 12 csillagú koronája* tiszteletére végzett imádság elmondásával szokták eltölteni. Mint mondják, akinek „érdeme van rá”, az a fölkelő napban megláthatja Máriát.²⁹³ Sugarai rózsát szórnak. Ez a látomás nyilvánvalóan a *Napbaöltözött Asszony* Jelenések könyvebeli képzetköréből merít, amelyhez újabb fejleményként adódhatott a rózsaeső mozzanata. Van olyan asszony is, aki Mária alakja mellett bölcsőt is vél látni.

Kisasszony napja évszázadokon át, egészen 1918-ig a szegedi nép radnai búcsúnapja, amelynek emlékezetét máig melegen őrzik. A szegediek búcsújárásáról először a boszorkánypörökben (1744) esik szó: *midőn ezen most folyó esztendőben Kisasszony napján Radnára az búcsú kedviért igyekeztek vala menni*.²⁹⁴ A radnai búcsújárás népréleti sajátosságairól más vonatkozásban még megemlékezünk.

²⁸⁷ Reizner III, 110.

²⁸⁸ Reizner IV, 468.

²⁸⁹ Rozália pestisvédő kultuszának áttekintése Rittsteuer, J., Rosalienkult im Burgenland. Burgenländische Heimatblätter 1954, 102.

²⁹⁰ Reizner III, 174.

²⁹¹ Patterson, J. A., The Magyars. Their country and institutions. I. London 1869, 130. skk; Vö. még Reizner III, 184.

²⁹² SzH. 1874, 118. sz.

²⁹³ A hagyományt egyik prédikációjában kifejti Telek J., Tizenkét Tsillagú Korona I, 169.

²⁹⁴ Reizner IV, 532.

MÁRIA (szept. 12.) nevenapjához nem fűződik hiedelem. A Város múltjában azonban a naphoz kapcsolódó eredeti vallási hagyomány mégis nyomot hagyott.

Kicsit messziről kell kezdenünk. Bécszet 1683. szeptember 12-én mentette föl Sobieski János lengyel király a fenyegető török ostrom alól. Ezzel kezdetét vette Közép-Európa felszabadulása, a félhold uralmának hanyatlása. Ezt a kor jámbor vallásos felfogása Mária közbenjárásának tulajdonította. A pápa a napot Mária nevének szentelte. Gyorsan kibontakozott Passautól kezdve le egészen Sotin szerémségi falucskának kegyképéig a *Mariahilf* jellegzetes dunavölgyi kultusza, amelynek rövid jellemzése is messzire vezetne bennünket. Elégdjünk itt meg annyival, hogy a Mária-tiszteletnek ezt az új, bajor-osztrák hajtását a német bevándorlók magukkal hozták a XVIII. század folyamán hazánkba is.²⁹⁵

A szegedi német polgárság jámborságából emelkedett a XVIII. század derekán a *Segítő Mária*-kápolna (Maria Hülf Capelle) a mai Hősök kapuja táján. A kápolna a XVIII. század végére elenyészik ugyan, de emlékezetét a szegedi magyarság ajkán a *Segítő Boldogasszony út*, az árvíz után pedig *Boldogasszony sugárút* (ma: Április 4 útja) megőrizte.²⁹⁶

MÁTÉ (szept. 21.) napja, illetőleg hete a régi szegedi nép hagyományvilágában a búzavetés hasznos időszaka volt.

KOZMA ÉS DAMJÁN (szept. 27.) két őskeresztény vértanú. Orvosok voltak. Éppen ezért a szegedi borbély céh, amely tudvalevőleg orvoslással, főleg sebészettel és érvágással is foglalkozott, védőszentjeiként tisztelte őket. A napot a szegedi borbélyok és fodrászok még századunk első felében is megünnepezték.

MIHÁLY (szept. 29.) egyházi tanítás szerint a mennyei seregek vezére, aki majd az Utolsó Ítélet harsonáját megfújja. Ő az emberi cselekedetek mérlegelője, a halottak másvilági útjának kísérőtársa. Mindezek a mozzanatok a középkor és a régivágású parasztnép tudatában Mihály arkangyal tiszteletét, tekintélyét igen nagyra növelték.²⁹⁷

Mihály középkori kultuszának emlékezetét a szegedi tájon *Szentmihálytelek* falunév, továbbá az ő tiszteletére szentelt gótikus *tápai* templom őrzi. Óreg falubeliek szerint, amikor a kutyafejű tatárok támadták meg a népet és mindenki menekülni próbált, Mihály arkangyal a templom tetejéről megfenyegette kardjával az ellenséget, mire az fejvesztetten elfutott.

Temesközbe szakadt népünk is szívesen választotta templomának védőszentjéül Szent Mihályt (Magyarszentmihály, Jázova). Kálmány idejében a jázovai bűcsű volt temesközi fiatalságunknak nevezetes ismerkedési alkalma.

Kálmány *Szajánban* jegyezte föl angyalról szólva, de Mihályra értve a következő legendamesét:

Az Úristen leküldte szent angyalát, hogy egy ikreket szülő asszony lelkét hozza föl neki. Az angyal elgondolkodott, mi lesz akkor ezekkel az ártatlanokkal, ki viseli gondjukat. Az asszony is könyörgött. Az angyal visszament az Úrhoz, aki szófogatatlanságáért keményen megfeddette. Visszaküldte a földre, hogy huszonegy éven át ott keresse meg kenyerét. Az angyal ember formájában egy öreg paphoz állott be udvarosnak, azaz háziszolgának. A pap nagyon megszerette mert hűségesen szolgált.

A huszonegyedik esztendőben a pap vásárba ment vele. Láta ám, hogy egy ember fazekat lopott. Az angyal elmosolyodott, pedig mosolygását, addig senki sem látta. Mentek tovább. Most egy koldussal találkoztak, aki megható szavakkal könyörgött alamizsnáért. A szolga kinevette.

A pap csizmát akart vásárolni. Előtte azonban két ittas embert láttak a sátorban mulatozni.

²⁹⁵ *Beissel, St.*, Wallfahrten zu Unserer Lieben Frau in Legende und Geschichte. Freiburg 1913, 100; *Schreiber, G.*, Deutsche Mirakelbücher. Forschungen zur Volkskunde. 31/32. Düsseldorf 1938, 82; Ünnepi Kalendárium II, 272.

²⁹⁶ *Cs. Sebestyén K.*, Szegedi utcák. Szeged 1928; *Péter L.*, Szeged utca nevei. Szeged 1974, 107.

²⁹⁷ Hagományvilágáról Ünnepi Kalendárium II, 296.

Mondogatták egymásnak : áldjon meg az Úristen! A szolga erre térdet-fejet hajtott. A pap csak elbámult. Mentek tovább, hintó jött velük szemközt: püspök ült rajta a testvérel. A pap levette a kalapját, a szolga azonban rájuk sem hederített. Majd megvették a csizmát, a szolga ezen is mosolygott.

Hazaérve a pap vállatára fogta, így aztán szépen elmondotta, hogy a fazéktolvajon azért mosolygott, mert rá gondolt, hogy föld lopja a földet, hiszen az ember porból lett. A rimánkodó koldust azért nevette ki, mert annak sok pénze volt, álnokul áltatta tehát a jószívű embereket. A borívó cimborák Istent dicsérték, fölöttük angyal lebegett. A püspök előtt azért nem hajtott térdet, mert az öreg papnak, most már bevallotta, hogy ő Isten angyala, neki is őrangyala. Bevallotta azt is, hogy engedetlensége miatt kellett neki a földi életet élnie. Megköszönte a pap jószágát, megjósolta azonban neki, hogy a csizmát már nem szaggatja el, mert tovább nem él. Ezért mosolygott. A pap harmadnapra csakugyan meg is halt, maga az angyal vezette az Úr trónusához.

A halottkultusszal függ össze az a *szőregi* hiedelem, hogy a halottat Szent Mihály, a mennyei vőfély kéri ki. Annak a lécekből összerótt, hordozható állványnak, amelyen régebben a koporsót a sírhoz vitték, a szegedi tájon is *Szent Mihály lova* a neve. Innen a halál bekövetkeztét körülíró *tápai* szólások: *mögrúgta a Szent Mihály lova, lévetötte a Szent Mihály lova.*

Szent Mihály napja az őszi napéjegyenlőség tájára esik, ott áll a tél kapujában. Érthető tehát a szólás: *fél, mint a cigány Szent Mihálytul, azaz a tél közeledésétől.* Ehhez Dugonics még hozzáfűzi,²⁹⁸ hogy a cigányok Szent György napját nem adnák száz Szent Mihály-napért. A régi *felsőtanyai* juhászok úgy tartották, ha Mihály napján összefekszik a birka, akkor nagy tél lesz. Ha pedig szét, akkor meg enyhe. *Apácaiak* szerint egészen karácsonyig szép, enyhe időre lehet számítani, ha a fecskék még itt érik Szent Mihály napját.²⁹⁹

E nap a gazdasági évek nevezetes őszi fordulója. Valamikor eddig legelt a Szent György-napkor kieresztett marha a pusztán. Sokszor eddig szolgáltak a gulyások, csikósok, béresek. Ekkor volt a híres szegedi őszi vásár. Ilyenkorra már megforr az új bor, innen a tanyaiak ajkán olykor hallható *Borszűrő Szent Mihály* elnevezés. Kezdődhet a *kisfarsang*, vagyis a lakodalmazásnak őszi, Katalin napjával záruló időszaka. A Szent Mihály alakjához fűződő kozmogónikus mondákról és halotti hiedelmekről más összefüggésben emlékezünk meg.³⁰⁰

FERENC (okt. 4.) rendalapító helyi tisztelete inkább a *Portiuncula* (aug. 2.) egy házias ünnepéhez és az alsóvárosi templomhoz kapcsolódik. A céhvilágban a szegedi *némőtszabók* védőszentje volt,³⁰¹ mert Ferenc posztókereskedő fiának született.

A *sándorfalvi* határban egyik dülőnek *Szentferenc* a neve, egykori útszéli szobor után. A közeli *Dóc* faluban mesélik, hogy egyszer egy juhász ráborította a szűrét és azt mondotta neki: ha szent vagy, vigyázz rá. Ő meg elment három napig mulatni. Amikor visszajött, a szűrnek természetesen már csak hült helyét találta. A szobrot erre összezúzta, amiért három évig raboskodott. Egy másik hagyomány úgy tudja, hogy a szobor alatt nyugszik Attila király.

TERÉZIA (okt. 15.), másként *Trézia* napján öregek szerint nem jó mosni, sütni, ami régi, közben kihalt kultuszra utal.

Ismeretes, hogy Nagy Szent Teréz tisztelete a Habsburg-dinasztia révén honosodott meg hazánkban. Nevét Mária *Terézia* királynő tette páratlanul népszerűvé a XVIII. század folyamán.

Az alsóvárosi templom előtti Mária-szobor (1752) egyik egykorú mellékalakja Terézia volt.

²⁹⁸ Példabeszédek I, 147.

²⁹⁹ Apáca 128.

³⁰⁰ Szent Mihály alakjával összefüggő *szatirikus* félnépi verszet: Miért nincs német a mennyországban? *Kálmány* III, 303.

³⁰¹ *Reizner* III, 467.

LUKÁCS (okt. 18.) evangélista a régi céhvilágban a *mészárosok* egyik szegedi védőszentje,³⁰² minthogy evangéliumának az áldozati ökör a jelképe.

VENDEL (okt. 20.) a gazdák, pásztorok, főleg a *juhászok* védőszentje. Legendája szerint ír királyfi volt. Rómába zarándokolt, majd a Rajnavidéken remeteként őrizte egy uraság nyáját. Tholey apátjaként hal meg a VII. század legelején. Főleg vész idején szoktak hozzá könyörögni. Tisztelete aránylag új, csak a XVIII. században bukkan föl a dél-német barokk hatására, és talán csak a nyugati birkaajták meghonosodásával egyidőben terjed el, amelyeknek eleinte bevándorolt pásztoraik is voltak.

Tiszteletének első szegedi nyoma, hogy a XVIII. század derekán a piaristák *zákányi* tanyájukon Szent Vendel-kápolnát állítottak.³⁰³ Az alsóvárosi templom máig álló Szent Vendel-oltára 1777-ben épült. A kép *Gruber Antal* bécsi festő alkotása. Hátlapján ez olvasható: *Irattatott Bécsben Daka Gáspár, Makra* (olvashatatlan nevek) *és egyéb böisületes gazdák szögénségös kötségeivel. A. D. 1777.*³⁰⁴ Jóságvész idején az alsóvárosi gazdák szinte napjainkig itt szoktak misét szolgáltatni. A *tápaiak* jószágaik egészségéért Vendel-nap előtt kilencedet, azaz kilenc napi ájtatosságot szoktak végezni.³⁰⁵

Vendel ritka szegedi keresztnév. Rókuson, illetőleg Rókusnak egykori *Juhászváros* nevezetű részén, a mai Szatymazi utca környékén a Víz előtt Vendel utca is volt, amely a régi rókusi juhászok védőszentjének, Vendelnek egykori szobráról kapta a nevét.

SEVÉRUS (okt. 22.) a szegedi takácsok céhének³⁰⁶ védőszentje. Ravenna püspöke a IV. században élt. Világi életében takács volt. Helyi kultusza századunkra teljesen elenyészett.

DÖMÖTÖR (okt. 26.) a régi, esetleg még a XI. században épült *palánki*, belvárosi templom védőszentje. Szent Dömötör a keleti egyház közkedvelt alakja, vitézek, katonák patrónusa.³⁰⁷ Középkori szegedi kultuszáról a templomtípuson kívül semmit sem tudunk, de elsősorban nyilvánvalóan Városoltalmazó hivatása volt. A XVIII. században *juhászok* védőszentjeként tűnik föl. Miután a juhászságnak balkáni kapcsolatai a török hódoltság idején elevenek voltak, lehetséges, hogy Dömötör újkori magyar kultusza, ismerete a balkáni ortodoxia ihletével is erősödött. Szegeden a *dömötörözés*, vagyis a juhoknak a legelőről való behajtása után tartott pásztoráldomás a palánki templom búcsúnapjával is összefüggött.³⁰⁸

A pusztai juhászok, pásztorok zászló alatt vonultak a búcsúra. A zászlóvivő után jöttek a tanyai kapitányok, öreg gazdák. Utánuk felbokrétázott juhászegények terelgették az ajándék fehér bárányokat, a menyecskék pedig ropogósra sült fonatos kalácsot és szőlőt hoztak. A menetben a juhászok többi hozzátartozói is részt vettek.

³⁰² *Hilf* 97.

³⁰³ *Reizner* III, 291; Hazai kultuszáról Ünnepi kalendárium II, 384.

³⁰⁴ Szeged városa 69.

³⁰⁵ A napjainkban is eleven és asszonyi közösségekben virágzó tápai kultusz tápláléka az a népkönyv, amelynek összeállításáról, újranyomatásáról Nyinkó Mihályné, Terhes (Palika) Erzsébet énekesasszony gondoskodott: *Dicsőséges Szent Vendelnek a dögvész elleni Pátrónus tisztelete. Új lenyomat. Ima-énekeskönyvecske. Szeged é.n. (1940). Nagy Mihály könyvkereskedő kiadása. A könyvecske énekeinek legnagyobb részét egyébként Orosz István (1838—1922) jászkladányi szentember költötte.*

³⁰⁶ *Hilf* 111; Ünnepi Kalendárium II, 396.

³⁰⁷ *Sántha Gy.*, A harcok szentek bizánci legendái. Budapest 1943, 27; Szeged reneszánsz kori műveltsége 11.

³⁰⁸ *Oltványi P.*, A szegedi plébánia 174; *Kovács J.*, A régi jó időkből. Szent Dömötör napja. SzH. 1893, 255. sz.

A Dömötör-templom előtt a céhek várakoztak zászlóikkal. Amikor a pásztorok menetét meglátták, a templom küszöbén álló főbíró címeres botjával — amelyre az *Isten báránya* is rá volt faragva — jelt adott és megindult a magisztrátussal együtt a puszták népe felé. A zászlóvivő tanyai kapitányt megölelte, majd megfordulva, a pásztorokat a templom felé vezette. A plébános teljes díszben, fényes segédlettel, baldachin alatt várta őket. Amikor a menet a küszöbhez ért, a plébános a *Magnificat anima mea* éneklésébe kezdett. A nép maga is énekelt, miközben bevonultak a templomba.

A mise és prédikáció után a plébános átvette a juhászok ajándékát, a bárányokat. Az ünnepi ebédhez a pásztorok bürgepaprikással járultak hozzá, amelyet ott főztek ők maguk a templom udvarán. A túrós lepényről, rétesről, bélesről a juhásznék, a borrról pedig a borbírák gondoskodtak. Az ebédnél ott voltak a Város vezető emberei. Az ételeket menyecskek és lányok szolgálták föl, akiket a juhászlegények dudaszóval kísérték a konyhából az ebéd színhelyéig. A barokk világra annyira jellemző ünnepélyes *Tafelmusik* polgári változatára kell itt gondolnunk.³⁰⁹ Ebéd után szintén dudaszó mellett táncrea pördült mindenki, olykor még a papság is.

Ezzel a vidám ünnepséggel függ nyilván össze a Dugonics-följegyezte szólás is: *neki mindnapp Dömötör napja vagyon*,³¹⁰ vagyis mindig részeg.

A búcsú költségeihez egyébként maga a Város is hozzájárult. Az 1725. évi tanácsi jegyzőkönyvben olvassuk: *Szent Dömötör napján Nemes Város ebédet adván, ebédre költ el 11 forint 37 dénár*. Az összeget később 100 forintban állapították meg. A juhászok mulatságát különben 1835-ben szüntette meg az akkori, már a joféfinizmus ridegségében nevelkedett plébános.

Egy biedermeier hangulatú verszet,³¹¹ egyébként *Jéger József* palánki tanító szerzése, így emlékezik meg a búcsúról:

Jó napot báránykám, hova olyan gyorsan?
Én Szegedre megyek, majd vígadok ottan.
Hallottam, hogy ott ma Szent Dömötör napját
Üli a szép város, úgy mint templom napját.
Ezt hogy megértettem, igen megvidultam,
És azonnal mindjárt útnak is indultam.
Oda jutván pedig köszöntést is teszek,
Danolva, a paprikásból egy jót eszek.
A teli kancsót vígan rá emelem,
Ímígyen egy-két versem eléneklem:
Éljen Szent Dömötör temploma, pásztor
Ó véle mind magyar, mind német bujtárja.³¹²
Farkastól legelő nyájunk már ne féljen,
A nemes tanács pedig sokáig éljen.
Éljenek a drága érdemes vendégek,
Eszteendőre is jó paprikást ígérnek.
Nosza rajta dudás, fújj egy pár víg nótát,
Mindnyájan kiálthassuk veled, hogy: Vivát!

A városrész pátronusára, de a vitézi élet hajdani védőszentjére mutat, hogy a palánki polgárőrség magyar gyalogszázadának 1806-ban készült hadi zászlaján Dömötör képe látható a következő verszet kíséretében:

Nagy vitéz Dömötör, kérjük alakjaid
E palánki gyalog csoport, hív bajnokid:
Légy gondos vezérünk, ha szükség kívánja,
Mert javáért Szeged mindenét főlshánja.³¹³

³⁰⁹ A duda szakrális cselekményekben régebben sokszor szerepel, így *Szabolcsi Bence* közlése szerint a ferrarai S. Vito apácakolostor zenekarában. Az is föltehető, hogy amikor Szegeden Dömötör napján dudaszó mellett adták föl az eledeleket, talán még a régi főúri lakomák fogásnótáinak polgári maradványairól van szó. Bővebben a szegedi népzénéről szóló fejezetben.

³¹⁰ Példabeszédek II, 190.

³¹¹ *Könyves J.*, Szent Dömötör temploma. SzN. 1890, 162. sz.

³¹² Azaz magyar és német káplánja.

³¹³ *Reizner III.* 112; *Berei Farkas András* verszete.

A szegedi görögkeleti, szerb mesteremberek úgy váltják meg a katolikus ünnepeken való részvételt, hogy a Dömötör-templom javára 40 forintot és az ünnepen céhkasszájuk jövedelmének harmadát ajánlják föl.³¹⁴

Szent Dömötör ősi, palánki templomát lebontották, hogy a Fogadalmi Templomot emeljék a helyére. A helyi hagyományok erejére azonban jellemző, hogy a Fogadalmi Templom fölszentelése Szent Dömötör napjának vigiliáján (1930 október 25.) történt. Vigasztalásul megmaradt az Árpád-kori *Dömötör-torony*, hazánknak egyik legszebb kora gótikus emléke. Homlokzatába falazva látható a várbontásból kimentett *Kőbárány* (Agnus Dei), amely még a XII. század román stíluskorszakára utal. Mint mondtuk, ez a jelkép ott szerepel a Város ősi címerén is és így szerencsés módon emlékeztet a szegedi múltra, de a szegedi pásztorkodás évszázados hagyományaira is. A keresztelőkápolnává átalakított toronyban Aba-Novák Vilmos megőrkítette Szent Dömötör freskóképét is.

A Szent emlékeztet, egyben a régi Palánknak ezeréves hagyományait őrzi még a Fogadalmi Templom egyelőre befejezetlen Dömötör-kápolnája.

SIMON-JÚDÁS (okt. 28.) apostol nevenapjára, egyúttal a mindinkább hűvösödő időjárásra utal a már Dugonics Andrástól is följegyzett szegedi szólás: *mögérközött Simon Judás, jaj mán néköd pőregatyás!* Ismeretes egyébként, hogy a másképpen *Tádé* néven is emlegetett apostol az evangélium szerint Jézusnak unokatestvére volt. Tisztelete a barokk Bécsben bontakozott ki,³¹⁵ és onnan elég lassan sugárzott szét Közép-Európába, elsősorban a városi polgárság körébe. A reménytelennek látszó ügyekben szoktak hozzája könyörögni. Szeged első Tádé szobrát századunk derekán fogadalomból állították föl az alsóvárosi templomban.

MINDENSZENTEK (nov. 1.), szegedi kiejtéssel *Mindönszentök* napját a halottkultusz jellemzi, bár a liturgia szerint eredetileg nem erről van szó. Tudnunk kell, hogy az egyházi év során a *küzdő egyház*, vagyis az élő hívek közössége ekkor üli meg a *dicsőséges egyház*, vagyis a szentek, majd közvetlen utána a *szenvedő egyház* ünnepét, vagyis a halottak, tisztítóhelyen szenvedő lelkek emléknapját.

A szegedi tájon egészen a legújabb időkig a hagyományörző családok ezen a napon fehér üres kalácsot szoktak sütni. Régi szegedi polgárasszonyok mézzel vonták be a tetejét. Jellegzetes alsótanyai alakjában fonadék, amelyet perecebe foglalnak bele. Ez a *Mindönszentök kalácsa*, másként *kúdúskalács*, Alsótanyán *mindönszentkalács*, amelyet délután sírjaikhoz igyekezve a temető kapujában várakozó koldusoknak osztogattak azzal a kéréssel, hogy ők is emlékezzenek meg a család halottairól. A koldusok könyörgését a régi szegedi hagyomány különösen fogatosnak tartotta. A *Tápén* sült brios formájú kis fonottkalácsnak *kúdústuborék*, máshol meg *gudúc* a neve, amelyet nemcsak ezen a napon nyújtanak át a koldusoknak, hanem a lakodalmi kalácstésztaból is először ez készül el a számukra. *Földeákon*, továbbá Kálmány adatai szerint *Szajánban* ilyenkor lisztet, gabonát, főzeléket is szoktak ajándékozni a szegényeknek.³¹⁶ A templomba viszik, onnan történik a szétosztás. A koldusoknak szánt kalács, alamizna a halott megvendégelésének módosult, keresztényi változata.

Kálmány szerint³¹⁷ a múlt század végén ezen a napon a *szőregi* koldusok a következő éneket énekelték a temetőkapuban:

³¹⁴ *Bánkúti I.*, A magyar céhek vallási szerepe a XVIII. században. FA XIV. Budapest, 1962. 165.

³¹⁵ *Gugitz, G.*, Das Jahr und seine Feste im Volksbrauch Österreichs. II. Wien 1950, 138.

³¹⁶ *Kálmány II.*, 210.

³¹⁷ *Kálmány III.*, 145.

Elindultunk a szent helyre,
A szomorú gyászos kertbe.
Vigasztalást ott sem veszünk,
Könnyes szemmel hazamegyünk.

Már most Te eleidbe jöttünk,
Keresztfád előtt könyörgünk:
Tekints az megholt hűvekre,
Kit teremtetél képedre.

Mert mindnyájunkért meghaltál,
Az keresztfán megváltottál,
Szent lelkedhez szorítottál,
Nékünk üdvösséget hagytál.

Óh siralom, óh fájdalom,
Hogy a holtakról kell szólnom,
Az Úristen maga tudja,
Holtakat hogy szabadítja.

Sok lakóhelyei vannak
Az Úristen országának,
De nem tudjuk merre vannak
A megholtak hogy kínlódnak.

HALOTTAK NAPJA (nov. 2.). Ősi felfogás szerint a nap alkonyattól másik alkonyatig tart. Érthető tehát, hogy Mindenszentek napjának estéjét népünk már *halottak estéje* néven emlegeti. Ilyenkor a halottak emlékezetére egy, régebben két óra hosszáig szóltak a harangok. *Tápai* hiedelem szerint ez idő alatt nyugszanak, megpihennek, nem szenvednek a lelkek a tisztítóhelyen.

Ásotthalmon éjszakára asztalt szoktak teríteni a hazatérő lelkek számára, az ételket másnap koldusnak adták.

A temetőből hazajövet a család tagjai összeülnek és kis gyertyát kezdenek égetni. Rendre annyit gyújtanak meg, ahány halottjukat számontartják. Egy-egy mellett addig imádkoznak, amíg el nem ég. Utána másik halottjukért újabb gyertyát gyújtanak. Olykor ez a közös imádkozás az egész halottak hetében megismétlődik.

Annak a hétnek, amelyikbe halottak napja is beleesik, népünk ajkán *halottak hete* a neve. Ilyenkor a régi öregek nem szoktak a földben dolgozni, földmunkát végezni. Helyette öröltettek, kukoricát morzszoltak, szalmát hordottak a szérúból. Ez a hagyomány napjainkban a lehetőségek szerint már csak halottak napjára korlátozódott. Jellemző régebbi hiedelem, hogy aki halottak napján földben dolgozik, azon *hóttetöm* (atheroma) támad. E kegyeletes tartózkodásban eredetileg a halottak, hazajáró lelkek haragjától való szorongó félelem nyilatkozott meg.

A szegedi halottkultusz általánosabb megnyilatkozásairól, teljes képzetköréről más helyen szólnunk.

HUBERT (nov. 3.) középkori hagyomány nyomán a vadászok védőszentje. Ismeretes, hogy legendája a dunántúli regölés kibontakozását is elősegítette. A napot népünk nem tartja számon, de a Városban élő polgári vadásztársaságok úgy vélik, hogy annak a vadásznak nem lesz szerencséje, aki ezen a napon otthon ül. Ki kell mennie vadászni.

E hiedelemben nyilvánvalóan nem a középkori hazai kultusz továbbéléséről, fejleményéről, hanem bécsi, katonatiszti hagyomány átvételéről van szó.

KÁROLY (nov. 4.) személynévként viselése a szegedi társadalomban elég ritka. Csak a XVIII. század nagy pestisjárványai nyomán bukkan föl. Borromei Károlyt Szegeden is járványok idején hívták segítségül. Ennek emlékezetét a barokk Rozáliakápolna egykori társpatronátusa őrzi. Népszerűségben nem mérkőzhetett Rókussal és Rozáliával. A névadásnak különben kezdettől fogva dinasztikus háttere is volt.

IMRE (nov. 5.), régiesen *Emre* keresztnévet a szegedi tájon már legrégebbi adataink szerint is kedvelték. Az 1522. évi tizedjegyzékben a nevet 32-en viselték.

A naphoz csak egyetlen szűkkörű hagyomány fűződik. A szegedi csizmadiák — szükségét érzvén a céhvilág megszűnése után is a szakma társadalmi összetartozásának — századunk elején Imre herceget választották pártfogójukul, akinek magyarruhás, csizmás alakja az alsóvárosi templom barokk főoltárán látható. Ünnepeén szintén ebben a templomban misét hallgattak, majd közös ebéden vettek részt. Mint máshol már említettük, a csizmadiacéh egykori védőszentje István király volt.

LÉNÁRD (nov. 6.), másként *Lénhárd* a szegedi kovácsok régi védőszentje.

Mint ismeretes, Lénárd a bajor-osztrák szakrális tájnak egyik legnépszerűbb, kiváltképpen tisztelt szentje: többek között a kovácsok, bilincsből szenvedő rabok, továbbá a jószág patrónusa.³¹⁸ Tisztelete a Dunántúl nyugati magyar vidékeire is átsugárzott. Kultuszára a vastárgyak felajánlása különösen jellemző.

Adatok híján nem állapítható meg, hogy Lénárd szegedi szakmai tisztelete vissza nyúlik-e a középkorba, vagy csak a hazai céhesség barokk újjászületése idején karolt fel. Annyi bizonyos, hogy a kultusz századunk elején teljesen elhalványodott.

Ekkor néhány kovácsmester szégyenletesnek találta, hogy más iparágaknak még megvan a régi védőszentjük, akiknek nevenapját misével, közös lakomával tisztelik meg. Már azt sem tudták biztosan, hogy az ő patrónusuk kicsoda. Utána járván azonban a dolognak, a múzeum egyik régi, szakadozott céhzászlaja alapján mégis sikerült megállapítani, hogy Lénárd az ő védőszentjük. Ettől kezdve egészen a negyvenes évek végéig minden esztendőben a patrónus ünnepeén valamelyik szegedi templomban misét mondtak, amelyre a múzeum régi zászlaját is kiköltöztették. Este pedig a mesterek a családtagokkal, legényekkel, az ipartestület vezetőivel és a misemondó pappal ünnepe lakomára gyűltek össze.

Lénárd a szegedi kovácsok mondai hagyománya szerint igen jeles kovácsmester volt, aki azonban két nagy hibájáról, a részegeskedésről és káromkodásról nem tudott leszokni. Történt egy alkalommal, mikor éppen egy szamarat akart megpatkolni, hogy a földön vándorló Jézus Szent Péter kíséretében odaért a műhelyéhez. Jézus kérte Lénárdot, engedje meg, hogy segítsen neki. Amikor ez megtörtént, egy baltával lecsapta a szamar lábát és úgy patkolta meg. Utána visszaillesztette a helyére. Tökéletesen odaforrott, még a vágás nyoma is eltűnt. Ezután elköszöntek Lénárdtól és folytatták tovább az útjukat. Amikor a másik láb patkolására került sor, Lénárd éppen úgy cselekedett, ahogyan Jézustól látta. Ő azonban hiába erőlködött, a levágott láb nem akart visszaforradni a helyére. Utánuk futott tehát és szemrehányást tett a rossz példáért. Jézus erre visszament, Lénárdot szelíden megdorgálta részeges és káromkodós természetéért, majd biztatta, hogy imádkozzék, mire a láb újra éppé vált. Lénárd ezután magabizáltozott és istenfélő életre szánta magát. Szent, mégpedig a kovácsok védőszentje lett belőle.³¹⁹

MÁRTON (nov. 10.) napjához a szegedi tájon már csak időjárásiregulák fűződnék. A *tápaiak* szerint ha Márton napja lucskos, nem lesz fehér karácsony. Mások úgy vélik, amilyen a Márton, olyan lesz a tél.

Hogy azonban a nap szegedi képzetköre valamikor gazdagabb lehetett, arról egy régi följegyzés (1725) tanúskodik: *Csorda Pásztornak Húsvétul fogvást Szent Márton napjáigh egy pár tehéntül Alsó és Felső Városban három garas egy kenyér és egy pénz Bocskor pénz. Palánghban pedig egy pár Máriás, egy Kenyér és a Bocskor Péz.* Ez az adat mindenesetre arra a — főleg Dunántúl napjainkig élő — hagyományra utal, hogy Márton napja valamikor Szegeden is a gazdasági évnék egyik őszi sarkköve volt. Ismeretes egyébként, hogy a Pannónia területén született Márton püspököt a középkori Magyarország egyik védőszentjeként tisztelte.

³¹⁸ *Andree, R.*, Votive und Weihgaben des katholischen Volks in Süddeutschland. Braunschweig 1904, 40.

³¹⁹ A mondát Lénárd nevének említése nélkül följegyezte *Kálmány EA.* 2801.

ERZSÉBET (nov. 19.), szegediesen *Szent Őrzsébet asszony* napjának nincsen hiedelemvilága. Tisztelete azonban még a szegedi középkorba nyúlik vissza. A franciskánusok várbeli gótikus templomának ugyanis Magyarországi Szent Erzsébet volt a védőszentje.

A századunk elején épült újszegedi templom titulását inkább Erzsébet királyné emléke ihlette.

KATALIN (nov. 25.) ünnepe az új borral kezdődő *kisfarsang* utolsó napja, amelyen túl valamikor sem bál, sem pedig lakodalom nem szokott lenni egészen nagyfarsangig. A nap táján tartott *katalinbál*, tápaiasan *utolsóbál* a rákövetkező advent miatt régebben farsangig az utolsó zajos multság volt.

Szent Katalin vértanúságának eszköze a kerék volt, ezért azután a szegedi vízimolnárok, bognárok a céhvilágban hivatásuk mennyei pártfogójaként tisztelték.

A szegedi víziélet hatalmas hagyományainál fogva érthető, hogy Katalint a Város régebben védőszentjéül tisztelte. Deményi László piarista nyomtatásban is megjelent beszédeggyűjteményének (1742) egyik prédikációját Szent Katalinnak szenteli, akit Szeged városa pátronájaként tisztel³²⁰ és akinek nevenapján „őseink szokása és rendelete szerint” magasztaló beszéddel illik hódolni. Ennek az ősi kultusznak megnyilatkozása, hogy a XVIII. század elején szegediekből benépesedő Szőreg szintén az anyaváros védőszentjét, Katalint választotta templomának oltalmául.

Nyilván a helybeli Katalin-hagyománynak áldoz a szegedi piarista gimnázium is, amikor *Sponsabo te mihi in fide* címen Szent Katalinról iskoladrámát ad elő (1744). Tudunk arról, hogy később is a gimnázium növendékeinek nyilvános vitatkozását Katalin napján rendezte, ami voltaképpen régi hagyomány. Tudjuk ugyanis, hogy a középkorban Katalin a pogány bölcsekkel való disputája miatt az egyetemi hallgatónak, deákoknak védőszentje volt. Szegedi deágyerekek középkori Katalin-játékáról szóló szűkös adatunk, hogy a Szegeden tartózkodó Zsigmond lengyel herceg jutalmat ad 1500 táján a Katalin napi köszöntőknek (*recordantibus*).³²¹

Katalint Jézus a legenda szerint menyasszonyául választotta. Ezért tekintik az eladólányok országszerte megértő pártfogójuknak. Az újkigyósiak ezen a napon meggyfagallyat tesznek egy vízzel telt üvegbe. Meleg helyre rakják, a vizet többször felfrissítik. Karácsonyra szépen kizöldül. Ez a *katalinág*.

A szokás őseredeti formájában az egyelőre még távoli tavasz megidézésére, siettetésére irányult. Később az egyházi szimbólika hatására a Jesse vesszejének képzetköre, a karácsonyra való készüllet, majd pedig a farsangon eljövendő földi vőlegény várása is belejárt. A katalinág sarjadztatása a szegedi tájon régebben általános volt.

Apácai időjárás regula: ha *Kata kopog, karácsonyig lotyog*, vagyis ha Katalin napján fagy, akkor karácsonyig lucskos lesz az idő.³²²

ANDRÁS (nov. 30.) napja még nem nagyon régen országszerte, így a szegedi tájon is a szerelmi varázslat időpontja volt. Főleg lányok mesterkedtek azon, hogy kipuhatólják, ki lesz a kérőjük, milyen lesz a vőlegényük. A hiedelemkörnek András napjával való szabatos, európaszerte ismeretes összefüggését a kutatás még nem tudta megfejteni. Nyilvánvalóan évekzöld hagyománynak sajátos, egyébként középkori fejleményéről lehet csak szó.

A múlt századból való följegyzés szerint, ha a *szegedi* lány megbőjtöli a napot, akkor megálmodja, ki lesz a vőlegénye. Ha András éjszakáján a lány megfordítja a párnát, szintén megálmodja, hogy ki veszi el. A *gyevi* lánynak azt a tanácsot adják, hogy bőjtöljön, este mosakodjék meg, de ne törülköz-

³²⁰ *Lugosi D.*, Szent Katalin, Szeged védőszentje. Szegedi Havi Boldogasszony 1932, 8. sz.

³²¹ *Divéky A.*, Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. Budapest 1914, 75.

³²² Apáca 128.

zék szárazra. Lefekvésnél fordítsa meg háromszor a párnáját e szavakkal: *párnámat rázom, Szent Andrást várom, mutassa mög a jövődöbeli párom!* A századforduló táján a *felsővárosi* lány ólmot öntött. Ha az ólom baltát mutatott: ács, ha csónakot: hajós, vagy super kérést várhatott. A *rábaiak* szerint azok a lányok, akik böjtölnek, majd lefekvés előtt kalapot és nadrágot tesznek a fejük alá, álmukban meglátják a jövődöbelijüket. Ha a *szőregi* fiatalok éjjel idején belenéznek a gémeskútba, akkor meglátják benne, hogy ki szereti őket.

A *jázovaiak* szerint *András zárja a hegedűt*, vagyis András napjával vége a zenés mulatságnak, kezdődik az advent.

Az időszerű disznótorok miatt a napot öreg tanyaiak *Disznóölő Szent András* névvel is illetik.³²³

András napja a kalendárium szerint ott áll a gazdasági év végén és az újnak fordulóján. Hagyományvilága azonban már határozottan a jövődö, kezdődő új esztendő felé mutat. Az idő kereke megint fordult egyet s az embereket új reménységre, bizakodásra, készületre ösztönzi, akár az élet folytonosságáról, akár a munka érdekeinek szolgálatáról van szó.

³²³ Az esztendő szegedi jeles napjainak bemutatott szokásanyaga, hiedelemvilága lényegében már a múlté, és így voltaképpen lezárt egésznek, máris történelmi dokumentumnak tekinthető. A képet elsősorban a magunk, kisebb részben környékbeli tanítóképzős tanítványaink gyűjtése, megfigyelése nyomán rajzoltuk meg, amelyet természetesen számos archaikus, már a történelmi néprajz körébe tartozó vonással tett még teljesebbé Varga János, Kovács János, főleg pedig Kálmány Lajos fáradhatatlan buzgalma.

A HÉT NAPJAIHOZ FÜZŐDŐ HIEDELMEK

Az esztendő ünnepei, jeles napjai a hetek és napok rendjéből, a hét napjainak egymásutánjából emelkednek ki. A napoknak a *hét* egységébe foglalása még az ókor hagyományain, részben a Biblia előírásain alapszik. Kálmány jegyezte föl³²⁴ a következő találókérdést: *hány nap múlt el azóta, mióta Ádám mög Éva a paradicsomba vót? Csak hét, mert az egyik hét elműlik és gyün a másik.* A szegedi tájon is ismeretes alliteráló gyermekmondóka: *hetfe hetibe, kedd kedvibe, szerda szerelmibe, csütörtök csü-ribe, péntök pitvarába, szombat szobájába, vasárnap Isten házába.* Törökkanizsai változata: *hétfőn hevernek, keddön kevernek, szerdán szerelmetöskönnnek, csütörtökön csücsörögnek, péntökön pityörögnek, szombaton szomorkonnak, vasárnap imádkoznak.*³²⁵

A hét napjainak nemcsak az ünnepektől, jeles napoktól függően, hanem önmagukban is megvan, megvolt a maguk szegedi hagyomány- és hiedelemvilága. Töredékesen máig él és hat közülök akárhány. Az Egyház szándéka volt annak idejében a hét napjainak különböző titulusokon való megünnepeltetése, elajánlása. Ezekből a liturgikus tradíciókból és előírásokból azután számos néphagyomány sarjadzott.³²⁶ Nyilvánvalóan az egykorú jámborsági divatoknak engedelmeskedett a szegedi származású Baratin Lukács zágrábi püspök (1510), amikor a tőle épített palánki Gyümölcsoltó Boldogasszony-kápolna alapítványában kikötötte,³²⁷ hogy vasárnap a Szentháromság dicsőségére, hétfői napokon a halottakért, kedden az előljárókért, szerdán a Mindenszentek, csütörtökön az Oltáriszentség, pénteken Krisztus kínszenvedése, szombaton Mária mennybevétele tiszteletére történjék a misemondás. E napok szakrális szolgálata, mintegy munkamegosztása közül a vasárnapé, csütörtöké, pénteké, szombaté — részben barokk ösztönzésektől is erősítve — jámborabb öregasszonyok között megérte a XX. századot. Keddre később Szent Anna, majd századunk legelején Szent Antal, szerdára pedig Szent József tisztelete került.

HÉTFŐ, szegedi ajkakon *hetfe* a hét első napja. Szerencsés dolog hétfőn nagyobb munkába kezdeni (házépítés, aratás, hordás, cséplés), gügyúnek lányt keresni, házasodni, lakodalmazni. Ezen a napon fogták be a *tápaiak* a tinót, csikót, hízóba a süldőt, fogadták a munkásokat, napszámosokat.

A régi céhiratokban a *henyélőhétfő*, *heverőhétfő*, *kékhétfő*, *korhelyhétfő* neveken előforduló *Blaumontag* büntetendő dolog.

³²⁴ Kálmány III, 189.

³²⁵ Kálmány III, 100.

³²⁶ A hét napjainak nagyvonalú, több helyen szórványos magyar adatokat is értékesítő feldolgozása Schreiber, G., *Die Wochentage im Erlebnis der Ostkirche und des christlichen Abendlandes*. Köln-Opladen 1959. A könyv hiányaiból kiderül, hogy a magyar nép milyen gazdag hagyományokat őrzött meg a hét napjairól; Vö. még *Vilkuna, K.*, *A hét és napjai*. Ethn. 1958.

³²⁷ Reizner IV, 91; Hazai analógiák Pásztor L., *A magyarság vallásos élete* 84—91.

A *húshagyóhétfő*, *farsanghétfő*, *húsvéthétfő* hagyományait a jeles napok között mutatjuk be.

KEDD, a szegedi szólásokban is előfordul. *Keddől szérdáig*: rövid ideig. *Hónapután, kiskeddön, bornyúnyúzó péntökön*: soha. *Újkigyóson járja: olyan mint a keddi menyasszony*, azaz nem sokat ér, nem hívják semminek sem.

A kedd nem szerencsés nap. Öregek szerint nem jó tehát valamit kezdeni, így építkezésbe fogni, lányt kérni, lányhoz járni, lakodalmat ülni, sütni, mosni. Aki kedden mos, forró vízbe teszi a Boldogasszony kezét. Az ilyen asszonynak a tyúkjá véres tojást tojik, magának pedig vérfolyása lesz. A kedden mosott ruhában baj éri az embert, így belescap a villám. Aki kedden vet, nagyidejű *tápaiak* szerint számíthat arra, hogy a jég elveri a termését. Akinek a foga fáj, az kedden ne is mosakodjék, hogy a fájdalma mihamarabb véget érjen. A kisgyereket kedden nem jó fürösztetni, csak vizes ruhával ledörzsölni, különben fejfájós lesz. Máshol éppen kedden kell a csirkét ültetni, hogy kikeljen. *Padén* éppenséggel kedden szokás esküdni, hogy az új pár élete *kedves* legyen. Egyesek szerint kedden szabad ugyan munkát kezdeni, csak befejezni nem. Így lesz majd *kedves* neki. Ezért vitték, Kálmány följegyzése szerint, valamikor Szegeden a gyereket keddi napon először az iskolába.³²⁸ Mindezek a tilalmak egyébként már erősen tünedeznek.

A napot a *Keddasszony* szómágiás névvel illetett Szent Anna tiszteletére szokták jámborabb öregasszonyok elajánlani. Erről részben Kálmány nyomán már az Annanapnál és a születés régi hagyományvilágánál szövelünk, csak annyit említünk itt meg, hogy *Szöregen, Ószentivánon* az újhold keddjét Kálmány idejében különösen neki szentelték. Hozzá kellett könyörögni, böjtölni, kilenc kedden át gyermekáldásért, könnyű szülést.

A *kilenc keddet* az utolsó félszázadban mindinkább szűkülő, manapság már öregasszonyokra korlátozódó körben Szent Antal tiszteletére is fogadják.³²⁹

A *húshagyókedd* hagyományairól a jeles napok között esik szó.

SZERDA, szegedi ajkakon *szërda* a hétfővel együtt egészen a legújabb időkig parasztságunknál lakodalmas nap volt. Ennek a farsangról, illetőleg lakodalomról szólva adjuk magyarázatot.

A kettős ünnepeket követő szerdának *forgószërda* a neve. Ez szerencsétlen, asszonyi dologtöltő napnak számít. Magyarítani nem tudják, de nem sütnek, nem mosnak, mert a jószág megkergül. Az ellene vétőt *szél*, vagyis szélhűdés éri. *Padé* öregasszonyai szerint még a vizet sem jó ezen a napon elönteni.

A *hamvazószërda* hagyományai a jeles napok között kerülnek bemutatásra.

Sajátságos, hogy az európai szakrális hagyomány a szerdát a Szentléleknek és nem Mindenszenteknek szenteli, mint Baratin Lukács alapítványából kitetszik. Talán helyi liturgikus fejleménnyel van dolgunk. Jámbor asszonyok — mint már említettük — szerdán újabb Szent Józsefet dicsérik.

CSÜTÖRTÖK az Utolsó Vacsora emléknappja. Így tartják ma is az öregek. A XVI. században eléggé elterjedt Szegeden a *Csütörtök* családnév.

A nap hiedelemvilága szegényes. Egy *alsótanyai* mondaszerű hagyomány szerint csütörtökön nem jó fészkelődni. Szűz Mária egy csütörtöki napon fészkelődött, de

³²⁸ EA. 2816.

³²⁹ Adataink legnagyobb, egyébként még tőlünk is hallott részének forrása Boldogasszony 9.

bújkálnia kellett a fiával. Minduntalan felakadt. Akkor mondta, hogy átkozott legyen az az asszony, aki csütörtökön kibontja a haját.

A *kövér-, csonka-, nagy-, áldozócsütörtök, úrnappa* hagyományairól a jeles napoknál külön szólunk.

PÉNTEK, szegediesen *péntök* részben megtisztelt, részben szerencsétlennek tartott nap. Erre példabeszédek is utalnak. *Péntöki öröm, vasárnapi üröm. Péntöki nevetés, vasárnapi rívás.* Ide illik Dugonics egyik mondata is, amellyel a reménytelen beteget jellemzi: *úgy elérte testjét a sok péntök, hogy több szombatjait nem reméllhetne.*³³⁰ Gyerekjátékból, a napok visszafelé sorolásaként: *szita, szita péntök, szerelőmcsütörtök, dobszërda.*

Pénteken nem jó semmi új munkába, vállalkozásba kezdeni. Ezért sokan a pénteken esedékes aratást csütörtökön pár kaszavágással kezdik meg. Nem jó adni-venni, mert nem lesz rajta szerencse. Pénteken a legény régebben nem szokott lányhoz, még a mátkájához sem járni. Aki pénteken kerül betegágyba, nem kél föl belőle. Pénteken éhomra tüszszenteni nagy veszedelem. A pénteken süttött kenyér keletlen marad. Ha újév napja péntekre esik, terméketlen lesz az esztendő. Pénteken nem jó sütni, mert a kenyér *parázs*, azaz silány lesz. Nem jó mosni sem, mert a víz vérré változik,³³¹ a *kömpöciek* szerint a ruhába belescap a villám. Egy rokon mondat a radnai búcsújárás bemutatásánál idézünk. Idős tápai asszonyok úgy tartják, hogy pénteki napon nem jó ruhát vasalni, mert leég a ház. Ehhez tudnunk kell, hogy valamikor parázs volt a vasalóban. Ellenben öreg *tápaiak* szerint a megrontott jószágon pénteki napon lehet igazán segíteni. A *terjániak* is úgy vélték,³³² hogy a dohány alá pénteken kell szántani, de ültetni is.

Kálmány följegyzése szerint³³³ a *szőregiek* a múlt században még úgy vélték, hogy az emberből imádsággal kiűzött gonosz azt kívánta, hogy öblítetlen edénybe, vagy *péntöki söprű*, vagyis ezen a napon kötött söprű hegyébe bújhasson. Azért szokták az új edényt kiöblíteni, a söprű hegyét pedig elvágni. Egyébként pénteki napon nem szoktak söprűt kötni.

A húsfélétől való pénteki tartózkodást még a századforduló táján is nagyon komolyan vették. Így a tanyán péntek reggel tányérba öntött nyers tejet ettek: kenyeret törtek, morzsáltak bele és evőkanállal fogyasztották. Cukrot nem tettek bele. A péntek máig is leginkább *tésztaölvő* nap. Régebben sűrűn került hal is az asztalra. Vacsorára még tehetősebbek is csak sós-paprikás kenyeret ettek. Mint mondogatták: *kinyeret mög a bélt.*

Péntek volt évszázadokon át a koldusok kéregető napja. A szigorú hatósági tilalmak ellenére, olykor még manapság is fölbukkannak ezen a napon, de már nem imádkoznak, énekelnek, csak kéregetnek. A koldulás hagyományvilágáról más összefüggésben bővebben is szólunk.

SZOMBAT Szűz Máriának szentelt nap, a tápaiak szerint *kisvasárnap*. Tiszteletére régebben általános szokás volt, hogy ezen a napon az asszonyok, még a legidősebbek is fehér kötőbe jártak és fehér kendőt kötöttek a fejükre. Ebben szoktak ilyenkor a vecsernyére, lorettói litániára is menni.

Öregektől különösen tisztelt az *újságszombat*, vagyis az újholdra eső szombati nap. Valamikor egy-egy kis közösség délután összejött valamelyik jámborabb asz-

³³⁰ Etelka. I, 200.

³³¹ Kovács 374, 375.

³³² EA. 2816.

³³³ EA. 2814.

szony házában, hogy ott együtt végezzék az olvasót, és Mária tiszteletére énekeljenek. Sok családnál szokás volt ezen a napon a Mária-kép előtt való mécsgyújtás is, ez a *szombati mécs*. „El ne felejtsetek — írja egyik elbeszélésében³³⁴ Tömörkény — szombaton a Boldogasszony képe előtt meggyújtani a mécseset.” Régen, egyesek Tápén ma is *szombatot tartanak*, vagyis kenyéren és vízen böjtölnek Mária tiszteletére. A szegedi tájon egyébként a szombat régebben böjti napnak számított, és így vajjal, olajjal zsíroztak. Szombat este ősi *tápai* hagyomány szerint az öregharang szól Úrangyalára.

Aki szombaton hal meg, az öregek hite szerint hamar fog üdvözülni. Aki szombaton vált fehérműt, az a *szőregi* hagyomány szerint ne féljen a betegségtől. Előbb vessen magára keresztet is, mert akkor Mária térdenállva könyörög érte Jézus előtt, hogy búnei bocsánatát elnyerhesse. Világos, hogy e hiedelem a mennyegzős ruháról szóló evangéliumi példabeszédnek, és a karmelita skapuláré-kultusznak sajátos fejleménye. Szombaton egyébként ki kell sütnie a napnak, hogy Mária beszáríthassa a Kis Jézus fehérműjét. „A pénteki szomorúságok után — írja Tömörkény³³⁵ — Szűz Mária a könnyektől nedves kendőjét szombaton szárítgatja.”

Szombaton nem jó fenni, mert Kálmány följegyzése szerint³³⁶ szombaton fonták azt a kötelet, amelyikkel Jézust a kőoszlophoz kötötték. Ekkor Mária megátkozta azt, aki ezen a napon font. Más magyarázat szerint a rosszak elviszik az orsáját.³³⁷

Sajátos régi, *Tápén* máig előforduló szokás az *ötetés*, vagyis a koldusok megvendégelése a halotti toron, vagy a legközelebbi szombaton a család halottjának emlékeztetése, lelkének üdvösségére. Ilyenkor a maradék is őket illeti.

A tápai fiatalok szombaton szoktak a paphoz *szömre mönni*, vagyis házassági szándékukat a papnál bejelenteni.

Tanyákon sokféle, még manapság is csak szombat délig dolgoznak. „Kint a mezőkön úgy szokás az — írja³³⁸ klasszikus hitelességgel Tömörkény — hogy szombaton délután megszűnik a földben való munka. A szőlőben, gyümölcsösben sem dolgoznak. A szombat délután már valahogy beletartozik a vasárnapba, mert akkor már a rávaló készülődések folynak. Az udvart felsöprik, hogy az ünnepre tiszta legyen. Az asszonyok meszelnek. Az alföldi tanyák azért olyan fehérek mindig, mert a faláról szombaton délután eltüntetik azt a piszkot, ami esetleg a héten át rákerült. A lányok vasalnak, kötöt, fejkendőt, pántlikát, hogy másnapra készen álljanak. Az ember széjjelne az szerszámait között. Ami hibás, azt kijavítja. A baltát, metszőollót megköszörüli és dohányt vág, ha van miből.”

„A semlyékről — írja³³⁹ máshol — behozzák a kaszát és gereblyét, hogy helyén álljon... A kocsit is ilyenkor szokás megkenni, és halzsírban is most részesül a szerszám. A lovakat a tóra vezetik fürödni. Ha nincs tó a közelben, megmosatnak, s a tehén szeméből is eltüntetik egész heti sírása nyomait.”

Mi is hallottuk, hogy *Felsőtanyán* még századunk elején, amikor szombaton délből elhangzott a pusztai harangszó, a szőlőben dolgozó gazda munkásaival együtt a homokra térdepelve elimádkozta az Úrangyalát. Utána minden munka megszűnt: még a darabban maradt sort sem kapálták, kötötték végig. A csószok külön kötelessége volt, hogy minden késlekedőt, magát a gazdát is kikergessék a szőlőhegyből. Akit a *domaszéki* csósz szombat délután a szőlőben ért, annak hét szál gyertyát kellett följárlania a hegygazdáság miséjére.

Megmosakodnak, feltisztálkodnak. A gazdasszony néhol manapság is kisüti a kalácsot, túróslépényt. Ezt frissiben fogyasztják. Régebben számos családnál a vasárnapi ebédet is ekkor főzték meg, másnap csak melegíteni kellett.

³³⁴ Bazsarózsák 171.

³³⁵ Vizenjárók 94; Ugyanilyen hiedelmek a németeknél és franciáknál is élnek: *Schreiber* 215.

³³⁶ Boldogasszony 25.

³³⁷ *Kovács* 374.

³³⁸ Egyszerű emberek 259.

³³⁹ Munkák és napok 127.

VASÁRNAP. A hetedik napot régebben Szeged népe is a munkától való teljes tartózkodással ülte meg. Öregek ma sem dolgoznak szívesen.

A vasárnap méltó megülését Szeged város főbírája a XVIII. század elején (1720) így³⁴⁰ szabályozza: *Isten ő szent felsége dicsőségére és szent nevének felmagasztalására ülő ünnepeket, vasárnapokat, akármelyik karban és rendben levő emberek megülni és megtartani Istennek és az anyaszentegyháznak parancsolatja szerint köteleztetnek. Azért akik által hágiák, a szokott törvényes helyen elsőben három forintra, másodsor négyre, és harmadszor minden kegyelem nélkül öt forintra büntetettnek. A külső helyekről való szekerek minden eladandó jószágával — ha csak kegyelmes császár és korondás király urunk őfelsége közönséges szolgálatjára nem lesznek — az felülnevezett ünnepeken és vasárnapokon, míglen az isteni szolgálat el nem végződik, tudnia illik tizenkét órának előtte be ne bocsátassanak.*

A vasárnapi misehallgatást a múlt században még igen szigorúan vették, és bizony, aki a fiatalabb családtagok közül elmulasztotta, tányérját az ebédnél megfordítva találta. Ünneplő ruhában mentek a templomba. Ha valakinek valami új holmija volt, vasárnap öltötte először magára. A serdülőknak az evangéliumról, prédikációról is be kellett számolniuk. Éppen a mise időszaka miatt megszólták, aki vasárnap dél előtt az utcán dalolt, vagy éppen muzsikáltatott magának. A tilalom valamikor nyilván erősebb volt.

Az első világháborúval halt ki az a hagyomány, hogy külvárosi férfiak nagymise után a város-háza előtt összegyülekeztek, munkást fogadtak a következő hétre. Időt szakítottak a Tisza megtekintésére is, majd valamelyik kiskocsmában megittak egy italt. Déli harangszóra hazaértek, hogy a család együttesen üljön az ünnepi ebédhez. A lányok, legények korzóztak. A szegedi korzónak ezekben az időkben még tórülmetszett népi, utánozhatatlan szegedi hangulata volt. A fiatalok is iparkodtak természetesen a kellő időben haza.

Általában húsvétól Mindszentekig vasárnap délután kiültek a ház elé és a szomszédok csoportba, détába gyülekezve, *détáztak*, azaz meghitten elbeszélgettek munkájukról, elmúlt időkről, elhalt emberekről. A fiatalok tánchelyeken szórakoztak. Az esti harangszó azonban végét vetette a mulatságnak.

Tömörkény úgy találja,³⁴¹ hogy tanyai vasárnapon „a felhők egészen fehérek és itt-ott bárányok formájában legelnek az égi mezőn. Szép ez is ilyenkor nagyon. Kékebb mint máskor, vidámabb, a szemnek kedvesebb, mint egy nagy templom kupolája szeretettel borul a mezőkre e napon, amidőn nyugalom, csönd és békeség uralkodik. A tavak is, ezek mind az ég csodálatos kékségét mutatják, még a mély kutak vize is, és ha a tehén nagy szemére tekint az ember, e fényes, fekete golyóban is ott látni a vasárnapi két eget.”

„A földművelő ember — írja³⁴² máshol — vasárnap délelőtt elmegy valami olyan helyre, ahol a szomszédokkal, környékbeliekkel találkozhat. Ez a hely a templom előtt, néha pedig a bormérésben van.” Előző időkben, amikor még a tanyán nem épültek templomok, olyan tanyában gyülekeztek, amelyben *miseszoba* volt. Erről szintén Tömörkény fest³⁴³ igen szemléletes képet: „Nem igen jár kocsi az utakon, ellenben gyalogosan sétálnak a népek a közökön át. Az asszonyok színes ruhákban, selyem kendővel, feketében az emberek, és vállukon viszik, két fülével összeakasztva, a ragyogó fényesre kefélt ünneplő csizmát, mit csak akkor húznak föl, ha a tethely közelébe érnek. A tethely valamely módosabb tanya, hova pap jött ki a Városból, és misét mond, de sőt prédikációt is tart. Mert nem nagyon ritka az olyan tanya, ahol Isten tiszteletére külön szobát építettek, és oltárt is állítottak bele. A szoba falát fehérre meszelték, István első szent királyunk könyörgő képét beleakasztották, és az oltárt a Szűz Anya nevével nevezvén, elébe járnak egyszerű hódolattal, és a csizmáját a vállán viszi a tett helyéig az ember, hogy mikor elébejárul, azon a csizmán az út porának, a fű harmatának nyoma ne mutatkozzék. Más esetekben nem papot vitetnek ki, hanem kimegy Alsóvárosról a *remötegyerők* és prédikál. Egy fiatal legényke ez, paraszti sorból, de úgy tud beszélni az asszonyoknak, hogy nagyon szívesen hallgatják.” A ritka tanyai miséket délután sokszor követte misebál. Az összegyülekezett fiatalok az olykor bizony jelentős távolságok miatt nem ment *elő*, azaz haza ebédelni, hanem délutánra is együttmaradt az estig tartó táncmulatságra.

³⁴⁰ Reizner IV. 328.

³⁴¹ Munkák és napok 128.

³⁴² Népek az ország használatában 13.

³⁴³ Munkák és napok 128.

„Vasárnap délután — szintén Tömörkényt idézve³⁴⁴ — azért szokás a tanya sarkára menni, hogy forgalmat lehessen látni. Az úton haladnak ide s tova az emberek, asszonyok. Szomszédolni járnak, az ismeretség és barátság fenntartása szempontjából, s köszönnek egymásnak barátságosan. Ünneplő feketében vannak az emberek, lassan lépdelnek, míg suhanva haladnak a tanyai barna leányzók gyorsan, mint a tűnő szarvas... Az emberek megállnak, s látván, hogy meztítláb vagyunk, megkérdezik, hogy ugyan jobb-e így, mint meztítláb? Meg más egyéb, különféle tréfák történnek. Szögi Ferenc az-iránt érdeklődik, csakugyan itt jár-e a határban a Rudolf, mert azt mondják, hogy itt jár, s nemsokára meghozza a magyarok szabadságát.”

A vasárnap született gyerekből okos, szerencsés ember válik. Az 1522. évi egyházi tizedjegyzék *Dominicus* nevezetű polgárai valószínűleg vasárnap születtek.³⁴⁵ Aki vasárnap hal meg, öregek hite szerint mindjárt üdvözl.

Régebben vasárnap jószágot nem öltek, disznótort nem tartottak, még a csirke nyakát sem vágták el.

A méltatlan ünneplés szegedi képzetköréhez tartozik, hogy aki vasárnap varr, annak lelkén öltögetik halála után a tűt.³⁴⁶ Vasárnap nem jó fát vágni, faragni, mert az ember Isten fiába vág bele. Nem jó vasalni sem, mert aki a ruhát fölveszi, a *klárafalviak* szerint meggyullad rajta.³⁴⁷ A régi öregek vasárnap nem szívesen fogták lovukat kocsiba.

A *csonka-, első-, farsang-, fehér-, fekete-, gúzsa-, húshagyó-, húsvét-, kereszt-, nevetlen-, pünkös-d-, süket-, Szentháromság-, virágvasárnap* hiedelemvilágáról az esztendő jeles napjai között esik kellő részletességgel szó. A *kántorvasárnap* a szegedi céhíratokban fordul elő, és azt a negyedévenként ismétlődő kántorböjtöket követő vasárnapot jelenti, amikor a céhek tagjai kötelesek voltak a *kántormise* néven emlegetett ünnepi misén résztvenni. Az *újságvasárnap* a hónapnak ama vasárnapja, amelyre a *holdújság*, azaz holdújulás esik. Régebben számos, máshol tárgyalandó hiedelem, ájtatosság fűződött hozzá. A *vásárvasárnap* olyan vasárnap, amelyre országos vásár esik. Az újabban emlegetett, tréfás hangulatú *művasárnap* kormányrendelettel hétköznapra áttett vasárnap munkaszünet.

³⁴⁴ Barlanglakók 273.

³⁴⁵ Schreiber 53.

³⁴⁶ Kovács 371.

³⁴⁷ EA. 2816.